

Podstawowa Organizacja Partyjna PZPR w Ministerstwie Spraw Zagranicznych 1949–1989

W świetle dokumentów historia działalności PZPR w MSZ to ogrom informacji statystycznych, duża liczba zebrań, członków, szkoleń, zadań, sprawozdań. Materiały partyjne czyta się ciężko, jeszcze trudniej napisać o nich coś ciekawego. Część danych opracowałem i zamieściłem w tabelach poniżej, przedstawiłem członków Komitetu Zakładowego i Egzekutywy z lat 1949–1989. Postanowiłem prześledzić w artykule funkcjonowanie organizacji partyjnej z nadzieją, że wnioski okażą się interesujące dla czytelników. Historię podzieliłem na dekady, w każdej części opisałem zmiany organizacyjne, liczebność oraz najważniejsze fakty z życia partyjnego w MSZ.

Z upływem lat zagadnienie PZPR staje się coraz bardziej abstrakcyjne, trudno zrozumieć tę stałą walkę o postawę moralno-polityczną załogi, nie potrafimy czytać tekstów między wierszami. Nasycenie materiałów elementami ideologicznymi nie ułatwia opracowania historii organizacji, duża część dokumentów zawiera bowiem fragmenty podobne to tego: „Zadania, jakie dzisiaj stoją przed nami, problemy polityczne, gospodarcze i ideologiczne wymagają wzmocnienia naszej partii, zwarcia jej szeregów, przewycięzenia słabości i zamętu, jaki gdzieniegdzie można jeszcze spotkać, wymagają zwiększenia aktywności każdego członka partii. Musimy wszyscy zrozumieć, że cała nasza partia wzmocni się, o ile wzmocni się jej skład, o ile wszyscy członkowie partii przestrzegać będą leninowskich norm życia partyjnego, o ile w swoim życiu i pracy będą postępować tak, jak postępować powinni komuniści. Każdy komunista winien aktywnie włączać się do sprawy wzmocnienia partii, ponieważ partia stanowi główne ogniwo frontu walki o socjalizm. Od siły partii zależy rozwiązanie wszystkich trudności, [...] jakie napotykamy, od siły i jedności ideowej partii zależy nasze zwycięstwo”¹. Trudno też oddzielić dokonania PZPR od efektów pracy komórek organizacyjnych MSZ, w wielu miejscach systemy administracyjny i partyjny przenikały się, a za realizację zadań obu pionów często odpowiadała jedna osoba. Wbrew tym spostrzeżeniom trzeba badać historię partii, gdyż jest to najskromniej opisany wycinek Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej².

¹ Archiwum Państwowe w Warszawie, Komitet Zakładowy PZPR w MSZ (dalej: APW), 2663/2, Referat Sprawozdawczy POP przy MSZ, 4 VI 1958 r., k. 235.

² Oczywiście na temat okresu PRL powstała bogata literatura, w której przeanalizowano ważne wydarzenia, postacie, tropy kulturowe, społeczne i polityczne. Opracowano działania strony opozycyjnej, pojawiły się także monografie poświęcone obozowi władzy (np. J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014) lub historii Polskiej Zjednoczonej Partii Robotni-

Głównym źródłem był zespół „Podstawowa Organizacja Partyjna i Komitet Zakładowy PZPR Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie” (sygnatura 2663), przechowywany w Archiwum Państwowym w Warszawie, filia w Milanówku. To nowy materiał, który zawiera dokumenty z lat 1949–1988, w sumie 36 jednostek archiwalnych (około 1 m.b.). To dzięki nim ustaliłem dotyczące kierownictwa partyjnego dane, które umieściłem w zestawieniach na końcu artykułu. Jako główne źródło informacji przyjąłem protokoły konferencji sprawozdawczych (z lat bez wyborów) oraz sprawozdawczo-wyborczych, które odbywały się zazwyczaj raz na dwa lata. Dokumenty te zawierały już pewne podsumowania, a dyskusja na temat referatu wprowadzającego zazwyczaj ukazywała najważniejsze problemy organizacji partyjnej. Niestety ostatnie, które się zachowały, dotyczą 1986 r., być może jest to pokłosie decyzji gen. Wojciecha Jaruzelskiego z 1989 r. w sprawie niszczenia dokumentów decyzyjnych partii³. Dlatego niniejszy artykuł należy potraktować jako punkt wyjścia do dalszych badań, a nie jako opracowanie skończone, zamknięte. W Milanówku można przejrzeć więcej protokołów z zebrań Komitetu Zakładowego, Egzekutywy oraz całego aktywu partyjnego⁴.

Pewne rozczarowanie przyniosła kwerenda w Archiwum Akt Nowych, gdzie m.in. są przechowywane akta Wydziału Zagranicznego Komitetu Centralnego (sygnatura 237/XXII/, około 2 tys. j.a.). Teczki są niekompletne, okazały się pomocne głównie przy opisywaniu wydarzeń z lat pięćdziesiątych XX w. Trzecim źródłem dokumentów było Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, gdzie oprócz teczek osobowych pracowników znajdują się dokumenty komórek odpowiedzialnych za sprawy kadrowe. Wszystkie tabele w poniższym artykule (poza wykazami członków Komitetu Zakładowego) przygotowałem na podstawie informacji zaczerpniętych z książek statystycznych centrali, przechowywanych pod sygnaturą AMSZ, BSO, nabytek 3/95, wiązki 1–4.

Pragnę zaznaczyć, że dane pochodzące z różnych źródeł w wielu wypadkach znacząco różniły się od siebie. Na przykład 10 grudnia 1963 r. struktury partyjne informowały o 546 członkach i dwunastu kandydatach, a w dokumentach MSZ z tego okresu pisano o 489 członkach. W dokumentach ministerstwa zawsze podawano niższą ich liczbę. Nie jestem w stanie zweryfikować tych danych, ale mając długą serię sprawozdań komórki kadrowej MSZ, te właśnie informacje przyjąłem za podstawę, pamiętając o różnicach

czej (np. K. Dąbek, *PZPR retrospektywny portret własny*, Warszawa 2006; *PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012). Z pewnością wiele nowych ustaleń zawiera publikacja Andrzeja Boboli, „Przewodnia siła stolicy”. *Komitet Warszawski PZPR 1975–1990*, Warszawa 2016. Istnieją liczne ciekawe pozycje, w których opisano politykę zagraniczną i, po części, funkcjonowanie Ministerstwa Spraw Zagranicznych (np. J. Tebinka, *Uzależnienie czy suwerenność? Odwilż październikowa w dyplomacji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1956–1961*, Warszawa 2010). Niestety organizacja partyjna w MSZ nie doczekała się żadnego opracowania, temat ten poruszono tylko w kilku publikacjach (np. W. Borodziej, *Wydział Zagraniczny KC PZPR [w:] Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, Warszawa 2003, s. 51–80; A. Paczkowski, *Dyplomacja polska czasów kryzysu (1980–1989) [w:] Historia dyplomacji polskiej*, t. 6: 1944/1945–1989, red. W. Materski, W. Michowicz, Warszawa 2010, s. 821–863, szczególnie podrozdział „Ministrowie i ministerstwo” – s. 825–834).

³ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Warszawa 2004, s. 447.

⁴ Dalsze badania tego tematu należy rozpocząć od kwerendy zespołu Komitetu Dzielnicowego PZPR Warszawa-Śródmieście (Archiwum Państwowe w Warszawie, filia w Milanówku), której podlegała organizacja partyjna w Ministerstwie Spraw Zagranicznych.

(według historyków PZPR upartyjnienie w MSZ było zawsze o kilka punktów procentowych wyższe, niż podają w tym artykule).

Niniejsze opracowanie nie dotyczy organizacji partyjnych w placówkach, nie jest analizą polityki zagranicznej rządu ani partii, powiązań Ministerstwa Spraw Zagranicznych ze służbami specjalnymi.

Warto pamiętać, że w państwie socjalistycznym wiele spraw załatwiano bez śladu na papierze, podczas rozmów telefonicznych lub spotkań w wąskim gronie.

Lata pięćdziesiąte

Według statutu PZPR jej członkiem był każdy, kto „uznaje zasady programowe partii, pracuje w jednej z jej organizacji, podporządkowuje się uchwałom partii i opłaca składkę członkowską”⁵. By uzyskać ten status, osoba (pełnoletnia) zgłaszała na piśmie chęć wstąpienia do PZPR. Do tej deklaracji były dołączone opinie dwóch jej członków. Sprawa trafiała do egzekutywy komitetu zakładowego, tam rozpatrywano wnioski, przedstawiano go na zebraniu ogólnym POP, gdzie głosowano nad przyjęciem w poczet kandydatów na członka. Okres kandydacki trwał rok, mógł zostać skrócony lub przedłużony. W tym czasie przyglądano się danej osobie, oceniano jej postawę moralno-polityczną. „Na oddziałowej organizacji partyjnej [OOP] jest towarzysz – czytamy w jednym ze sprawozdań partyjnych w MSZ – którego nie przesunięto z kandydata na członka partii tylko dlatego, że chodzi w berecie i czyta francuskie książki (przyjechał z Francji)”. Chodziło o Jana Barszcza, któremu „zarzucano niepartyjne podejście do sprawy, mianowicie telefoniczne rozmowy prowadzone wyłącznie po francusku, słuchanie wyłącznie audycji francuskich w radio BBC”, co uznano za wywyższanie się wobec współpracowników nieznających języków. Po upływie okresu próbnego egzekutywa przedstawiała wniosek o przyjęcie kandydata do grona członków partii. Decyzję POP przy MSZ musiała jeszcze zatwierdzić instancja wyższa, czyli Komitet Dzielnicowy Warszawa-Śródmieście. Podobna procedura obowiązywała w wypadku usunięcia z szeregów partii, przy czym sprawy wymagające dłuższego dochodzenia rozpatrywała Komisja Kontroli Partyjnej.

Można powiedzieć, że w latach pięćdziesiątych partia ściśle selekcjonowała kandydatów i nie przyjmowała ich grupowo. W MSZ w 1950 r. było pięćdziesiąt podań o członkostwo w PZPR, a zaakceptowano tylko dziesięć osób, co wynikało z wezwania Bolesława Bieruta na III Plenum, by przyjmować tylko najaktywniejszych, przodujących pracowników. Ponadto POP przy MSZ wcześniej popełniła błąd – Komitet Dzielnicowy odmówił zatwierdzenia kandydata.

Legitymacja partyjna była nie tylko dowodem członkostwa, lecz także symbolem korporacji, jej zgubienie, nawet w zwykłych sytuacjach życiowych, stanowiło ciężkie przewinienie, karane naganą partyjną. Dowody na to możemy znaleźć w materiałach z posiedzeń egzekutywy komitetu zakładowego. Podobnie wyglądała kwestia płacenia składek partyjnych – członek musiał to robić regularnie, a w dodatku osobiście.

W statucie PZPR ustalono jednoznacznie, że każdy jej członek musi należeć do podstawowej organizacji partyjnej. Partyjni pracujący w jednym zakładzie tworzyli POP

⁵ Statut PZPR, Warszawa 1950, s. 9.

przy danej instytucji. Organizacja PZPR w MSZ powstała bezpośrednio po Kongresie zjednoczeniowym PPS i PPR (15–21 grudnia 1948 r.), kiedy powstało pięć kół PZPR. Jej pierwsze zebranie odbyło się 10 stycznia 1949 r. Wtedy wybrano pierwsze władze partyjne w centrali MSZ. Wkładki do legitymacji partyjnych (Polskiej Partii Socjalistycznej lub Polskiej Partii Robotniczej) wręczono 12 lutego 1949 r., w lecie 1950 r. członkom partii przekazano już legitymacje PZPR – otrzymało je 419 osób, wśród nich 22 kandydatów na członka.

Na spotkaniu w styczniu 1949 r. było obecnych 275 członków PZPR (na 350 wszystkich w MSZ), którzy oddali głosy na kandydatów do jedenastoosobowej egzekutywy. Dodatkowo mianowano trzech członków zastępców, czego nie przewidywał statut organizacji partyjnej. Jest to przykład specyfiki pracy w służbie zagranicznej, która wiąże się z częstymi wyjazdami z kraju. Nieobecność niektórych członków mogła zakłócać normalną pracę komitetu partyjnego, dlatego wybrano trzech ich zastępców (później tego nie praktykowano).

W organizacjach zakładowych liczących powyżej pięciuset członków, a taką szybko stała się POP w MSZ, zwoływano konferencję zakładową, w której brali udział delegaci organizacji oddziałowych⁶. Wybierano wtedy Komitet Zakładowy, liczący od 15 do 23 osób, który ze swego składu wyłaniał egzekutywę (7–11 osób, w tym I i II sekretarza). W 1952 r. sekretarz kierował całą organizacją (sprawował też opiekę nad ekipą łączności miasta ze wsią), II sekretarz odpowiadał za szkolenie, a kolejni członkowie egzekutywy za kontakty z OOP lub innymi ogniwami: szkołami, związkami zawodowymi, Związkiem Młodzieży Polskiej, Ligą Kobiet, Towarzystwem Przyjaźni Polsko-Radzieckiej.

Zebrania egzekutywy odbywały się przeciętnie raz na dwa tygodnie, Komitetu Zakładowego raz w miesiącu, oddziałowej organizacji partyjnej co dwa miesiące, a grup partyjnych raz w miesiącu. Komitet Zakładowy i Egzekutywa stale kierowały pracą partyjną w MSZ. Do pomocy miały aktyw, czyli wybieralnych członków władz PZPR wszystkich szczebli w centrali, czyli sekretarzy i członków egzekutyw OOP. W 1951 r. aktyw liczył łącznie 39 osób, a w 1972 r. ponad sto. Cała organizacja partyjna zbierała się raz na kwartał lub w związku z ważnymi wydarzeniami (np. z okazji wyborów do sejmu, plenum KC, informacyjnie, wyborów do władz POP). W okresie od 13 maja 1966 do 16 października 1967 r. odbyły się trzy zebrania POP, 22 posiedzenia KZ oraz około 60 posiedzeń egzekutywy KZ⁷. Ważną rolę odgrywała Komisja Rewizyjna, która pełniła funkcje kontrolne: sprawdzała działalność wszystkich struktur partyjnych w centrali, także pod kątem zabezpieczenia dokumentacji aktowej i przekazywania składek członkowskich do KD.

POP PZPR przy MSZ składała się z oddziałowych organizacji partyjnych, które zakładano w departamentach lub grupie departamentów. W latach pięćdziesiątych ich liczba ulegała zmianie, początkowo były cztery, a pod koniec dekady dziewięć. OOP funkcjo-

⁶ D. Magier, *Podstawowe organizacje partyjne w systemie biurokratycznym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej* [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 4, cz. 2, Lublin 2011, s. 787.

⁷ APW, 2663/4, Referat Sprawozdawczy Komitetu Zakładowego POP PZPR przy MSZ za okres od 13 V 1966 r. do 16 X 1967 r., 30 X 1967 r., k. 81.

nowała podobnie jak POP, tzn. członkowie mieli swoje cykliczne zebrania, wybierali władze, czyli egzekutywę OOP, oraz delegatów na konferencje Komitetu Zakładowego. Duże OOP (powyżej dwudziestu członków) mogły dzielić się na grupy pod kierownictwem dziesiątnika, później nazywanego po prostu grupowym. W omawianym okresie działało 27–31 takich grup.

Mogły także funkcjonować samodzielne grupy partyjne podlegające Komitetowi Zakładowemu. Takie organizacje powołano w warsztatach samochodowych oraz w Samodzielnym Referacie Kontroli Rachunkowości Urzędów Zagranicznych.

OOP nr 1 tradycyjnie uchodziła za najlepszą, gromadziła pracowników z Departamentu Kadr, departamentów terytorialnych oraz członków kierownictwa. OOP nr 2 działała w Departamencie Administracyjnym, OOP nr 3 w Wydziale Łączności, OOP nr 4 w Departamencie Prasy i Informacji oraz Biurze Konsularnym. OOP nr 5 powstała w 1951 r., w jej skład wchodził słuchacz Szkoły Konsularno-Dyplomatycznej. OOP nr 6 utworzono w 1955 r. dla członków kursów dokształcających oraz kandydatów do pracy w MSZ.

Szkielet organizacji tworzyły wszystkie wybrane osoby funkcyjne, czyli aktywni partyjni w MSZ. Wspierali je pracownicy pełniący różne funkcje partyjne. W 1952 r. było 39 członków KZ i egzektyw OOP, 28 wykładawców, konsultantów i lektorów KC, 26 instruktorów nietatowych, 31 grupowych, 36 agitatorów oraz 58 aktywistów w organizacjach masowych. Stan osobowy całej organizacji pokazuje poniższa tabela.

Tabela 1. Upartyjnienie w latach pięćdziesiątych

Data	Ogółem pracowników w MSZ	Członkowie PZPR	Upartyjnienie centrali (w proc.)
10 I 1949	–	350 (dane PZPR)	–
15 XII 1949	–	417 (dane PZPR)	–
17 II 1950	–	294	–
16 VI 1950	–	349	–
10 X 1950	–	415	–
3 IV 1951	–	467 (dane PZPR)	–
11 V 1951	–	317	–
31 VIII 1951	725	332	45,7
31 III 1952	727	449	61,7
31 XII 1952	717	447	62,3

Data	Ogółem pracowników w MSZ	Członkowie PZPR	Upartyjnienie centrali (w proc.)
30 IX 1953	–	404	–
26 VI 1954	–	359	–
31 XII 1954	770	343	44,5
31 I 1955	792	352	44,4
30 IV 1955	802	358 ⁸	44,6
31 VII 1955	826	383	46,3
31 X 1955	820	380	46,3
31 I 1956	799	427	53,4
30 IV 1956	801	429	53,5
31 VII 1956	822	444	54,0
31 X 1956	870	474	54,4
31 I 1957	860	430	50,0
30 IV 1957	839	421	50,1
31 VII 1957	836	419	50,1
31 X 1957	817	439	53,7
31 I 1958	813	444	54,6
30 IV 1958	805	446	55,4
31 VII 1958	806	462	57,3
31 X 1958	808	–	–
31 I 1959	771	444	57,5
30 IV 1959	754	445	59,0
31 VII 1959	753	448	59,4
31 X 1959	754	445	59,0
31 XII 1959	758	473	62,4

⁸ Według dokumentów partyjnych 2 VI 1955 r. członków było 415, a kandydatów 31, czyli upartyjnienie wynosiło 55,6 proc.

W tabeli uwzględniono tylko członków PZPR, a trzeba pamiętać o osobach zapisanych do Związku Młodzieży Polskiej (czyli z założenia sympatyzujących z PZPR). Jeśli zsumujemy te liczby, to upartyjnienie okaże się dużo wyższe, np. 31 stycznia 1956 r. było 427 członków PZPR, 113 ZMP oraz 253 bezpartyjnych, czyli wskaźnik ten wyniósł 67,5 proc.

Analizując te dane, można wskazać kilka ciekawych momentów. Pierwszy z nich to rok 1952, kiedy nagle liczba członków wzrosła o 16 punktów procentowych, i raczej nie chodzi o błąd rachunkowy. Być może wtedy z placówek wrócili członkowie partii wysłani za granicę w końcu lat czterdziestych; możliwe też, że w centrali zatrudniono pierwszych absolwentów kursów dyplomatyczno-konsularnych. Wspomniany wzrost upartyjnienia przestaje dziwić, jeśli wziąć pod uwagę czyszczenie kadr z członków dawnego PPS, przedwojennych urzędników oraz innych osób niepewnych. Interesujący był także rok 1956, kiedy to w całym kraju z partii wykluczono ponad 200 tys. członków i kandydatów, czyli o 16,1 punktu procentowego. Nie widać tego w MSZ. W dokumentach znajduje się informacja, że z POP przy MSZ w latach 1956–1958 wydalono jedną osobę, z listy członków skreślono pięć, a kary partyjne otrzymało sześć.

Tabela 2. Przynależność partyjna średniej kadry merytorycznej w MSZ (listopad 1951 r.)

Stanowisko	Ogółem	PZPR	SD	Bezpartyjni
Naczelnik wydziału	24	21	0	3
Starszy radca	19	10	4	5
Kierownik referatu	9	5	0	4
Razem	52	36	4	12

W latach pięćdziesiątych upartyjnienie w centrali MSZ stale rosło, choć liczba członków PZPR pozostawała zaskakująco niska. 30 sierpnia 1951 r. w centrali pracowało 725 osób, z których 332 należało do PZPR, 8 do ZSL, 42 do SD, a 343 było bezpartyjnych. Z prostego wyliczenia wynika, że do PZPR należało raptem 45,7 proc. pracowników resortu.

To fakt zaskakujący, zważywszy na moment w historii Polski (stalinizm) oraz walkę w MSZ z pokusami świata zachodniego (sprawdzeni pracownicy). Dopiero wczytanie się w statystyki organizacji partyjnej pozwoliło rozwiązać zagadkę. Niskie upartyjnienie wynikało z dużej liczby osób bezpartyjnych wśród pracowników fizycznych. Kadra merytoryczna, a w szczególności kierownicza, należała do partii – po pewnym czasie legitymację PZPR miało 98 proc. osób zajmujących takie stanowiska. Można zatem przyjąć, że przez cały czas obowiązywała zasada, że im bardziej merytoryczny departament, tym większe nasycenie członkami PZPR. Jeśli podzielimy komórki organizacyjne według upartyjnienia, to otrzymamy następujący ranking.

Tabela 3. Komórki organizacyjne centrali według upartyjnienia (31 maja 1956 r.)

Komórka organizacyjna	Pracownicy	Członkowie PZPR	ZMP	Bezpartyjni	Upartyjnienie wśród pracowników (bez ZMP)
Samodzielny Referat Funduszy Specjalnych	3	3	0	0	100,0
Samodzielny Referat Organizacyjny	1	1	0	0	100,0
Gabinet Ministra	17	14	2	1	82,3
Kancelaria Główna	41	33	1	6	80,4
Departament III	19	15	1	3	78,9
Samodzielny Referat Archiwalny	4	3	0	1	75,0
Departament II	16	12	1	3	75,0
Departament Kadr	25	18	6	1	72,0
Departament V	35	24	7	4	68,5
Departament IV	15	10	3	2	66,6
Wydział Łączności	133	87	28	18	65,4
Departament I	24	15	2	7	62,5
Departament Międzynarodowych Organizacji	24	14	5	5	58,3
Wydział Polonii	12	7	4	1	58,3
Protokół Dyplomatyczny	13	7	5	1	53,8
Biuro Konsularne	49	26	11	12	53,0
Departament Prasy i Informacji	68	35	16	17	51,4
Departament Prawno-Traktatowy	19	9	3	7	47,3
Departament Administracyjny (pracownicy umysłowi)	118	47	14	57	39,8

Komórka organizacyjna	Pracownicy	Członkowie PZPR	ZMP	Bezpartyjni	Upartyjnienie wśród pracowników (bez ZMP)
Departament Administracyjny (pracownicy fizyczni)	142	36	9	97	25,3
Samodzielny Referat Biblioteczny	10	1	1	8	10,0
Hala Maszyn	10	0	6	4	0,0

Organizacyjnie POP przy MSZ podlegała Komitetowi Dzielnicowemu Warszawa-Śródmieście, ale w praktyce współpracowała z Wydziałem Zagranicznym KC PZPR. Wynikało to z kilku powodów. Po pierwsze, specyfika kariery zawodowej dyplomatów polegała na okresowych wyjazdach na placówki. Wtedy członek służby zagranicznej opuszczał organizację w centrali i dołączał do POP przy ambasadzie lub konsulacie, które podlegały właśnie Wydziałowi Zagranicznemu. Rotacja pracowników była duża, co roku z centrali za granicę wyjeżdżało średnio około dwustu osób należących do PZPR (jedna trzecia wszystkich członków POP), czym często tłumaczono słabe wyniki pracy partyjnej. Po drugie, nikt nie otrzymywał stanowiska w służbie zagranicznej bez zgody Wydziału Zagranicznego (lub Biura Politycznego KZ PZPR). Po trzecie, KC PZPR określał pryncypia polityki zagranicznej.

Wydział Zagraniczny stanowił odbicie MSZ, w niektórych okresach, jako część aparatu wykonawczego KC PZPR, dominował w relacjach z centralą. Funkcjonował jako Wydział Zagraniczny (od 15 grudnia 1948 do 28 marca 1957 r. oraz od 5 listopada 1959 do 21 lutego 1989 r.), Komisja ds. Zagranicznych (28 marca 1957 – 5 listopada 1959 r.) lub Wydział Międzynarodowy (21 lutego 1989 – 29 stycznia 1990 r.). Oprócz nadzoru nad MSZ wykonywał też inne zadania, takie jak: praca z organizacjami partyjnymi w placówkach zagranicznych (przedstawicielstwa dyplomatyczno-konsularne i handlowe, przedsiębiorstwa, młodzież studiująca), zbieranie i opracowywanie dokumentacji o działalności partii komunistycznych, przygotowywanie biuletynów o aktywności PZPR dla odbiorców zewnętrznych, utrzymywanie łączności z partiami komunistycznymi (delegacje, wczasy partyjne), praca z emigracją polityczną, sprawy związane z załatwianiem formalności paszportowych i przejazdowych. Mimo tak rozległych obowiązków, w 1960 r. zatrudniał tylko szesnastu pracowników politycznych i czterech technicznych⁹. Niektórzy zasłużeni działacze partyjni z MSZ trafili tam w ramach awansu, np. Bogdan Lewandowski, II sekretarz KZ POP przy MSZ w latach 1952–1953, był zastępcą szefa Wydziału Zagranicznego w okresie 1967–1971, podobnie Janusz Lewandowski (II sekretarz w MSZ – 1956–1959, zastępca kierownika w Wydziale Zagranicznym – 1985–1989), Bogumił Sujka (w MSZ członek Komitetu Zakładowego –

⁹ W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000, s. 32.

1966–1972, w Wydziale Zagranicznym zastępca kierownika – 1971–1978 oraz 1983–1987) czy Włodzimierz Natorf (członek Komitetu Zakładowego – 1956–1959, 1966–1969 i 1977–1979, w Wydziale Zagranicznym kierownik – 1981–1982 oraz 1984–1985).

Wydział Zagraniczny KC PZPR pilnował upartyjnienia kadr centrali, szczególnie stanowisk kierowniczych. Według zestawienia z 10 października 1950 r. na 38 dyrektorów i naczelników tylko jedna osoba należała do Stronnictwa Demokratycznego (Józef Mayen-Szadkiewicz – naczelnik w Departamencie Prasy i Informacji), a cztery określono jako bezpartyjne. Niektórzy pracowali w komórkach usługowych (wicedyrektor Leonard Szepietowski w Departamencie Administracyjnym oraz p.o. naczelnik Wydziału Budżetowego Stanisław Grzegorzewski), inni chwilowo byli nie do zastąpienia, zapewniając bardzo pożądaną przedwojenną fachowość (Manfred Lachs – dyrektor Departamentu Prawno-Traktatowego) bądź kierowali mało prestiżowymi komórkami (Regina Fleszarowa – naczelnik Wydziału Biblioteczno-Archiwalnego)¹⁰. Podobne proporcje utrzymywały się w kolejnych latach. W 1953 r. na 48 pracowników merytorycznych w departamentach terytorialnych tylko sześciu nie należało do PZPR¹¹.

Od Wydziału Zagranicznego KC PZPR zależało wiele, a wszystko jeżeli chodzi o rozwój kariery i odznaczenia. Regularnie odbywały się spotkania jego przedstawicieli z towarzyszami z kierownictwa MSZ, podczas których rozpatrywano sprawy kadrowe służby zagranicznej. Wprowadzenie nomenklatury w 1949 r. zalegalizowało praktykę nominowania na ważne stanowiska w centrali osób sprawdzonych, które na pierwszym miejscu stawały posłuszeństwo. Gdy pojawiała się niesubordynacja, wkraczała instancja wyższa. Tak było po serii ucieczek członków służby zagranicznej, m.in. dyrektora Protokołu Dyplomatycznego Adam Gubrynowicza w sierpniu 1949 r.

3 września 1949 r. Sekretariat KC PZPR przyjął specjalną uchwałę w tej sprawie: „W związku ze stwierdzonymi ostatnio faktami świadczącymi o zaśmieceniu kadr MSZ, MHZ i innych placówek za granicą obcymi, a często wręcz wrogimi elementami sekretariat postanawia:

1) wyłonić komisję w składzie towarzysze [Stefan] Wierbłowski, [Ostap] Dłuski i [Zenon] Nowak celem przejrzenia w terminie dziesięciodniowym kadry MSZ zarówno w centrali, jak i na placówkach i złożenia wniosków o wyeliminowanie ze służby zagranicznej elementów niezasługujących na zaufanie, nawet kosztem uszczuplenia liczby obsadzonych etatów. Skład komisji w sprawach MHZ uzupełni towarzysz Gede;

2) polecić komisji w tym samym składzie przedłożyć w terminie dwutygodniowym plan szkolenia i zasilenia kadrami MSZ;

3) polecić towarzyszowi Wierbłowskiemu wydanie zarządzeń zabezpieczających przestrzeganie w praktyce dyscypliny służbowej czujności, a w szczególności tajności akt MSZ;

¹⁰ Archiwum Akt Nowych, Komitet Centralny PZPR, Wydział Zagraniczny (dalej: AAN), 237/XXII/53, Pismo (ściśle tajne) dyrektora Biura Personalnego MSZ do Wydziału Zagranicznego KC PZPR, 10 X 1950 r., k. 82–84.

¹¹ *Ibidem*, Wykaz pracowników politycznych MSZ w departamentach terytorialnych, 20 X 1953 r., k. 85–84.

4) polecić towarzyszowi Wierbłowskiemu przedstawienie w terminie siedmiu dni wniosków dotyczących takiej reorganizacji wypłat uposażeń na placówkach, która utrudni pracownikom gromadzenie oszczędności za granicą;

5) czuwanie nad wykonaniem tej uchwały poruczyć towarzyszowi Nowakowi¹².

Specjalna komisja partyjna przedstawiła swoje wnioski 6 października 1949 r. (Sekretariat KC PZPR je przyjął):

„1) W terminie 3–4 miesięcy usunąć z aparatu centrali MSZ, placówek dyplomatycznych i placówek MHZ wszystkie wrogie i obce elementy;

2) przeprowadzić redukcję zbyt wybujałych etatów MSZ;

3) usunąć dyrektora Biura Personalnego MSZ, a dla wzmocnienia tego biura wydelegować odpowiedniego towarzysza partyjnego [...]

7) polecić Biuru Personalnemu MSZ w okresie najbliższych 3–4 miesięcy nie zwalniać zgodnie z nomenklaturą i nie przyjmować nowych pracowników bez uzgodnienia z Wydziałem Kadr KC PZPR¹³.

Weryfikacja dotyczyła przede wszystkim placówek dyplomatycznych, gdzie duża liczba ucieczek stanowiła pretekst do szybkiego odwoływania pracowników do kraju¹⁴. W Warszawie na celowniku znaleźli się głównie członkowie PPS, których w razie potrzeby oskarżano o współpracę z PPS – Wolność, Równość, Niepodległość, czyli socjalistami działającymi pod okupacją¹⁵. Już 10 stycznia 1949 r., na pierwszym plenarnym spotkaniu organizacji partyjnej w MSZ, w pierwszym wystąpieniu tow. Paszkowski mówił o „zradzieckiej roli prawicy PPS, która szerzyła nacjonalizm i zamazywała walkę klasową. Kiedy zjednoczenie ruchu robotniczego stało się pewne, prawicowcy chcieli także wejść do zjednoczonej partii, aby kontynuować swoją robotę. Czystka uniemożliwiła to. Trzeba się oderwać od tych szkodliwych tradycji. W ciągu najbliższych 3–4 miesięcy muszą być zatarte wszelkie pozostałości różnic pomiędzy byłymi PPS-owcami i byłymi PPR-owcami¹⁶.

Pierwsza lista kilkunastu osób do zwolnienia nosi datę 1 listopada 1949 r. W centrali do wyrzucenia z Biura Prawno-Traktatowego wyznaczono m.in. Annę Majchrowicz, którą scharakteryzowano następująco: „wykształcenie wyższe, wyrzucona z PPS, element wrogi nam – zupełnie niedwuznaczne wypowiedzi, stosunek do Związku Radzieckiego – negatywny, w pracy nieprzydatna. Zwalniając ją, nie robimy uszczerbku w aparacie Biura Prawnego. Uprzedzić o zwolnieniu¹⁷. Tu wyjątkowo dopisano opinię wiceministra Stanisława Leszczyckiego, który stanął w obronie pracownika: „Obywatelkę Majchrowicz znam osobiście. Pracuje w MSZ od zimy 1945, a może wcześniej. Kwalifikacje ma dobre (cztery fakultety, pięć języków). Od usunięcia jej z PPS wniosła odwołanie, nie wiemy, czy sprawa jest definitywnie załatwiona. W rozmowach ze mną nie ujawniała negatywnego stosunku do Związku Radzieckiego. Wątpliwości miała, ale

¹² AAN, 237/XXII/42, Uchwała Sekretariatu KC PZPR, 3 IX 1949 r., k. 2.

¹³ AAN, Protokół nr 40 posiedzenia Sekretariatu KC PZPR, 6 X 1949 r.

¹⁴ Liczba dezertków z placówek: w 1946 r. – 8 osób, w 1947 – 16, w 1948 – 57, w 1949 – 69, w 1950 – 79.

¹⁵ Szerzej na ten temat zob. R. Spałek, *Między pragmatyzmem a zdradą. Zawłaszczenie PPS w kraju (1944–1948)* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało?*, red. R. Spałek, Warszawa 2010, s. 145–242.

¹⁶ APW, 2663/1, Protokół pierwszego walnego zebrania pięciu kół PZPR w MSZ, 10 I 1949 r., k. 4.

¹⁷ AAN, 237/XX/42, k. 109.

wydaje się, że są one do wyprostowania. Pracowała w MSZ ponad cztery lata ofiarnie i pożytecznie. Niektóre opracowania znam. Opinia dyrektora Lachsa w rozmowach ze mną była dodatnia. Proponuję wstrzymać jej zwolnienie aż do przyjazdu Lachsa, a w każdym razie przygotować ją na zwolnienie i ewentualnie pomóc w uzyskaniu pracy w innym dziale. 8 listopada 1949”.

Anna Majchrowicz była solidnie wykształcona. Przed wojną ukończyła Wyższą Szkołę Handlu Zagranicznego we Lwowie, potem na Uniwersytecie Jana Kazimierza równocześnie studiowała dwa kierunki i uzyskała tytuły magistra nauk prawnych i magistra nauk dyplomatycznych. W 1938 r. zdobyła stopień doktora nauk ekonomiczno-komercyjnych na uniwersytecie we Florencji. Następnie uczyła się języków obcych w Londynie (King's College) i Paryżu (Alliance Française i Sorbona). Powyższe atuty nie wystarczyły, oto adnotacja PPS: „W ramach czyszczenia szeregów partyjnych usunięto z partii ob. Majchrowicz Annę za chwiejność ideologiczną”. W maju 1950 r. opuściła ona MSZ – formalnie na własne żądanie, ale w praktyce została do tego zmuszona, wytworzono wokół niej nieznośną atmosferę. Szukała pracy w Towarzystwie Handlu Międzynarodowego „Dal”, ale opinia MSZ o jej „obliczu moralnym i politycznym” zniweczyła te starania. Od 1 września 1950 r. do 20 lipca 1957 r. była zatrudniona jako korektorka w Państwowym Wydawnictwie Literatury Dziecięcej „Nasza Księgarnia”. Potem wróciła do MSZ i pracowała w służbie zagranicznej do emerytury w 1970 r.¹⁸

Kolejną listę do zwolnienia Stefan Wierbłowski, Ostap Dłuski i Teodora Feder opracowali 7 lutego 1950 r. Poniżej przytoczę kilka fragmentów z tego dokumentu, które pokazują cel tego przedsięwzięcia.

Zbigniew Gawrak-Czczot – naczelnik Wydziału Ameryki Północnej Departamentu III: „Przedwojenny pracownik MSZ (w centrali i na placówce). Politycznie wrogi, bardzo spoufalony z Amerykanami. Otacza się ludźmi obcymi, utrzymuje podejrzone kontakty. Do zwolnienia”¹⁹. W jego teczce personalnej znajdują się negatywne opinie PPS („W ramach akcji czyszczenia szeregów partyjnych otrzymał naganę ob. Gawrak-Czczot Zbigniew za usypianie czujności w wystąpieniach”) oraz PZPR – informacja o wykluczeniu z partii. Na posiedzeniu organizacji partyjnej w MSZ Romuald Spasowski miał powiedzieć: „Co może łączyć tego człowieka z partią?”²⁰. Sala milczała, a towarzysze głosowali za usunięciem „wroga klasowego” z MSZ. 27 stycznia 1950 r. POP uchwaliła zalecenie, aby rozwiązać stosunek pracy z Gawrak-Czczotem, co nastąpiło 31 stycznia 1950 r. Na liście znalazł się więc przez przypadek, wskutek słabego obiegu informacji.

Jan Wróblewski – naczelnik Wydziału Ameryki Łacińskiej Departamentu III: „Przedwojenny pracownik MSZ. W latach 1933–1939 przebywał na różnych placówkach. Ma bardzo bogatą rodzinę za granicą. W okresie pobytu w Brazylii (1945) zajmował się handlem. Zwolnić”.

Lech Bukojemski – podreferendarz w Wydziale Niemieckim II: „Syn generała WP Bukojemskiego. Ujawnił się w 1947 r. Bardzo silnie związany uczuciowo z AK. Cynik,

¹⁸ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Biuro Spraw Osobowych (dalej: AMSZ), 32/07, wiązka 7, teczka 21418.

¹⁹ AAN, 237/XXII/42, k. 3.

²⁰ *Przed Wrześniem i po Wrześniu. Ze wspomnień młodych dyplomatów II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 163.

związany z tzw. złotą młodzieżą MSZ, przewidzianą w całości do zwolnienia. Matka na placówce we Włoszech. Kwalifikuje się do odwołania. Do MSZ został zaprotegowany przez płk. Gadomskiego [z Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego]. Do zwolnienia w pierwszej turze (uprzednio odwołać matkę)²¹.

Marian Rudnicki – podreferendarz w Referacie Prawnym Biura Konsularnego: „Przed wojną członek Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem i Obozu Zjednoczenia Narodowego. Urzędnik pocztowy we Lwowie. W okresie jego pobytu na placówce w Paryżu były podejrzenia, że współpracuje z obcym wywiadem. Do zwolnienia po przybyciu rodziny z Francji²².

Leonard Szepletowski – wicedyrektor Departamentu Administracyjnego i naczelnik Wydziału Finansowo-Budżetowego: „Od 1919 r. do 1940 r. pracownik sanacyjny MSZ i placówek zagranicznych. Przed 1939 r. był zaufanym człowiekiem dyrektora Biura Personalnego MSZ i należał do władz Klubu Urzędników Polskiej Służby Zagranicznej i Sądu Koleżeńskiego w MSZ. Zwolnić w drugiej turze²³.

Zdzisław Świtalski – kancelista w Departamencie I: były członek PPS, „syn legionisty, kułaka i aktywnego członka BBWR. Element politycznie wrogi. Do zwolnienia”.

Bronisław Kopczyński – referent ds. konsularnych w Wydziale Ameryki Północnej w Departamencie III: „Podobno dobrze pracuje. Przed wojną był oficerem zawodowym (kapitan). Według danych Ministerstwa Bezpieczeństwa – oficer andersowski²⁴.

Włodzimierz Głowacki – radca w Departamencie Ekonomicznym: bezpartyjny „antysemita i wróg ZSRR. Ma lekceważący i pogardliwy stosunek do wszystkiego tego, co dzieje się w kraju, dokonuje, a szczególnie do władz państwowych. Z pracy na placówce w Niemczech ma złą opinię. Do zwolnienia w pierwszej turze²⁵.

Manfred Lachs – dyrektor Biura Prawno-Traktatowego: „człowiek bezsprzecznie zdolny i oficjalnie bardzo lojalny. Przed wojną członek faszystowskiej organizacji syjonistycznej²⁶.

Wykaz obejmował 142 nazwiska. Aż 92 osoby miały zostać usunięte w pierwszej turze, kolejnych 50 – w drugiej. Jak zauważył Tadeusz Marczak, „na liście przewidzianych do zwolnienia zdecydowanie przeważali bezpartyjni i członkowie byłego PPS. Jak przystało na czystkę polityczną, talentu i przygotowania merytorycznego komisja nie brała pod uwagę²⁷. Zazwyczaj nie uzasadniano decyzji, czasami tylko w opiniach dla innych instytucji MSZ pisało: „został zwolniony w związku z upolitycznieniem naszego aparatu²⁸.

²¹ Zwolniony pismem z 30 XI 1949 r., stosunek służbowy wygasł 31 III 1950 r.

²² AAN, 237/XXII/42, k. 4.

²³ *Ibidem*, k. 6.

²⁴ *Ibidem*, k. 41.

²⁵ *Ibidem*, k. 44.

²⁶ *Ibidem*, k. 47.

²⁷ T. Marczak, *Granica zachodnia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1944–1950*, Wrocław 1995, s. 282. W 1947 r. członkowie PPS w centrali tworzyli koło PPS złożone z pracowników umysłowych i fizycznych, liczące 116 członków (AAN, KC PPS, Wydział Zagraniczny, 235/XIX/5, Udział PPS w pracach MSZ, b.d., k. 25).

²⁸ AMSZ, 24/97, w. 21, teczka 6116 (Gustaw Findeisen), Opinia dla Polskiego Biura Podróży „Orbis”, 20 II 1950 r., k. 18.

Mimo pełnej współpracy z KC PZPR w niełaskę popadł Stefan Wilski, który od 1946 r. kierował kadrami MSZ. We wniosku o przeniesienie napisano: „Mimo niewątpliwych osiągnięć nie potrafił dokonać przełomu w sytuacji kadrowej MSZ. Wskutek tego dojrzała konieczność zmiany na tym stanowisku. Towarzysz Wilski nadawałby się na stanowisko posła lub ambasadora w kraju demokracji ludowej. Ponieważ w międzyczasie postawała konieczność zdjęcia Lisowskiego ze stanowiska dyrektora Departamentu Administracyjnego i nie widzimy innego poważnego kandydata na jego miejsce, proponuję towarzysza Wilskiego na dyrektora Departamentu Administracyjnego na okres przejściowy”²⁹. Wilskiego zastąpił Zbigniew Miron. Opinia na jego temat brzmiała: „W krótkim okresie pracy w MSZ w charakterze zastępcy dyrektora Departamentu Kadr wykazał dojrzałość polityczną, proletariacki kręgosłup i inicjatywę. Może prowadzić samodzielnie departament. Trochę szorstki z ludźmi. Zwrócono uwagę”³⁰.

Warto postawić pytanie o rolę władz partyjnych w polityce kadrowej MSZ. O których stanowiskach decydowała PZPR? Do końca lat czterdziestych starając się o pracę w służbie zagranicznej, do wniosku i życiorysu należało dołączyć listy polecające (od organizacji społecznych, partyjnych, administracyjnych) lub wskazać dwie osoby mogące poprzeć daną kandydaturę. W archiwum MSZ znalazłem m.in. następujący dokument z 8 marca 1945 r.: „Do Ministerstwa Spraw Zagranicznych na ręce ob. wiceministra [Jakuba] Bermana. Kierujemy do Waszej dyspozycji tow. Żebrowskiego Tadeusza, który wrócił z obozu z Niemiec. W obozie należał do grupy analogicznej do PPR. Przed wojną należał do Stronnictwa Demokratycznego. Posiada wyższe wykształcenie. Z tego, co on sam opowiada, wynika, że żona jego należała do AK. Twierdzi, że żona jego nie jest zorientowana politycznie i że on w domu nadaje kierunek polityczny. Pomimo wszystko jest on cennym człowiekiem. Zofia Gomułka. Wydział Personalny KC PPR”. Podobnie brzmiał list polecający z PPS: „Wydział Zagraniczny Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej popiera podanie towarzysza Juliusza Znamierowskiego w sprawie zatrudnienia go i wykorzystania w służbie konsularno-dyplomatycznej. Ze swojej strony proponujemy skierowanie go do Czechosłowacji na stanowisko konsula generalnego w Bratysławie”³¹. Konsulat RP w Bratysławie utworzono 1 sierpnia 1947 r., a pierwszym jego kierownikiem został właśnie Juliusz Znamierowski.

W latach 1945–1948 dokumenty przedstawiające ruch służbowy co tydzień trafiały w odpisach zarówno do Wydziału Zagranicznego KC PPR, jak i Wydziału Zagranicznego KC PPS, a po zjednoczeniu – do Wydziału Zagranicznego KC PZPR.

W 1949 r. wprowadzono nowy system rekrutacji, tzw. nomenklaturę – odtąd o obsadzie pewnych stanowisk decydowała partia. Komitet Centralny PZPR opiniował wnioski o mianowanie na ministra, wiceministra, dyrektora i wicedyrektora departamentu w MSZ oraz pracownika placówki dyplomatycznej i konsularnej. Przykładowa zgoda partii brzmiała następująco: „Uchwałą KC PZPR z dnia 28 lutego 1951 r. tow. Birecki

²⁹ AAN, 237/XXII/53, Wniosek o zatwierdzenie przez Sekretariat KC przeniesienia na stanowisko dyrektora Departamentu Administracyjnego, 10 III 1953 r., k. 116.

³⁰ *Ibidem*, Wniosek o zatwierdzenie przez Sekretariat KC kandydata na stanowisko dyrektora Departamentu Kadr, 10 III 1953 r., k. 117.

³¹ AMSZ, 46/97, w. 29,teczka 6627, Pismo sekretarza CKW PPS Tadeusza Cwika do MSZ, 26 IV 1947 r., k. 3.

Henryk został zaakceptowany na przedstawiciela Polski w ONZ”. Taki dokument, wystawiony przez Wydział Personalny KC PZPR, trafiał do wiceministra (w tym wypadku do Stanisława Skrzyszewskiego). W praktyce cała polityka kadrowa MSZ do 1956 r. podlegała Wydziałowi Zagranicznemu KC PZPR, który w czteroosobowej komisji opiniującej kandydatów do służby zagranicznej miał aż dwóch przedstawicieli. 15 grudnia 1948 r. szefem Wydziału Zagranicznego został Ostap Dłuski, dużą rolę odgrywały komunistki z przedwojennym stażem: Teodora Feder, Maria Wattle i Paulina Nowicka³². W resorcie spraw zagranicznych 90 proc. decyzji personalnych zapadało pod dyktando wiceministra Mariana Naszkowskiego³³. Leon Szybek wspominał, jak „wrócił do ministerstwa po czteromiesięcznej nieobecności i poszedł na rozmowę z tow. Durajczykiem [I sekretarzem PZPR w MSZ w latach 1953–1955]. Towarzysz Durajczyk wyjął z szuflady długą kartkę z nazwiskami. Przy jednych nazwiskach widniały strzałki w górę, przy innych strzałki w dół – strzałki dla wzrostu danej osoby i strzałki do wyjścia z ministerstwa. Sekretarz komitetu zastępował więc dyrektora kadr”³⁴.

Z czasem pozycja Wydziału Zagranicznego KC osłabła. Od października 1956 r. o sprawach kadrowych znów decydowano w MSZ. Potwierdzenie tego zjawiska można znaleźć w korespondencji. W grudniu tegoż roku Juliusz Wilczur-Garztecki starał się o pracę w MSZ. Do Jerzego Albrechta, sekretarza KC PZPR, napisał: „O ile mi wiadomo, tow. Rapacki władny jest pominąć normalny tok załatwiania sprawy *via* komisja w MSZ i powołać mnie wprost do służby. Obecnie jednak, po siedmiu latach [nieobecności], jestem w MSZ człowiekiem prawie nieznanym (zna mnie tylko tow. Ogrodziński). Dla ruszenia sprawy z miejsca wyczerpałem wszystkie dostępne mi drogi, jednak nie mogę na nich nic uzyskać, bo Wydział Zagraniczny KC sprawy osobowe przekazał całkowicie resortowi, a Komisja Pomocy Rehabilitowanym przy Urzędzie Rady Ministrów (dyr. [Antoni] Mrugalski) nie jest władna skierować nikogo do pracy w służbie zagranicznej. Dlatego obecnie jedyną drogą dla mnie jest uzyskanie rozmowy z tow. Ochabem względnie tow. Rapackim. O ile to możliwe, proszę Was, Towarzyszu, o ułatwienie mi takiej rozmowy”³⁵. W latach 1956–1957 przyjęto do pracy wiele osób spoza MSZ, było wśród nich również kilkunastu pracowników MSZ zrehabilitowanych i ponownie przyjętych do służby. Juliusza Wilczura-Garzteckiego zatrudniono w MSZ 10 października 1957 r., a 5 maja 1958 r. został naczelnikiem Wydziału Skandynawskiego Departamentu III.

W 1957 r. ograniczono listę stanowisk będących w dyspozycji KC PZPR, która odąd obejmowała tylko ambasadorów, posłów, szefów misji, radców oraz konsulów – formalnie partia nie decydowała zatem o obsadzie funkcji dyrektorskich i wicedyrektorskich w centrali. Zarządzeniem z 25 stycznia 1957 r. minister spraw zagranicznych (w poro-

³² T. Marczak, *Granica zachodnia...*, s. 208. Teodora Feder pełniła funkcję zastępcy kierownika Wydziału Zagranicznego od 15 XII 1948 r. do 31 I 1953 r. (W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze...*, s. 140).

³³ APW, 2663/31, Oświadczenie Zbigniewa Mirona, wicedyrektora i dyrektora Departamentu Kadr w latach 1951–1955, 1968 r., k. 298.

³⁴ *Ibidem*, 2663/34, Protokół narady aktywu partyjnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, 15 IV 1955 r., k. 105.

³⁵ AMSZ, 30/07, wiązka 17, teczka 16048: Juliusz Wilczur-Garztecki.

zumieniu z Komitetem Zakładowym PZPR) powołał Komisję do spraw Kadr³⁶ – do 1 maja 1957 r. odbyła ona siedemnaście posiedzeń, na których zajmowano się sprawami personalnymi, szczególnie etatyzacją placówek dyplomatycznych i konsularnych. W centrali wszyscy pracownicy mogli zapoznać się z zawartością swoich akt, przeczytać dołączone tam opinie. Wpłynęło ponad dwieście reklamacji i w wielu przypadkach krzywdzące pracowników oceny były wyjmowane z teczek i niszczone.

W 1959 r. na posiedzeniu Komitetu POP PZPR dyrektor Departamentu Kadr mówił, że współpraca z Komisją Zagraniczną KC PZPR ograniczała się do kontaktów formalno-partyjnych: „oni – Komisja Zagraniczna – nie chcą zajmować się sprawami kadr i wyraźnie oświadczają, że nie chcą się tym zajmować, poza nielicznymi wyjątkami, kiedy mają w tym interes”³⁷. W tym okresie w funkcjonowanie organizacji partyjnej w MSZ ingerowały także inne komórki – np. w 1951 r. Komisja Kontroli Partyjnej Komitetu Warszawskiego PZPR zwróciła uwagę Komitetowi Zakładowemu PZPR przy MSZ, że ten nie zachował czujności i tolerował w swoich szeregach podejrzone osoby, co więcej, powierzał im np. stanowisko kuriera dyplomatycznego. Komisji trudno było zaakceptować obecność w MSZ przedwojennego urzędnika Leonarda Szepietowskiego, który ciągle pozostawał wicedyrektorem departamentu³⁸.

Zadania i prawa struktur PZPR w ministerstwie określał statut: „Organizacje partyjne w ministerstwach, urzędach i instytucjach państwowych [...] pracują nad stałym doskonaleniem aparatu administracyjnego, nad wzmacnianiem dyscypliny pracy, zwalczają biurokracyzm i nadużycia oraz sygnalizują wyższym władzom partyjnym i kierownikom ministerstw, urzędów i instytucji niedomagania swych instytucji. Organizacje partyjne w tych instytucjach nie ponoszą jednak bezpośredniej odpowiedzialności za wykonanie całości zadań zleconych tym instytucjom przez partię i rząd”³⁹. Początkowo partia uzyskała decydujący wpływ na sprawy organizacyjne, spośród których najważniejsze były zagadnienia kadrowe. W niewielkim stopniu ingerowano w kwestie merytoryczne, co z czasem uległo zmianie. W pierwszych latach istnienia POP partia nie dublowała pracy aparatu urzędniczego, starała się występować trochę jako społeczny doradca. W 1949 r. na zebraniu wyborczym padły słowa: „Organizacja partyjna powinna ściśle kontrolować, jak przeprowadzana jest czujność na naszym terenie, powinna współpracować z Biurem Personalnym w doborze ludzi i dbać o umiejętne ich wykorzystanie, powinna wglądać w działalność związków zawodowych, wglądać w sprawy szkolenia”⁴⁰. POP mogła ingerować we wszystkie działania resortu, ale za nic nie brała odpowiedzialności – ta w całości spoczywała na kierownictwie ministerstwa, któremu zadania przydzielały KC PZPR i rząd. Tak w praktyce funkcjonowała zasada centralizmu demokratycznego.

³⁶ Komisja w składzie: przewodniczący Romuald Poleszczuk (dyrektor DPI), sekretarz Kazimierz Pluta, członkowie Bolesław Jeleń (dyrektor Departamentu III), Henryk Birecki (dyrektor Departamentu II) oraz w różnych okresach Góra, Janusz Lewandowski (wicedyrektor Departamentu III), Bogdan Lewandowski, Jan Szelubski (wicedyrektor Departamentu Administracyjnego).

³⁷ APW, 2663/20, Protokół posiedzenia Komitetu Partyjnego przy MSZ, 23 IV 1959 r., k. 248.

³⁸ AAN, 237/XXII/41, Pismo Komisji Kontroli Partyjnej KW PZPR do Komitetu Zakładowego PZPR przy MSZ, 5 II 1951 r., k. 146–147.

³⁹ *Statut PZPR*, Warszawa 1950, s. 40.

⁴⁰ APW, 2663/1, Protokół zebrania wyborczego POP PZPR przy MSZ, 14 XII 1949 r., k. 15.

Początki były skromne, zwoływano pierwsze narady produkcyjne, które nie przynosiły żadnego pożytku, po części ze względu na brak przemyślanego programu takich spotkań. Komitet partyjny nie radził sobie z koordynacją działań ideologicznych. Koncentrowały się głównie na dyscyplinie pracy: punktualności, wydajności, oszczędności. Największe sukcesy osiągnięto w zakresie szkolenia nowych kadr oraz podnoszenia kwalifikacji zawodowych pracowników centrali.

W 1953 r. POP deklarowała trzy priorytety: walkę organizacji partyjnej o usprawnienie pracy aparatu MSZ, starania o „podniesienie politycznego i ideologicznego poziomu kolektywu pracowniczego” oraz polepszenie stylu funkcjonowania partii. Te trzy cele POP stawiała sobie na każdym zebraniu przez wszystkie lata swojej obecności w MSZ. W raportach dotyczących kadr stale wspominano o niskim poziomie działań ideologicznych i politycznych, o tym, że wielu pracowników służby zagranicznej było „członkami partii tylko z nazwy”. W 1955 r. organizacja działała słabo, „za mało było zebrań POP i za tym przykładem poszły OOP. Osłabienie więzi organizacyjnej powoduje gnuśność, bierność, marazm samouspokojenia oraz uczy sceptycyzmu. Wielu aktywistów znalazło się bez przydziału pracy. Inni byli zadowoleni z pracy na zewnątrz, gdyż tam żyli atmosferą partyjną. OOP nie pracowały, ledwo pracowały grupy”⁴¹. Brakowało zespołowości, w praktyce o wszystkim decydował I sekretarz, a pod jego nieobecność wszystko odkładano na później.

POP skupiała się na szkoleniu pracowników, przede wszystkim ideologicznym. Wielu członków pełniło funkcje lektorów, do których należała agitacja zarówno w kwestiach ogólnych, jak i merytorycznych. W 1951 r. szkoleniem objęto także 136 bezpartyjnych, których podzielono na grupy I, II i III stopnia. Z racji swojej wiedzy zatrudnieni w MSZ tworzyli koło prelegentów specjalizujących się w sprawach międzynarodowych, którzy w 1955 r. wygłosili przeszło sto odczytów w Warszawie i województwie. Działania na zewnątrz przybierały także inne formy. W centrali funkcjonowała ekipa łączności ze wsią, która miała na koncie pewne sukcesy. W 1950 r. pomogła usunąć niekompetentnego softysa oraz zlikwidować prywatny sklep we wsi Głósków w powiecie garwolińskim. Odnotowano, że dzięki postawie osób z MSZ „w trudnym kułackim terenie chłopci, początkowo wrogo usposobieni, obecnie wykazują zrozumienie dla akcji skupu zboża”⁴². W późniejszych latach MSZ współpracowało z władzami administracyjnymi Kępy Okrzewskiej, w 1955 r. z siedmioma wsiami gromady Ładzyń w powiecie Mińsk Mazowiecki. Delegowany z ministerstwa członek partii kierował Obwodowym Komitetem Frontu Narodowego nr 200 w Warszawie.

By poczuć klimat epoki i poznać problemy POP, należy zagłębić się w lekturze protokołów i sprawozdań ze spotkań komórek organizacji partyjnych. Nie jest to zadanie proste, gdyż rzeczy ważne często toną w morzu błahostek. Ogólnie równie dużo uwagi poświęcano wielkiej ideologii, co sprawom personalnym. Materiały te są często jedynym źródłem, dzięki któremu można zdobyć wiedzę o rozgrywkach personalnych i licznych faktach z życia centrali, o których nie ma wzmianek w oficjalnych dokumentach instytucji. Z perspektywy czasu trudno dziś zrozumieć, jak poważne było np. oskarżenie o „temperament opozycyjny” i o to, że źle wpływa on na pracę w organizacji partyjnej.

⁴¹ *Ibidem*, 2663/2, Protokół zebrania sprawozdawczo-wyborczego POP przy MSZ, 1–2 VI 1955 r., k. 82–83.

⁴² AAN, 237/XXII/43, Protokół zebrania POP przy MSZ, 7 XII 1951 r., k. 4.

Na przykład Dora Lasman wniosowała o wyjątkowe zebranie OOP nr 1, by móc obronić się przed zarzutami tow. Haliny Olszańskiej, sekretarz POP MSZ. Konflikt między paniami powstał po tym, jak Lasman publicznie skrytykowała organizację za to, że „komitetowi brak inicjatywy w rozładowaniu szkodliwej atmosfery w MSZ” związanej z czystkami kadrowymi. Wydaje się, że w latach czterdziestych i pięćdziesiątych w dyskusjach w partii panowała większa otwartość, co być może wiązało się z ideowością jej członków. W kolejnych wystąpieniach mówcy bojowo rozprawili się z hipokryzją niektórych osób, np. „tow. [Haliny] Kowalskiej, która podnosząc sprawy redukcji z powodu braku kwalifikacji czy oszczędności, zamazała istotny sens polityczny przeprowadzanych zwolnień w MSZ”⁴³.

Obecnie lektura protokołów zebrań bardzo nuży, choć w niektórych odnotowano niezwykle wymiany zdań. 12 maja 1952 r. odbyło się zebranie OOP nr 1, podczas którego rozmawiano o uchwale Prezydium Rządu w sprawie sprzedaży cukru i cukierków na bony. „[Towarzysz Słuczański] w podsumowaniu dotychczasowej dyskusji stwierdza, że przez głosy dyskutantów przebijała polityczna świadomość tej uchwały. Trzeba podkreślić, że nie możemy budować socjalizmu bez ofiar, ale musimy pamiętać, że my nie ponosimy takich ofiar, jak Związek Radziecki, który znajdował się w odmiennej sytuacji politycznej i gospodarczej, ponosił ciężkie ofiary i gdzie były nawet wypadki kanibalizmu.

Zebrani ostro zareagowali na twierdzenie o kanibalizmie.

Tow[arzystwo] Słuczański wyjaśnił, że miał na myśli poszczególne wypadki w niektórych szczepach koczowniczych i zgodził się z zebranymi, iż były to oderwane, niecharakterystyczne wypadki, więc nie mogą być podawane jako przykład”⁴⁴.

Treść dokumentów partyjnych dowodzi słabej pozycji organizacji partyjnej w MSZ, przynajmniej w latach czterdziestych i pięćdziesiątych. Zdarzało się, że w czynnie społecznym do odśnieżania zgłaszali się tylko pracownicy bezpartyjni. Członkowie PZPR lekceważyli dyscyplinę i wyrażali „karygodny stosunek do transparentów, szturmówek i portretów” podczas pochodu pierwszomajowego – „towarzysze odciągali się od noszenia tych znaków, zostawiali je w nieodpowiednim miejscu, aktyw partyjny zbyt późno zareagował na te sprawy”⁴⁵. W całym 1954 r. w OOP nr 1 (czyli tej najważniejszej) odbyło się tylko sześć zebrań, a warto wspomnieć, że według statutu POP i OOP miały się zbierać systematycznie, nie rzadziej niż raz w miesiącu. Spotkania grup partyjnych trwały za długo, sami członkowie twierdzili, że wystarczy 15–20 minut na szybkie przedstawienie problemu i wypracowanie rozwiązania. Sukcesem było upowszechnienie odpraw politycznych w departamentach.

Posiedzenia organizacji partyjnej odzwierciedlały rytm życia partii, dyskutowano o sytuacji politycznej w MSZ, w kraju i na świecie, wyznaczano zadania partyjne, podejmowano zobowiązania, kształtowano „postawy moralno-polityczne”. Członkowie otrzymywali instrukcje, jak żyć i walczyć o nowe socjalistyczne państwo. W jednym z dokumentów czytamy: „Towarzysze, zwrócono uwagę, że w kinie, gdy ukazuje się

⁴³ *Ibidem*, Protokół zebrania OOP nr 1, 21 X 1949 r., k. 1–2.

⁴⁴ *Ibidem*, Protokół zebrania OOP nr 1, 12 V 1952 r., k. 68.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 71.

portret Marksa, Lenina lub Stalina, słycać gwizdy lub też jest śmiertelna cisza, bez jednego oklasku. Wy też chodźcie do kina, musicie dawać przykład, jak zachować się należy. To są dla was, towarzysze, praktyczne zadania na co dzień⁴⁶. Według statutu PZPR członek powinien „przodować w pracy zawodowej, własnym przykładem pobudzać bezpartyjnych do wzmaganania wydajności i dyscypliny pracy, stale podnosić swe kwalifikacje zawodowe, strzec społecznego warsztatu pracy i mienia narodowego⁴⁷. Dawanie dobrego przykładu często przybierało formę zobowiązań lub współzawodnicstwa pracy. Obiekt komunikacji radiowej MSZ na Grabowie został oddany do użytku sześć miesięcy przed terminem dzięki załodze, która przepracowała ponad 10 tys. godzin nadliczbowych. W Referacie Samochodowym „zobowiązania dotyczyły między innymi wyremontowania dźwigu hydraulicznego oraz przejechania bez remontu na kilku samochodach ministerstwa od 100 tys. do 110 tys. km. Mówca podkreśla szczególnie ofiarność tow. [Wacława] Chojnowskiego, który dla umożliwienia remontu dźwigu zaoferował kawałek skóry, który miał przeznaczony na zelówki⁴⁸. Zebrania kończono odśpiewaniem na stojąco *Międzynarodówki* i *Czerwonego sztandaru*.

W protokołach znajdują odzwierciedlenie sprawy polityczne kraju. Można dostrzec całą bezwzględność okresu stalinizmu, wstrząs po śmierci przywódcy Związku Radzieckiego oraz oznaki odwilży. W 1955 r. na zebraniach pojawił się temat kolegalności. Rok później rozlała się fala krytyki, nastąpiła epoka „samodzielnego myślenia”, przełamywanie nawyków i schematów. W MSZ „wszystkie bóle, kłopoty i żale skoncentrowały się wokół Departamentu Kadr. Błędy, jakie popełniono w pracy kadrowej, wynikały z błędnej teorii o zaostrażającej się walce klasowej w miarę wzrostu budownictwa socjalistycznego, wynikały z kultu jednostki⁴⁹. Wypaczenia były spowodowane zbyt mocną ingerencją z zewnątrz w proces decyzyjny oraz słabą opieką ze strony kierownictwa resortu. Komitet partyjny źle kierował sprawami personalnymi i słabo prowadził działania polityczne. Do pewnego stopnia POP za przyczynę uważała brak wsparcia KC PZPR. W protokole czytamy: „Wydział Zagraniczny KC za mało udziela pomocy MSZ, jeśli chodzi o pracę partyjną. Pomoc ta ogranicza się częstokroć tylko do obecności na naszych zebraniach sprawozdawczo-wyborczych, rzadziej na zebraniach POP, nie mówiąc już o zebraniach OOP czy grup partyjnych⁵⁰. Często decydowały indywidualne kontakty, co często powodowało wypaczanie opinii – mówiąc wprost, odbywał się konkurs donosów.

W 1956 r. nie doszło do rewolucji w organizacji partyjnej, dyskusja ideologiczna ograniczyła się do spraw drugorzędnych. Wprawdzie zebranie wyborcze w czerwcu 1956 r. trwało aż trzy dni, ale zajmowano się tylko polityką wewnętrzną resortu. W protokołach nie znalazłem nic o wydarzeniach w Poznaniu w czerwcu 1956 r.; skarżono się jedynie na słabą komunikację między partyjnymi dołami a kierownictwem. „Partia nasza – pisano w jednym z dokumentów – wstąpiwszy na drogę odnowy i likwidacji

⁴⁶ APW, 2663/1, Protokół pierwszego walnego zebrania pięciu kół PZPR w MSZ (wybór komitetu partyjnego), 10 I 1949 r., k. 9.

⁴⁷ Statut PZPR, Warszawa 1950, s. 10.

⁴⁸ APW, 2663/1, Protokół zebrania wyborczego POP PZPR przy MSZ, 13 IV 1951 r., k. 66.

⁴⁹ *Ibidem*, 2663/2, Protokół zebrania sprawozdawczo-wyborczego POP przy MSZ, 21–22 VI 1956 r., k. 162.

⁵⁰ *Ibidem*, k. 156.

błędów i wypaczeń przeszłości, potrafiła przywrócić i wzmocnić więź łączącą ją z masami. [...] Okresem poważnej próby były dla nas wszystkich wypadki węgierskie w jesieni 1956 r. Wielu towarzyszy przyjmowało tę sprawę jedynie w aspekcie emocjonalnym, zapominając o tym, iż istnieje także i przede wszystkim aspekt polityczny, że zwycięstwo sił kontrrewolucyjnych na Węgrzech stworzyłoby olbrzymie niebezpieczeństwo i dla nas oraz dla sprawy socjalizmu i pokoju w Europie⁵¹.

W listopadzie 1956 r. członkowie partii z MSZ pacyfikowali protest przeciwko zamknięciu tygodnika „Po Prostu”. W referacie sprawozdawczym czytamy: „Należy również wspomnieć o ofiarnym wzięciu udziału przez towarzyszy w milicji robotniczej w okresie awantur chuligańskich w związku z zawieszeniem działalności tygodnika »Po prostu«. Nasza organizacja partyjna właściwie wówczas oceniła te nieodpowiedzialne, obiektywne skierowane przeciwko władzy ludowej wybryki. Poza bardzo nielicznymi wyjątkami, niestanowiącymi o obliczu naszej organizacji, towarzysze ofiarnie brali udział w pracy milicji robotniczej, odpowiadając na wezwanie władz partyjnych⁵².

W MSZ prawie nie odnoszono się do dyskusji w partii i do faktu, że pojawili się zwolennicy dogmatyzmu i rewizjonizmu. Ci pierwsi w uchwałach VIII Plenum KC PZPR dostrzegali odejście od zasad socjalizmu, drudzy – pierwszy etap zmian, po którym nastąpi drugi, czyli powrót do ustroju demokratycznego. Drugim przypięto łątkę kapitulantom, zarzucano im, że ulegają naciskom burżuazyjnej ideologii, negują dyktaturę proletariatu. Na X Plenum KC PZPR podjęto decyzję o weryfikacji szeregów partyjnych. Zamierzano usunąć: po pierwsze – członków uprawiających działalność frakcyjną, po drugie – ludzi nieuczciwych, winnych nadużyć lub innych postępów nieliczących z moralnością członka PZPR, po trzecie – osoby bierne i niezwiązane ideowo z ruchem, przypadkowe. W MSZ powołano kilka komisji, które przeprowadziły spotkania z członkami partii. Generalnie weryfikacja nie wpłynęła na liczebność organizacji, uporządkowano tylko dane członków i zebrano bogaty materiał z rozmów. Na jego podstawie POP oceniono negatywnie: „Bierność, jaka cechowała wielu naszych towarzyszy w MSZ, wynikała także z częściowego załamania się zarówno młodych, jak i starych towarzyszy, o czym mówiliśmy szeroko na pierwszym zebraniu weryfikacyjnym, wynikała z ulegania nastrojom defetystycznym. Oceniając dzisiaj te zjawiska, musimy sobie powiedzieć, że źródłem ich był przede wszystkim brak hartu, niedostateczne przygotowanie ideologiczne tych towarzyszy⁵³.

Członkowie partii w centrali nie należeli do najaktywniejszych, nie ryzykowali politycznie, gdyż wiedzieli, że zablokowałoby to ich wyjazd na placówkę, a tym samym ich karierę w służbie zagranicznej.

W latach 1957–1958 POP zebrała się tylko osiem razy i zajęła się następującymi tematami: styczeń 1957 r. – wybory do sejmu, kwiecień 1957 r. – informacja o pracy Komisji Kadrowej i Komisji Rehabilitacyjnej, czerwiec 1957 r. – referat ministra Adama Rapackiego o IX Plenum KC PZPR, sierpień 1957 r. – referat sekretarza Komitetu Warszawskiego Stefana Harasimowskiego o sytuacji w Warszawie, wrzesień 1957 r. –

⁵¹ APW, 2663/2, Referat sprawozdawczy POP przy MSZ, 4 VI 1958 r., k. 206.

⁵² *Ibidem*, k. 232–233.

⁵³ *Ibidem*, k. 207.

dyskusja na temat roli organizacji partyjnej w ministerstwach i instytucjach centralnych oraz informacja o pracy POP, grudzień 1957 r. – pierwsze zebranie weryfikacyjne; styczeń 1958 r. – przyjęcie przez POP wniosków Komisji Weryfikacyjnej, marzec 1958 r. – XI Plenum KC PZPR.

O niektórych sprawach Komitet Zakładowy dyskutował tylko z aktywem: marzec 1957 r. – ożywienie pracy partyjnej w MSZ, grudzień 1957 r. – weryfikacja w MSZ, luty 1958 r. – udział aktywu administracyjnego w pracy partyjnej w MSZ, marzec 1958 r. – kwestie zawodowe ministerstwa, maj 1958 r. – szkolenie i działania ideologiczne. Na wszystkich tych zebraniach panował marazm, a uczestnicy ożywiali się tylko podczas pobocznych dyskusji dotyczących codziennych problemów członków partii. Narzekano też na brak zaufania oraz informacji ze strony wyższych instancji. „Jest tajemnicą poliszynela, że tow. [Jerzy] Morawski ustąpił z Biura Politycznego. Informacje te przeciekają różnymi kanałami, a towarzysze dotychczas o tym nie zostali poinformowani”⁵⁴.

26 marca 1958 r. z inicjatywy organizacji partyjnej zorganizowano naradę kierownictwa MSZ i aktywu partyjnego na temat stylu i systemu pracy – przede wszystkim w departamentach, o roli referentów, radców i dyrektorów. Poruszono też kwestię braku informacji wewnętrznej. Wtedy też zaproponowano, aby wznowić wydawanie „Dziennika Urzędowego MSZ”, co prawdopodobnie wpłynęło na stworzenie „Informatora MSZ”, który w latach 1959–2001 ukazywał się jako druk wewnętrzny i jest trudnym do przecenienia źródłem informacji o służbie zagranicznej.

Lata sześćdziesiąte

W tym okresie w organizacji partyjnej MSZ zaszły niewielkie zmiany. Warto wspomnieć, że w marcu 1959 r. uchwalono kolejny statut PZPR, w którym powtórzono, że „członkiem partii może być tylko ten, kto uznaje zasady ideowe i statut partii, działa w jednej z jej organizacji, podporządkowuje się uchwałom partii i opłaca składkę członkowską”⁵⁵. Wydłużono listę kar partyjnych, na którą składały się upomnienie, nagana, nagana z ostrzeżeniem, pozbawienie prawa zajmowania odpowiedzialnych stanowisk partyjnych na czas określony oraz wydalenie z partii.

Organizacja była trójstopniowa: POP (władze to Komitet Zakładowy – 23 członków, w tym dziewięcioosobowa Egzekutywa), OOP (Egzekutywa OOP) oraz grupy partyjne. Na początku lat sześćdziesiątych istniało 8–9 OOP i 26 grup partyjnych, później liczba OOP zmniejszyła się do 7, lecz więcej było grup partyjnych (30–31), co lepiej pasowało do struktury ministerstwa, tzn. do mniejszych jednostek, takich jak wydział lub referat. Zmieniły się także niektóre numery: OOP nr 1 dalej gromadziła pracowników departamentów terytorialnych i Departamentu Międzynarodowych Organizacji, ale OOP nr 3 podzieliła się na OOP A i B, co oddawało różne lokalizacje komórek Departamentu Łączności, a swoją organizację – OOP nr 5 – otrzymał Departament Konsularny.

⁵⁴ APW, 2663/2, Protokół zebrania sprawozdawczo-wyborczego POP przy MSZ, 26 XI 1959 r., k. 242.

⁵⁵ Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez III Zjazd PZPR, Warszawa 1963, s. 29.

Członków do Komitetu Zakładowego wybierano co dwa lata, podobnie jak delegatów na konferencję okręgową i dzielnicową – według norm ustalonych przez KC PZPR (jeden delegat przypadał na osiemdziesięciu członków PZPR) – w MSZ wybierano ich sześciu. Wzmocniono kolegialność Komitetu Zakładowego, powołano Komisję Organizacyjną (obejmującą zespoły: ds. Organizacji Partyjnych; Organizacji Masowych⁵⁶; Kontaktów z POP na Placówkach), Komisję Propagandową (z Zespołem Lektorskim i Zespołem ds. Pracy Ideologicznej), Komisję ds. Zawodowych i Komisję ds. Socjalno-Bytowych. W komisjach pracowało 37 osób, pełniły one funkcje doradcze, przygotowywały oceny, informacje i wnioski na plenarne posiedzenia komitetu i egzekutywy. Działalność Komitetu Zakładowego była oparta na kwartalnych planach pracy, w 1963 r. odbył on 34 posiedzenia i rozpatrzył ponad pięćdziesiąt ważnych zagadnień dotyczących pracy POP. POP PZPR przy MSZ stale podlegała Komitetowi Dzielnicowemu Warszawa-Śródmieście. W okresie od 15 listopada do 15 grudnia 1967 r. wymieniono legitymacje partyjne.

Jeśli chodzi o upartyjnienie, to w latach sześćdziesiątych wśród pracowników MSZ stale ono rosło. Na początku tego okresu było to prawie 60 proc. zatrudnionych, pod koniec już ponad 70 proc. Pierwsze pytanie czytelnika zapewne dotyczyłoby roku 1968. I tu jest pewna niespodzianka – zwolnienia, o których piszę niżej, nie zmieniły zasadniczo obrazu organizacji partyjnej. Starszych członków partii na wyższych stanowiskach w centrali zastąpili młodszy. Zdarzały się też inne akcje Departamentu Kadr, ale nie miały one charakteru czystek, np. z PZPR usunięto kilka osób w związku z wykryciem afery przemytniczej, w którą było zaangażowanych kilku kurierów⁵⁷. Należy pamiętać o ogromnej rotacji pracowników, większej niż gdziekolwiek indziej. W sprawozdaniu partyjnym za okres od maja 1966 do października 1967 r. czytamy, że przybyło (wróciło z placówek) 295 osób, ubyło (wyjechało na placówki) 278, przyjęto nowych czternastu kandydatów i szesnastu członków, wydano z partii trzy osoby. Cała organizacja liczyła 588 członków, czyli zmieniło się 50,1 proc. jej składu. W trakcie jednej kadencji do rotacji dochodziło także we władzach partyjnych, w latach 1968–1970 zmienił się I sekretarz oraz połowa członków Komitetu Zakładowego.

Trzeba podkreślić, że bez legitymacji partyjnej nie można było zrobić kariery w służbie dyplomatycznej, zwłaszcza wyjechać na placówkę. Tak opisał to Eugeniusz Noworyta: „Mój status bezpartyjnego, naznaczonego piętnem rewizjonizmu młodego pracownika w upartyjnionym niemal w stu procentach środowisku skazywał mnie nieodwołalnie na marginalizację i frustrację, z którą nie umiałem sobie radzić. Decydując się na pozostanie w MSZ, musiałem szukać jakiejś drogi wyjścia. Mogło być nią tylko wstąpienie do partii”⁵⁸. Mimo oporów egzekutywa zgodziła się przyjąć Noworytę do organizacji i po pewnym czasie wyjechał on na placówkę w Hawanie, a w 1969 r. został wybrany na I sekretarza Komitetu Zakładowego PZPR w MSZ.

⁵⁶ W 1963 r. w MSZ funkcjonowały ZMS, związki zawodowe, Liga Kobiet, Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli, Towarzystwo Szkoły Świeckiej, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej.

⁵⁷ Szerzej zobacz: W. Bagiński, „Afera kurierska” w wywiadzie i MSZ, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 1 (23), s. 135–163.

⁵⁸ E. Noworyta, *Polityka i dyplomacja – wspomnienia ambasadora*, Łódź 2008, s. 16.

Tabela 4. Upartyjnienie w latach sześćdziesiątych

Data	Ogółem pracowników w MSZ	Członkowie PZPR	Upartyjnienie centrali (w proc.)
31 I 1960	746	447	59,9
30 IV 1960	746	442	59,2
31 VII 1960	744	441	59,2
31 X 1960	774	456	58,9
31 I 1961	780	463	59,3
30 IV 1961	789	463	58,6
31 VII 1961	786	462	58,7
31 X 1961	808	464	57,4
31 I 1962	804	480	59,7
30 IV 1962	795	469	58,9
31 VII 1962	809	481	59,4
31 X 1962	824	492	59,7
31 XII 1962	820	487	59,3
30 IV 1963	815	496	60,8
31 VII 1963	821	496	60,4
31 X 1963	813 ⁵⁹	485	59,6
1 I 1964	796	489	61,4
1 VII 1964	797	493	61,8
31 I 1965	797	498	62,4
30 IV 1965	797	498	62,4
31 VII 1965	801	491	61,2
31 X 1965	801	490	61,1
1 I 1966	801	555	69,2
1 IV 1966	823	–	–

⁵⁹ W dokumentach też inne dane: 794 etaty, zatrudnionych 850 osób – przerost o 56. W październiku i listopadzie 1963 r. 31 pracowników otrzymało wypowiedzenia, a 8 renty. Pozostałych zwolniono do końca roku.

Data	Ogółem pracowników w MSZ	Członkowie PZPR	Upartyjnienie centrali (w proc.)
1 VII 1966	827	–	–
1 X 1966	826	–	–
1 I 1967	816	582	71,3
1 IV 1967	823	–	–
1 VII 1967	819	–	–
1 X 1967	826	588	71,1
1 I 1968	818	603	73,7
1 IV 1968	817	–	–
1 VII 1968	820	–	–
1 X 1968	798	–	–
1 I 1969	813	570	70,1
1 IV 1969	768	–	–
1 VII 1969	748	–	–
1 X 1969	749	–	–

Zadania i prawa organizacji partyjnej w ministerstwie niezmiennie określał art. 51 statutu: „Organizacje partyjne w ministerstwach, urządach państwowych pracują w szczególności nad stałym usprawnieniem pracy aparatu administracyjnego, zwalczają biurokracyzm i nadużycia, wzmacniają dyscyplinę państwową i dyscyplinę pracy swojej instytucji. Nie sprawują one kontroli nad działalnością kierownictwa instytucji, natomiast sygnalizują kierownictwu instytucji oraz nadrzędnym instancjom partyjnym o niedomaganiach w pracy”⁶⁰. Według powszechnego przekonania, zapisy te nie oddawały roli organizacji partyjnej w nowej sytuacji politycznej po marcu 1968 r. Komitet Zakładowy w MSZ zaproponował Komitetowi Dzielnicowemu Warszawa-Śródmieście, by w nowym statucie uwzględniono też inne zadania. Wniosek zawierał następujące elementy:

„1) POP współdziała z kierownictwem resortu nad stałym usprawnianiem pracy aparatu administracyjnego, zwalcza biurokracyzm, efekciarstwo, wszelkie przejawy bezduszności, samowoli i protekcjonizmu oraz zaniedbania w pracy resortu. POP sygnalizuje kierownictwu instytucji oraz nadrzędnym instancjom o niedomaganiach w funkcjonowaniu pracy resortu oraz wyciąga sankcje partyjne w stosunku do członków organizacji, których postawa nie jest zgodna ze statutem partii;

⁶⁰ Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez III Zjazd PZPR, Warszawa 1963, s. 118–119.

- 2) POP aktywnie współdziałała w kształtowaniu i realizacji zadań zawodowych resortu;
- 3) POP poprzez swą działalność spełnia zasadniczą rolę w politycznej mobilizacji załogi do realizacji zadań powierzonych resortowi przez partię;
- 4) POP działa na rzecz zdrowej i twórczej atmosfery pracy, wzmocnienia dyscypliny pracy w swojej instytucji oraz przyczynia się do ugruntowania w resorcie klimatu partyjnej pryncypialności, zaangażowania, krytyki i samokrytyki⁶¹.

Widać tutaj chęć znacznego zwiększenia władzy organizacji partyjnej. POP nie chciała tylko opiniować, lecz żądała dla siebie roli współgospodarza resortu. Z pewnością podporządkowała sobie całkowicie jedną ze sfer funkcjonowania ministerstwa – decyzje personalne. W cytowanym wyżej materiale za jedno z podstawowych zadań POP uznano „współdziałanie w zakresie kształtowania polityki kadrowej resortu, zwłaszcza jeśli chodzi o rozmieszczenie i wykorzystanie kadr, przygotowanie i kształcenie kadry rezerwowej, opiniowanie wniosków kadrowych, które winny we właściwym czasie być konsultowane z organizacją partyjną (dot[yczących] awansów, odznaczeń, nagród, korekt etatowych), jak również wypowiedanie się co do zwolnień i przyjmowania pracowników – w oparciu o przyjęte kryteria”⁶².

5 stycznia 1965 r. decyzją Sekretariatu KC PZPR w służbie zagranicznej zmodyfikowano niektóre zasady nomenklatury. Biuro Polityczne decydowało o mianowaniu wiceministrów, ambasadorów i posłów, Sekretariat KC – dyrektorów generalnych oraz urzędników równorzędnych, sekretarze KC – dyrektorów departamentów oraz radców ambasad i poselstw, konsulów generalnych⁶³.

POP zabiegała także o inne zmiany, m.in. w sferze szkolenia partyjnego i zawodowego. Zależało jej na jak najlepszym informowaniu aktywu i lektorów, całej organizacji i załogi. Chodziło o przepływ danych zarówno od kierownictwa resortu, jak i od strony instancji partyjnych. Narady partyjno-zawodowe departamentów stały się podstawową formą działania organizacji.

Z racji stałych kontaktów ze światem zachodnim pracownicy MSZ byli wystawieni na liczne pokusy. Wymyślono, że aby z nimi walczyć, osoby w centrali muszą utrzymywać silniejszą więź z terenem, innymi zakładami pracy oraz aktywnym terenowym. Ministerstwo nawiązało współpracę z Fabryką Samochodów Osobowych na Żeraniu, gdzie lektorzy z centrali wielokrotnie występowali z odczytami. W planach był nawet wspólny ośrodek wypoczynkowy.

W latach sześćdziesiątych Komitet Zakładowy wielokrotnie przedkładał kierownictwu resortu konkretne wnioski, które miały umożliwić wdrożenie powyższych założeń. Wiele z nich dotyczyło odpowiedniej postawy moralno-politycznej i sposobów poprawy warunków pracy. W materiałach partyjnych możemy znaleźć spostrzeżenia dotyczące życia w ministerstwie. Złe relacje w centrali wynikały m.in. z niewłaściwego stosunku przełożonych do podwładnych, komenderowania ludźmi, co wytwarzało atmosferę uległości, bojaźliwości i asekuranctwa. Z tego też wynikał brak aktywności,

⁶¹ APW, 2663/4, Wnioski w sprawie zadań POP (poufne), 30 IX 1968 r., k. 243.

⁶² *Ibidem*, k. 244.

⁶³ AMSZ, BSO, 62/03, wiązka 9, teczka 23578 – Stanisław Bejm, Notatka dyrektora Departamentu Kadr Kazimierza Szewczyka, 22 II 1965 r., k. 14.

często krytykowany przez Komitet Zakładowy. Osoby z OOP tłumaczyły, „że nie warto zabierać głosu i stawiać problemów, bo to się nie wszystkim podoba, że stawianie i tak nic nie pomoże, bo się i tak nic nie zrobi w poszczególnych istotnych ich zdaniem sprawach – po co więc mówić na wiatr”⁶⁴.

Kolejnym problemem było uwidacznianie wysiłku poszczególnych osób lub grup. Na spotkaniach najwyższego szczebla w MSZ dokumenty zazwyczaj referował dyrektor departamentu. Zmiana polegała na wpisaniu do materiałów nazwiska autora notatki lub opracowania, co miało z jednej strony dowartościować pracowników merytorycznych, z drugiej zaś pozwolić kierownictwu dostrzec najlepszych. Komitet Zakładowy piętnował także niewłaściwy stosunek do obowiązków, chodziło nie tylko o częste łamanie rygorów formalnych, takich jak rozpoczęcie i zakończenie dnia roboczego, ale także odpowiednie wykorzystanie czasu, czyli lepsze wykonywanie zadań. Za karygodne uznał długie przesiadywanie w bufecie, godzinne rozmowy towarzyskie na korytarzach, blokowanie telefonów w celach prywatnych, opuszczanie biura w godzinach urzędowania, żądanie nagród za godziny nadliczbowe, np. podczas wizyt zagranicznych gości (większość osób zaangażowanych otrzymywała dodatki specjalne właśnie za to). Komitet zalecał większą troskę o mienie społeczne, racjonalne gospodarowanie środkami państwowymi, np. krytykowanie wypadów, gdy okazywano niechęć do „korzystania z linii lotniczych krajów obozu socjalistycznego”. W protokołach posiedzeń egzekutywy opisano liczne sprawy związane z postawą moralną pracowników, często z nadużywaniem alkoholu.

Nie podobały się także przejawy „religianstwa” członków rodzin zatrudnionych ani ich tłumaczenia, że taką swobodę gwarantuje konstytucja. W czasie zebrania I sekretarz POP powiedział: „Znany jest zapewne towarzyszym fakt, że w jednym z niedzielnych wrześnieowych numerów »Życia Warszawy« ukazał się nekrolog naszej byłej pracownicy na emeryturze. Nekrolog ten o treści religijnej zredagowały między innymi członkinie partyjne, które równocześnie uznały za stosowne podpisać go w imieniu wszystkich pracownic i koleżanek MSZ, a następnie wystąpić do kierownictwa resortu o zrefundowanie kosztów pogrzebu”⁶⁵.

Większość wspomnianych wniosków znalazła zrozumienie kierownictwa i umieszczono je w Wytocznych Kolegium MSZ zatwierdzonych 21 lipca 1965 r. Do sukcesów POP należy zaliczyć pozytywne rozpatrzenie przez kolegium resortu sprawy reorganizacji Departamentu Prasy i Informacji oraz etatyzacji w centrali i placówkach – zalecono m.in. stopniowe ograniczenie liczby wicedyrektorów, zwłaszcza w departamentach terytorialnych, oraz wprowadzenie praktyki mianowania wracających ambasadorów także na stanowiska naczelników wydziałów i radców ministra w zespołach.

W niniejszym artykule nie scharakteryzowałem organizacji partyjnych w placówkach – to obszerny i bardzo intrygujący temat, z pewnością znajdzie swojego badacza.

⁶⁴ *Ibidem*, 2663/3, Referat Edwarda Malczyka, II sekretarza POP przy MSZ, wygłoszony na konferencji sprawozdawczo-wyborczej, 20 XI 1964 r., k. 251.

⁶⁵ *Ibidem*, Referat wprowadzający na zebranie sprawozdawczo-wyborcze POP przy MSZ, 26 X 1961 r., k. 58. Szerzej na ten temat: Krzysztof Kosiński, „Religianctwo”. *Napięcie między ideologią a religią w świadomości członków i działaczy PZPR*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 2014, t. 12, s. 107–203.

W tym miejscu chcę tylko wspomnieć o nominacjach członków partii na etaty w konsulatach i ambasadach jako formie nagrody, rzadziej zesłania. System rotacji pracowników w służbie zagranicznej nie stanowił obiegu zamkniętego, zawsze pojawiali się „spadochroniarze”, którzy zajmowali miejsca w placówkach, szczególnie w krajach socjalistycznych. Zawodowi dyplomaci z MSZ po cichu krytykowali tę politykę, ale nic nie mogli poradzić na obecność osób delegowanych przez partię. Przykłady można mnożyć bez końca, wymienię tylko Kazimierza Jasińskiego (wiceprezes NIK – 1949–1950, ambasador w ZSRR – 1950–1952), Jana Izydorczyka (I sekretarz KW PZPR w Poznaniu – wrzesień–listopad 1956 r., szef misji/ambasador w NRD – 1950–1954), Bolesława Jaszczuka (zastępca przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów – 1957–1959, ambasador w ZSRR – 1959–1963) i Władysława Góralskiego (kierownik WZ KC PZPR – 1954–1956, poseł/ambasador w Iranie – 1960–1964). Do rotacji włączono także wielu innych członków partii, którzy nie pełnili aż tak wysokich funkcji państwowych i partyjnych. Oto kilka nazwisk z Warszawy.

Włodzimierz Wiszniewski (ur. 1930), zastępca kierownika i kierownik Wydziału Propagandy KW PZPR (1958–1961), II sekretarz Ambasady PRL w Moskwie (1961–1965), od 1965 r. kierownik stołecznego ośrodka propagandy partyjnej, później Wydziału Organizacyjnego, od 1969 r. I sekretarz KD, od 1971 r. zastępca kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR⁶⁶.

Tadeusz Zboiński (ur. 1929), w latach 1958–1961 starszy asystent w Wyższej Szkole Nauk Społecznych w Warszawie, od 1961 r. instruktor KW PZPR w Wydziale Kultury, Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, potem zastępca kierownika wydziału, w latach 1969–1973 I sekretarz Ambasady PRL w Moskwie, następnie sekretarz KD PZPR Warszawa-Śródmieście, od 1980 r. starszy inspektor w Biurze Spraw Sejmowych KC PZPR⁶⁷.

Roman Dmowski (ur. 1921), od 1958 r. instruktor kulturalno-oświatowy w KW PZPR, 9 listopada 1959 r. zwolniony na własną prośbę, przeszedł do pracy w Warszawskim Komitecie Wojewódzkim, w latach 1965–1969 I sekretarz Ambasady PRL w Moskwie, od 1970 r. znowu w Wydziale Propagandy WKW PZPR, od 27 listopada 1970 r. kierownik Działu Kulturalno-Oświatowego w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie „Ruch”⁶⁸.

Praca zawodowa polegała na naradach zwoływanych w departamentach, a partyjna – na licznych zebraniach, w czasie których prowadzono rozmowy, kształtowano poglądy członków, istniała szansa wyróżnienia się w pracy partyjnej (np. przez zgłoszenie inicjatywy), wyznaczano zadania i rozliczano z ich wykonania. W sprawozdaniach z cyklicznych zebrań wyborczych niezmiennie pisało, że spotkanie było „przełomowe w życiu MSZ-owskiej organizacji partyjnej”, że członkowie mówili otwarcie, odważnie itd. Między wierszami można dostrzec fakty składające się na historię organizacji partyjnej – m.in. układanie listy osób przedstawionych do odznaczeń w związku z dwudziestolecie Polski powojennej (1964), trzydniową akcją przeciwko polityce polskiego episkopatu: „pełna gotowość i udział we wszystkich organizowanych demonstracjach

⁶⁶ Archiwum Państwowe w Warszawie, Oddział w Otwocku, Komitet Warszawski PZPR, Kartoteka, 2089, karta ewidencyjna, k. 92.

⁶⁷ *Ibidem*, 2216, Ankieta personalna, k. 12.

⁶⁸ *Ibidem*, 322, Ankieta personalna, k. 71–72.

i manifestacjach, szeroki i aktywny udział naszych towarzyszy w komisjach problemowych KD i KW, działalność naszych lektorów, grup terenowego działania oraz szereg innych akcji politycznych, w których organizacja nasza i towarzysze wykazali ofiarność, zdyscyplinowanie i dojrzałość polityczną” (1965)⁶⁹.

Sukces akcji partyjnych w ministerstwie w dużej mierze zależał od nastawienia jego kierownictwa. Przez wiele lat działalność organizacji partyjnej świadomie kierowano na boczne tory, sprowadzała się ona do organizowania szkoleń, akademii i pracy lektorskiej. POP nie była samodzielna, a do jej władz trafiały osoby uległe wobec ludzi stojących na czele resortu. Punktem zwrotnym w jej działalności stały się uchwały IV Zjazdu PZPR (15–20 czerwca 1964 r.), w których wyznaczono konkretne zadania dla członków partii „na froncie gospodarczym i ideologiczno-politycznym”, co w połączeniu z wyborami uzupełniającymi do Komitetu Zakładowego dało możliwość przełożenia tych celów na specyfikę ministerstwa. Organizacja partyjna zaproponowała kierownictwu, że weźmie udział w realizacji zadań zawodowych, i podkreśliła konieczność zwrócenia większej uwagi na postawę moralną i polityczne zaangażowanie członków korpusu służby zagranicznej. W praktyce organizacja zaczęła racjonalizować pracę resortu (np. zajęła się problemem wzrostu liczby stanowisk kierowniczych, wprowadziła obowiązek uwzględnienia opinii partyjnych przy rozpatrywaniu wniosków personalnych). Nie obyło się bez oporu władz centrali, co zostało wytknięte podczas gorących spotkań w marcu 1968 r. Czarnym charakterem okrzyknięto wiceministra Mariana Naszkowskiego, któremu zarzucono utrudnianie współpracy Departamentu Kadr z Komitetem Zakładowym, obronę Władysława Tykocińskiego (szefa Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie, który uciekł do Stanów Zjednoczonych w maju 1965 r.), sterowanie wyborami delegatów na konferencję zakładową.

To ostatnie oskarżenie było kamieniem obrazy dla organizacji partyjnej. W 1966 r., podczas wyznaczania delegatów, okazało się, że wielu członków PZPR zajmujących stanowiska kierownicze w resorcie nie zostało wybranych. Ówczesny dyrektor generalny Jerzy Michałowski (na stanowisku od 31 lipca 1960 do 23 maja 1967 r.) wezwał I sekretarza Komitetu Zakładowego i oznajmił mu, że kierownictwo jest bardzo zaniepokojone wynikami wyborów, że należy jakoś rozładować sytuację. Wiceminister Naszkowski zażądał nawet protokołu Komisji Skrutacyjnej, szukając pretekstu do skorygowania listy wybranych. Także pod jego wpływem Adam Rapacki zdecydował się przeprowadzić rozmowę z I sekretarzem KZ w przeddzień Konferencji Partyjnej Sprawozdawczo-Wyborczej, czyli 12 czerwca 1966 r. W spotkaniu udział wzięli Jan Kowarz, zastępca kierownika Wydziału Zagranicznego KC PZPR, oraz Stanisław Puchała, sekretarz Komitetu Dzielnicowego Warszawa-Śródmieście. Bernard Bogdański, I sekretarz KZ, w 1968 r. oświadczył, że rozmowa „nie miała charakteru szczerzej partyjnej wymiany poglądów i stanowiła próbę wykorzystania stanowisk służbowych i partyjnych dla wywierania presji na organizację partyjną”⁷⁰. Minister Rapacki oskarżył POP o to, że walczy o władzę w resorcie, osłabia autorytet kadry kierowniczej, po czym wyszedł z gabinetu, aby

⁶⁹ APW, 2663/4, Referat sprawozdawczy KZ POP przy MSZ za okres od 13 V 1966 r. do 16 X 1967 r., październik 1967 r., k. 85.

⁷⁰ APW, 2663/31, Oświadczenie Bernarda Bogdańskiego, marzec 1968 r., k. 309–310.

rozmowę kontynuował Naszkowski. Bogdański wspominał: „[wiceminister] usiłował wmówić mi, że w KZ występuje określona grupa, której działalność i postawę należy potępić na konferencji zakładowej. Domagał się niedopuszczenia do wyboru do nowego KZ niektórych towarzyszy”. Takie konfrontacyjne nastroje panowały w Ministerstwie Spraw Zagranicznych i organizacji partyjnej, gdy rozpoczęły się wydarzenia związane z konfliktem na Bliskim Wschodzie oraz Marcem '68.

Jerzy M. Nowak napisał: „Osobiście zetknąłem się z kampanią antysemitką w momencie jej inicjacji w MSZ już w czerwcu 1967 r. [...] Rozmawialiśmy o trwającej właśnie wojnie izraelsko-arabskiej, gdy wszedł wicedyrektor ówczesnego Departamentu IV (Ameryka Łacińska), nazwiskiem Euzebiusz Dworkin, który włączył się do dyskusji. Po jego wyjściu pojawił się jeden z pracowników (później urzędnik KC PZPR i dyplomata na jednej z placówek na Zachodzie) i zażądał od nas napisania oświadczenia dla Komitetu Zakładowego partii, że wicedyrektor Dworkin cieszył się z powodu zwycięstw armii izraelskiej. Nie przyjmował naszych tłumaczeń, że nie odpowiadało to prawdzie, jego zdaniem nadszedł czas patriotycznego działania, usuwania żydowskich stalinowców, wprowadzania młodych Polaków na ich miejsce”⁷¹.

Do 16 października 1967 r. władze partyjne rozpatrzyły dziesięć spraw związanych z komentarzami na temat konfliktu na Bliskim Wschodzie. Idalię Juryś i Tadeusza Gąsiorowskiego wydalono z partii, Jakub Gelbart⁷² i Aleksander Skrzynia otrzymali nagany z ostrzeżeniem, Kazimierz Korolczyk, Gelbart i Łakomy zostali skreśleni z listy lektorów KC i KW. W wypadku Fuksa i Dworkina nie dopatrzone się podstaw do sformułowania zarzutów. Sankcje te przekładały się na decyzje Departamentu Kadr. W sprawozdaniu partyjnym czytamy: „Niezależnie od wniosków organizacyjnych przekazane zostały kierownictwu resortu opinie instancji partyjnej i ze względu na zajmowaną postawę: cztery osoby nie posiadają kwalifikacji politycznych do pracy w resorcie. Chodzi o tow. Juryś i tow. Gąsiorowskiego i A[leksandra] Skrzynię, że kwalifikacje dwóch osób nie odpowiadają zajmowanym stanowiskom służbowym – dotyczy to tow. Korolczyka i tow. Łakomego”⁷³.

Eugeniusz Szleper: „Wydarzenia międzynarodowe ostro wykazały stan mobilizacyjny aktywu państwowego i partyjnego. Jak wyglądała w tym okresie nasza organizacja? Należy stwierdzić, że nieoptymistycznie. Wysoki niektórych byłych towarzyszy rzucają cień na całą naszą organizację. My również jesteśmy odpowiedzialni. Byli oni przecież wśród nas i piastowali odpowiedzialne stanowiska. Reakcja na te zjawiska była prawidłowa, ale nie należy zbyt chwalić się. Jest to raczej początek procesu naprawy”⁷⁴. Co więcej, organizacja partyjna przekazała „opinię o braku kwalifikacji do pracy politycznej” także osobom bezpartyjnych, np. Krystyny Żukotyńskiej. Jak proroczo stwierdził tow. Szleper, była to dopiero przygrywka do dużej czystki w marcu 1968 r.

⁷¹ J.M. Nowak, *Dyplomata. Na salonach i w politycznej kuchni*, Warszawa 2014, s. 154.

⁷² Powiedział przy świadkach: „Szaleństwo, awantura, samobójstwo” (APW, 2663/31, Protokół zebrania POP przy MSZ, 20–21 III 1968 r., k. 153).

⁷³ APW, 2663/4, Referat sprawozdawczy Komitetu Zakładowego POP PZPR przy MSZ za okres od 13 V 1966 r. do 16 X 1967 r., 30 X 1967 r., k. 102.

⁷⁴ *Ibidem*, 2663/4, Protokół zebrania sprawozdawczego POP przy MSZ, 30 X 1967 r., k. 72.

21 i 22 marca odbyło się burzliwe posiedzenie POP nr 1 w MSZ⁷⁵. Przez dwa dni atakowano wiceministra Naszkowskiego i osoby podejrzane o poglądy proizraelskie. Jedynie minister Adam Rapacki próbował tonować nastroje, ale bez skutku⁷⁶. W końcu się poddał. Na posiedzeniu Biura Politycznego 8 kwietnia Władysław Gomułka poinformował zebranych, że Rapacki zwrócił się o zwolnienie go ze stanowiska ministra spraw zagranicznych⁷⁷. Przez kilka miesięcy pracą resortu kierował Józef Winiewicz.

W powszechnym odczuciu członków partii „zebranie 21 marca oczyściło zac zadzoną atmosferę. Organizacja przeżywa wzrost prestiżu. Nasze stanowisko było słuszne – poucza nas o tym ocena partii, a także ocena naszych wrogów. Ugodziło to boleśnie naszych wrogów. Również w kraju szc zuto przeciw naszej organizacji partyjnej”⁷⁸.

W marcu 1968 r. sekretarz KC PZPR powołał sześćoosobową „komisję dla spraw kadrowych MSZ”, w której skład weszli wiceminister resortu spraw zagranicznych Zygfryd Wolniak oraz Bogumił Sujka – I sekretarz KZ PZPR w MSZ, kierownik referatu w Departamencie Kadr. Pracami tej grupy kierowały jednak osoby spoza MSZ: przewodniczył Stefan Misiaszek (kierownik Biura Spraw Kadrowych), a członkami byli Józef Czesak (kierownik Wydziału Zagranicznego KC), Franciszek Szlachcic (wiceminister spraw wewnętrznych) i Jan Korczak (zastępca kierownika Biura Spraw Kadrowych). Przyjęto „Kryteria obowiązujące pracowników służby zagranicznej”, w których wskazano, jakie warunki musi spełniać osoba pracująca w MSZ, a co ją dyskwalifikuje. Pod koniec maja 1968 r. komisja sporządziła notatkę, w której wniosowała o odwołanie siedmiu dyrektorów w centrali: Mieczysława Blusztajna (Biuro Studiów), Adama Mellera-Conrada (Departament II), Henryka Bireckiego (Departament Współpracy Kulturalnej i Naukowej), Edwarda Śluczańskiego (archiwum), Mariana Wajdę (Departament Administracyjny), Aleksandra Małeckiego (Departament I) oraz Włodzimierza Zawadzkiego (Departament Prawno-Traktatowy). Z wyjątkiem Włodzimierza Zawadzkiego (na stanowisku do końca 1970 r.) wszyscy stracili pracę w resorcie. Charakterystyczne, że w kierowanej do nich korespondencji tytułowano ich już nie towarzyszami, lecz obywatelami.

W teczce personalnej jednego z wyżej wymienionych znajdują się dokumenty ukazujące proces usuwania osób z MSZ. Warunków podanych w „Kryteriach obowiązujących pracowników służby zagranicznej” nie spełniał Henryk Birecki (w 1950 r. zmienił nazwisko z Hersz Birenbaum), który miał rodzinę za granicą: mąż siostry w 1960 r. wyemigrował do Australii, teściowa wraz z synem mieszkała we Francji (żona Bireckiego była Francuzką). W marcu został poproszony o uzupełnienie ankiet personalnych

⁷⁵ J. Winiewicz, *Co pamiętam z długiej drogi życia*, Poznań 1985, s. 576.

⁷⁶ Jakże odmiennie wyglądało to np. na spotkaniu w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk, gdzie 30 III 1968 r. „za wystąpieniem do władz o przywrócenie do pracy Bronisława Geremka głosowało sześćdziesięciu obecnych, nikt nie był przeciw, a wstrzymało się osiem osób niecieszących się szczególnym prestiżem” (M. Kula, *PRL zniuansowany: wspomnienia historyka z dawnego zakładu pracy*, „Liberté!” 2010, nr 7, s. 103).

⁷⁷ *Protokół nr 52 posiedzenia członków Biura Politycznego w dniu 8 kwietnia 1968 r.* [w:] *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR, wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000, s. 398.

⁷⁸ APW, 2663/4, Protokół konferencji sprawozdawczo-wyborczej POP PZPR przy MSZ, 17 IX 1968 r., k. 138.

swojej i żony. Już w kwietniu z KC nadeszła następująca notatka: „Decyzją komisji przy KC PZPR powołanej przez tow. Kliszkę do zbadania sytuacji kadrowej w MSZ tow. Henryk Birecki, dyrektor Departamentu Współpracy Kulturalnej i Naukowej w MSZ, został uznany nieprzydatnym w resorcie spraw zagranicznych. Komisja zleciła rozwiązanie stosunku służbowego z tow. Bireckim. W związku z tym, że tow. Birecki jako dyrektor DWKN został mianowany w dniu 17 listopada 1959 r. członkiem Kolegium MSZ (w oparciu o par. 4 pkt 2 Uchwały nr 891 Rady Ministrów MP nr 8 z dnia 30 stycznia 1956 r.), prosimy o odwołanie go z tego stanowiska” – co nastąpiło 18 kwietnia 1968 r.⁷⁹ Ciekawym materiałem w jego teczce jest „Charakterystyka osoby ukaranej”, którą sporządził wicedyrektor Departamentu Kadr Józef Klasa. W punkcie 10 (rodzaj kary) wpisano „administracyjna: odwołany ze stanowiska członka Kolegium MSZ”, nie podając jednak przyczyny. 16 maja 1968 r. Bireckiemu wręczono w MSZ dokument następującej treści: „Na zasadzie wzajemnego porozumienia stron rozwiązuję z obywatelem stosunek służbowy z dniem 31 sierpnia 1968 r. W tym okresie wykorzysta obywatel przysługujący urlop wypoczynkowy. Jednocześnie zwalniam obywatela od pełnienia obowiązków służbowych”.

Od czerwca 1967 do września 1968 r. w centrali zwolniono 88 osób, a na placówkach czterdzieści – gdyż nie odpowiadały wspomnianym kryteriom. Z tej liczby po marcu z centrali odeszło 65 pracowników (w tym 32 członków kadry kierowniczej), a z placówek sześć. W tym samym okresie awansowano 111 osób do kadry kierowniczej (na stanowiska od naczelnika wzwyż)⁸⁰. Była to kwintesencja wydarzeń marcowych w MSZ – odblokowanie drogi awansu młodszemu pokoleniu działaczy i pracowników. Jako pretekst wykorzystano eliminowanie aktualnych i potencjalnych rewizjonistów. Tak realizowano zasadę przedstawioną przez wiceministra Adama Kruczkowskiego: „maksimum dyplomacji w pracy zewnętrznej – żadnej dyplomacji w pracy wewnętrznej”.

29 czerwca 1968 r. na zebraniu POP kierownictwu MSZ zadano pytanie o to, kto odpowiada za wcześniejszą sytuację kadrową w resorcie i jak oceniane są przeprowadzone w tym zakresie zmiany. We wrześniu 1968 r. odpowiedział Józef Winiewicz: „Otóż pytanie, kto personalnie odpowiada za poprzedni stan rzeczy, nie jest proste, nie można na nie prosto odpowiedzieć. Pytanie jest złożone ze względu na charakter nominacji, które w naszym resorcie się odbywają. Jest nomenklatura Biura Politycznego, jest nomenklatura Sekretariatu. Są sprawy uzgadniane na szczeblu Wydziału Zagranicznego KC. Są sprawy, które należą do kierowników pionów, są sprawy, które należą do kierownictwa resortu, są sprawy, które są załatwiane przez Departament Kadr. Wyliczywszy te wszystkie instancje, w najmniejszej mierze nie można żadnej z nich obwinąć w sposób szczególny. Winna była atmosfera, która w ministerstwie panowała, atmosfera, która np. prowadziła do tego, że w długich okresach spraw kadrowych nie omawiano na kolegium w ministerstwie, jakkolwiek powinny były być omawiane i mimo tego, że niektórzy członkowie kolegium takiego omawiania spraw się domagali”⁸¹. Wiceminister

⁷⁹ AMSZ, BSO, 31/07, wiązka 17, teczka 20521.

⁸⁰ APW, 2663/4, Informacja o przebiegu konferencji sprawozdawczo-wyborczej oraz wyborach delegatów na konferencję dzielnicową w POP MSZ, 18 IX 1968 r., k. 121.

⁸¹ APW, 2663/4, Protokół konferencji sprawozdawczo-wyborczej POP PZPR przy MSZ, 17 IX 1968 r., k. 139.

broniał w ten sposób kierownictwo resortu, nie wskazał winnych, być może chciał już zakończyć sprawę rozliczeń.

W wyniku Marca '68 bardzo umocniła swoją pozycję organizacja partyjna w MSZ, która zaczęła ingerować w działania resortu na każdej płaszczyźnie. Nastroje członków PZPR poprawiły się nie tylko dzięki licznym awansom, ale także świadomości dobrej pracy partyjnej w centrali. W referacie sprawozdawczym z tego okresu czytamy: „W okresie wydarzeń marcowych i kryzysu czechosłowackiego POP podjęła bezkompromisową walkę z poglądami rewizjonistycznymi i kosmopolitycznymi. W atmosferze ostrej walki ideologicznej, na tle podjętej wówczas przez całą partię i klasę robotniczą zdecydowanej kontrofensywy przeciwko siłom podważającym kierowniczą rolę partii i jej linię generalną, przeciwstawiającym się polityce naszego państwa, przebiegała konfrontacja postaw moralno-politycznych. Zajęcie w tej konfrontacji stanowiska sprzecznego z linią partii postawiło poza jej szeregami szereg osób również w naszym ministerstwie. W rezultacie w resorcie nastąpiły istotne i pozytywne zmiany kadrowe”⁸².

Lata siedemdziesiąte

Przez prawie cały ten okres organizacja partyjna dzieliła się na sześć oddziałowych: OOP nr 1 obejmowała departamenty terytorialne oraz kierownictwo, OOP nr 2 – Departament Administracyjny, OOP nr 3 – Departament Łączności, OOP nr 4 – Departament Współpracy Kulturalnej i Naukowej i Departament Prasy i Informacji, OOP nr 5 – Departament Konsularny, OOP nr 6 – Departament Prawno-Traktatowy. W 1979 r. powołano do życia OOP nr 7, którą tworzyli członkowie partii z Departamentu Międzynarodowych Organizacji. Liczba grup partyjnych wzrosła z 32 do 39.

Według instrukcji Sekretariatu KC PZPR z września 1971 r., uzupełnionej we wrześniu 1975 r., Komitet Zakładowy POP w MSZ poszerzono o cztery osoby, tak że liczył 27 członków (dwa lata później już 31)⁸³. Zwiększono także skład Komisji Rewizyjnej, zamiast dziewięciu osób wybierano jedenaście, co uzasadniono dużą rotacją pracowników MSZ. Organizacjami oddziałowymi kierowały 7–10-osobowe egzekutywy. Liczba członków aktywnego funkcyjnego (pochodzącego z wyborów), łącznie z Komisją Rewizyjną, wynosiła ponad sto⁸⁴. Poza tym w Komisjach KZ (Szkolenia Partyjnego, Zawodowej, Łączności z Placówkami, Organizacyjnej, Lektorskiej i Pracy na Zewnątrz) pracowało ponad pięćdziesięciu członków POP. Każdy KZ powoływał swoje komisje, w 1974 r. działały tylko cztery: ds. Ideowo-Wychowawczych, Zawodowa, ds. Łączności z Organizacjami Partyjnymi na Placówkach i Organizacyjna.

Zmiany dotknęły także egzekutywę – od 1972 r. nie miała ona stałej liczby członków. Wszystko zależało od wyborów na posiedzeniu KZ. Głosowano na wszystkich, do

⁸² *Ibidem*, 2663/5, Referat KZ PZPR przy MSZ na konferencję sprawozdawczo-wyborczą, 6 X 1970 r., k. 73.

⁸³ *Ibidem*, 2663/6, Sprawozdanie statystyczne o członkach Komitetu Zakładowego w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, 27 X 1977 r., k. 157.

⁸⁴ W 1977 r. funkcje partyjne z wyboru pełniło 137 osób (Egzekutywa KZ – 9, członkowie KZ – 22, Komisja Rewizyjna – 11, egzekutywy OOP – 59, grupowi – 36). Kierownictwo MSZ reprezentowali dyrektor generalny, dziesięciu dyrektorów, ośmiu wicedyrektorów oraz szesnastu doradców ministra.

egzekutywy trafiali ci, którzy otrzymali ponad 50 proc. poparcia. Z tego grona wybrano czterech sekretarzy (I i II sekretarz oraz dwóch sekretarzy).

Posiedzenia sprawozdawczo-wyborcze Komitetu Zakładowego, na które stawiano się ponad dwustu delegatów z MSZ, nie mogły odbywać się w gmachu centrali ze względu na brak odpowiedniego pomieszczenia. Do tego celu wynajmowano sale w budynku Ministerstwa Gospodarki Komunalnej (w latach sześćdziesiątych) lub Ośrodka Szkoleniowego Ministerstwa Oświaty i Wychowania przy ul. Nowowiejskiej 5 (w kolejnej dekadzie). Tam też odbywały się zebrania plenarne (dla wszystkich członków PZPR) oraz otwarte, na które mogli wejść także bezpartyjni pracownicy ministerstwa.

Rolę I sekretarza organizacji partyjnej w procesie decyzyjnym MSZ usankcjonowano uchwałą Sekretariatu KC z października 1977 r. w sprawie ustanowienia etatów partyjnych I sekretarzy komitetów zakładowych (podstawowych organizacji partyjnych) ministerstw i urzędów centralnych. W uzasadnieniu czytamy: „Rosnące zadania stawiane przed aparatem ministerstw i centralnych urzędów wymagają jednak dalszej intensyfikacji oddziaływania organizacji partyjnych na kolektywy pracownicze, a wraz z tym bardziej operatywnego i sprawnego kierowania tymi organizacjami. Konieczna jest także bliższa i bardziej systematyczna więź kierowników tych organizacji – I sekretarzy POP w centralnych instytucjach, z Komitetem Centralnym, m.in. dla skrócenia drogi przekazu decyzji centralnej instancji partyjnej do tych POP”. Zgodnie z tym dokumentem I sekretarz KZ (POP) był pracownikiem KC PZPR ze wszystkimi uprawnieniami osób zatrudnionych w aparacie partyjnym należących do nomenklatury Sekretariatu KC PZPR⁸⁵, a w strukturze ministerstwa – członkiem kierownictwa resortu⁸⁶.

Zdaniem badaczy, najwyższe upartyjnienie społeczeństwa osiągnięto pod koniec lat siedemdziesiątych, w końcowym okresie dekady Edwarda Gierka⁸⁷. Czy widać to w MSZ? Niewielki wzrost tego wskaźnika w centrali można zaobserwować w styczniu 1979 r., lecz był on krótkotrwały, ledwie trzymiesięczny, moim zdaniem, nie miał znaczenia. Większe zmiany widać w latach 1970–1973, kiedy upartyjnienie całego ministerstwa chwilowo zwiększyło się aż do 87 proc.

⁸⁵ I sekretarz KZ PZPR miał prawo do legitymacji służbowej KC PZPR, delegacji służbowych wystawianych i rozliczanych w KC, płacy ustalonej i pobieranej w KC, nagród, premii jubileuszowych przewidzianych dla pracowników aparatu partyjnego, lecznicy „W” Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej (wraz z rodziną), mieszkania przyznanego z puli URM, wczasów krajowych i zagranicznych organizowanych przez URM, samochodu do służbowych podróży z puli KC wraz z przepustką „S”, ryczałtowej opłaty za telefon domowy opłacanej przez KC.

⁸⁶ Minister Emil Wojtaszek: „podaję do wiadomości, że tow. Tadeusz Wujek, I sekretarz Komitetu Zakładowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, został powołany w skład kierownictwa resortu spraw zagranicznych” (Pismo okólnie nr 4 ministra spraw zagranicznych z 13 VII 1977 r., „Informator MSZ” 1977, nr 74 – lipiec, sierpień, wrzesień, s. 7).

⁸⁷ M. Żukowski, *Wybrane aspekty dotyczące PZPR w latach 1958–1990 (liczebność, skład społeczny, dewizowe składki członkowskie i nomenklatura kadr)* [w:] *Komunizm: system – ludzie – dokumentacja*, „Rocznik Naukowy” 2013, nr 2, s. 124.

Tabela 5. Upartyjnienie w latach siedemdziesiątych

Data	Ogółem pracowników w MSZ	Członkowie PZPR	Upartyjnienie centrali (w proc.)
1 I 1970	749	559	74,6
1 IV 1970	752	–	–
1 VII 1970	739	–	–
1 X 1970	727	618	85,0
1 I 1971	724	632	87,2
1 IV 1971	722	–	–
1 VII 1971	721	–	–
1 X 1971	726	–	–
1 I 1972	738	628	85,0
1 IV 1972	744	–	–
1 VII 1972	722	–	–
1 X 1972	731	–	–
1 I 1973	771	628	81,4
1 IV 1973	778	–	–
1 VII 1973	792	–	–
1 X 1973	824	–	–
1 I 1974	847	589	69,5
1 IV 1974	825	–	–
1 VII 1974	811	–	–
1 X 1974	807	587	72,7
1 I 1975	898 ⁸⁸	586	65,2
1 IV 1975	809	528	65,2
1 VII 1975	899	603	67,0
1 X 1975	777	507	65,2

⁸⁸ Według źródeł partyjnych (prawdopodobnie bez osób w dyspozycji) było 820 pracowników (upartyjnienie 71,4 proc.).

Podstawowa Organizacja Partyjna PZPR w Ministerstwie Spraw Zagranicznych

Data	Ogółem pracowników w MSZ	Członkowie PZPR	Upartyjnienie centrali (w proc.)
1 I 1976	804	519	64,5
1 IV 1976	857	564	65,8
1 VII 1976	787	506	64,2
1 X 1976	817	534	65,3
1 I 1977	857	609	71,0
1 IV 1977	833	566	67,9
1 VII 1977	799	545	68,2
1 X 1977	813	545 ⁸⁹	67,0
1 I 1978	826	559	67,6
1 IV 1978	839	566	67,4
1 VII 1978	810	540	66,6
1 X 1978	824	547	66,3
1 I 1979	858	603	70,2
1 IV 1979	836	549	65,6
1 VII 1979	828	541	65,3
1 X 1979	836	544 ⁹⁰	65,0

Tabela 6. Rotacja członków PZPR w POP MSZ (lata 1970–1979)

Okres sprawozdawczy	Przybyło członków	Ubyło członków	Nowi członkowie	Kandydaci	Skreśleni
1970–1972	308	304	9	9	1
1972–1974	312	370	6	8	2
1974–1977			10	29	
1977–1979			12	14	4 ⁹¹

⁸⁹ Według źródeł partyjnych 15 X 1977 r. POP liczyła 594 członków, w tym 15 kandydatów (upartyjnienie – 73 proc.).

⁹⁰ Według źródeł partyjnych 8 XI 1979 r. POP liczyła 596 członków, w tym 14 kandydatów (upartyjnienie 72,9 proc.).

⁹¹ Dwie osoby skreślono za wykroczenia o charakterze kryminalnym, a dwie za „zdradę ojczyzny”.

Czy objęcie kierowniczego stanowiska w centrali wiązało się z posiadaniem legitymacji? We wspomnieniach pracowników MSZ (Jerzy Maria Nowak, Jerzy Bahr) pojawiły się informacje, że jeśli ktoś nie należał do partii, nie miał szans na karierę w służbie zagranicznej. Generalnie to prawda. Przedstawiciele kadry kierowniczej, z nielicznymi wyjątkami, byli członkami PZPR. Trochę niżej w hierarchii znajdowali się pracownicy merytoryczni, wśród których bezpartyjni zdarzali się znacznie częściej. Podobnie jak w latach poprzednich w komórkach wspierających funkcjonowanie centrali, gdzie przeważali pracownicy fizyczni, bezpartyjnych było niekiedy dwukrotnie więcej.

Tabela 7. Przynależność partyjna i pochodzenie społeczne według grup stanowisk (1 stycznia 1971 r.)

Stanowiska	Przynależność partyjna		Pochodzenie		
	PZPR/ZSL	bezpartyjni	robotnicze	chłopskie	inteligentkie
dyrektorzy, wicedyrektorzy, radcy ministra	44	2	17	7	22
naczelnicy, rzeczoznawcy, radcy ministra w zespole	74/2	4	38	20	22
starsi radcowie, starsi inspektorzy, radcowie, inspektorzy	188/4	49	142	48	51
pozostali pracownicy umysłowi	47	74,5 ⁹²	83,5	21	17
Departament Łączności	71	48	83,5	25,5	10
pracownicy fizyczni	38/1	89	93	30	5

Tabela 8. Przynależność partyjna i pochodzenie społeczne według stanowisk (1 stycznia 1975 r.)

Stanowisko	Przynależność partyjna			Pochodzenie		
	PZPR	ZSL	bezpartyjni	robotnicze	chłopskie	inteligentkie
minister, wiceminister	8	–	–	2	3	3
dyrektor	20	–	–	11	5	4
wicedyrektor	33	–	2	16	9	10
doradca	14	–	–	6	4	4

⁹² W latach siedemdziesiątych pojawiła się nowa formuła zatrudnienia, na niepełny etat, dlatego w zestawieniach liczbowych występują ułamki.

Podstawowa Organizacja Partyjna PZPR w Ministerstwie Spraw Zagranicznych

Stanowisko	Przynależność partyjna			Pochodzenie		
	PZPR	ZSL	bezpartyjni	robotnicze	chłopskie	inteligentkie
radca ministra	35	1	1	23	7	7
naczelnik	33	–	1	18	6	10
starszy ekspert	64	1	3	36	15	17
starszy radca prawny	2	–	–	1	–	1
ekspert	47	–	14,5	36	8	17,5
tłumacz	6,5	–	4,5	3,5	1	6,5
radca prawny	4	–	2	3	–	3
radca	16,5	–	6	7,5	2	13
referent merytoryczny	1	–	5	3	–	3
starszy inspektor	25	–	16	23	12	6
inspektor	5,5	–	5	6	2	2,5
sekretarka	23	–	17	25	5	10
maszynistka	4	–	47	41	2	8
kancelistka	21	–	18	29,5	5,5	4
pozostali umysłowi	10	–	12	14	5	3
łącznie	77,5	–	39	80	27	9,5
Wyższa Szkoła Nauk Społecznych	10	–	1	7	3	1
ogółem umysłowi	493,5	2	214	416,5	132	161
fizyczni	33	1	76,5	63,5	45	2
razem centrala	526,5	3	290,5	480	177	163

O dominującej pozycji partii pisano w wielu dokumentach, gdzie wprost określono dyktat PZPR, szczególnie w sprawach personalnych. W jednym z nich czytamy: „Polityka kadrowa jest dla Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej jednym z podstawowych czynników sprawowania przewodniej roli w społeczeństwie. Jako kierownicza siła polityczna, partia określa cele i ustala założenia polityki kadrowej w państwie. Aktywna realizacja tych założeń, troska w szczególności o właściwy dobór, ciągle doskonalenie i optymalne wykorzystanie kadr oraz obiektywna ich ocena oparta na gruntownej znajomości postaw ideowo-moralnych, kwalifikacji zawodowych i predyspozycji – są waż-

nymi zadaniami w całości kształceniu działalności partii i organów socjalistycznego państwa”. To początek wytycznych dla resortu określonych przez ministra spraw zagranicznych w 1977 r.

Z czasem organizacja partyjna ustaliła liczne zasady rozwiązywania problemów kadrowych i personalnych w MSZ. Jej wpływ polegał na:

- 1) uczestnictwie I sekretarza KZ PZPR w kolegium MSZ;
- 2) udziale grupowych partyjnych lub sekretarzy POP w posiedzeniach kierownictw departamentów;
- 3) inicjowaniu spraw kadrowych;
- 4) opiniowaniu wewnętrznych aktów prawnych dotyczących kwestii personalnych;
- 5) rozpatrywaniu planu rotacji pracowników na posiedzeniach Egzekutywy KZ;
- 6) opiniowaniu wniosków awansowych i nominacji w centrali i placówkach;
- 7) współudziale w opiniowaniu pracowników MSZ;
- 8) uczestnictwie w komisjach *ad hoc* ds. przeglądu kadr;
- 9) udziale w komisji rekrutacyjnej do MSZ;
- 10) uczestnictwie w komisji ds. naboru na studia w Moskwie;
- 11) udziale w komisji kwalifikacyjnej na wyjazdy do pomocy sezonowej w placówkach i na stypendiach zagranicznych.

Według ramowego wykazu stanowisk objętych nomenklaturą z 1977 r. do KC PZPR należały decyzje dotyczące m.in. ministrów, wiceministrów i dyrektorów generalnych oraz dyrektorów departamentów. Zmiany personalne na stanowiskach wicedyrektora departamentu, naczelnika wydziału lub głównego specjalisty zależały od opinii egzekutywy komitetu zakładowego PZPR⁹³.

Ponadto w służbie zagranicznej do nomenklatury KC PZPR należeli:

- 1) ambasadorowie i posłowie pełnomocni, radcowie ambasad i poselstw, konsulowie generalni,
- 2) zastępca stałego przedstawiciela i zastępca sekretarza generalnego RWPG delegowani przez PRL,
- 3) kierownicza kadra w organizacjach RWPG, organizacjach dwu- i wielostronnych,
- 4) kierownicy resortowych przedstawicielstw za granicą, kierownicy wydziałów Sekretariatu RWPG i dyrektorzy departamentów Sekretariatu ONZ delegowani przez Polskę,
- 5) przedstawiciele PRL w międzynarodowych organizacjach związkowych, kobiecych i młodzieżowych,
- 6) korespondenci zagraniczni prasy, agencji, radia i telewizji,
- 7) kierownicy stacji zagranicznych PAN,
- 8) kierownicy ważniejszych budów prowadzonych przez polskie przedsiębiorstwa za granicą.

W styczniu 1973 r. powołano Zespół KC PZPR ds. Propagandy na Zagranicę, równolegle w MSZ rozpoczęła działanie Grupa Ekspertów – Sekretariat Zespołu KC PZPR ds. Propagandy na Zagranicę.

⁹³ D. Magier, *System nomenklaturowy partii komunistycznej* [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, red. A. Górak, K. Latowicz, D. Magier, Radzyń Podlaski 2010, t. 3, cz. 2, s. 688–690, 696.

W 1972 r. na ogólną liczbę 628 członków i kandydatów POP przy MSZ 337 osób miało przydzielone zadania partyjne: w OOP nr 1 – 98 na 122 ogólną liczbę wszystkich jej członków, OOP nr 2 – 49 na 96, OOP nr 3 – 63 na 117, OOP nr 4 – 44 na 59, OOP nr 5 – 44 na 53, OOP nr 6 – 39 na 93. Niekiedy partyjni bronili się przed tym, tłumacząc się mnogością obowiązków służbowych, problemami rodzinnymi lub potrzebą kontynuowania nauki, co widać wyraźnie w protokołach z wyborów nowych władz. Dlatego w dokumentach powtarzają się zalecenia ściślejszej kontroli. W jednym z nich czytamy: „Przydałoby się niewątpliwie więcej dyscypliny i sprawności w wykonywaniu bieżących zadań i zaleceń stawianych poszczególnym ogniwom POP i pojedynczym członkom partii, jak również terminowość ich wykonywania. Dalszego doskonalenia wymaga system skutecznej kontroli wykonania podjętych uchwał i zgłoszonych wniosków na wszystkich szczeblach organizacyjnych POP, jak również sprawa równomiernego rozłożenia zadań partyjnych na poszczególnych członków partii”⁹⁴.

Wszystkie instancje i ogniwa POP działały na podstawie sześciomiesięcznych planów pracy. Na każdym spotkaniu Komitetu Zakładowego stałymi punktami porządku obrad były bieżące problemy życia partyjnego, sprawozdania z pracy Egzekutywy Komitetu Zakładowego, informacje o działaniu instancji dzielnicowej. Dyskutowano także o doskonaleniu pracy partyjnej i zawodowej w MSZ, postawach, funkcjonowaniu poszczególnych OOP, grupach partyjnych, działaniu komisji zakładowych i zebraniach POP, kontroli wykonania zadań partyjnych, szkoleniach, pracy lektorskiej i kwestiach socjalno-bytowych (które rozpatrywano wspólnie z Prezydium Rady Zakładowej Związku Zawodowego) i pracy z młodzieżą. Dobrym pomysłem okazały się zebrania z udziałem grupowych partyjnych, co umożliwiło szybkie i sprawne przekazywanie informacji przez KZ wszystkim członkom POP. OOP i grupy partyjne, ze względu na liczebność i różnorodność form działania, miały dużą samodzielność.

W KZ na bieżąco prowadzono rejestr wniosków z posiedzeń egzekutywy, KZ oraz zebrań POP oraz stanu ich wykonania. W ciągu dwóch lat od grudnia 1970 r. zgłoszono ich ponad 230 i w większości realizowano na bieżąco. Postulaty delegatów prezentowane na konferencji zakładowej były bardzo różne, od propozycji wystosowania przez KZ w imieniu całej POP braterskich pozdrowień do radzieckich kolegów z Ministerstwa Spraw Zagranicznych z okazji sześćdziesiątej rocznicy rewolucji październikowej, do projektów poważnych zmian organizacji MSZ lub brzmienia statutu PZPR.

Na zebrania partyjne zapraszano gości: ministra lub członka kierownictwa, przedstawicieli Wydziału Zagranicznego KC PZPR, Komitetu Dzielnicowego Warszawa-Śródmieście, niekiedy nawet redakcji „Trybuny Ludu” lub władz centralnych ZMS. Doroczna konferencja sprawozdawcza miała stały porządek obrad. Otwierał ją referat podsumowujący roczną działalność KZ PZPR, który prezentował I sekretarz. Potem odbywała się dyskusja, wybory uzupełniające do KZ oraz omawiano tzw. sprawy różne i zgłaszano wolne wnioski. Spotkanie kończyło się, przynajmniej do połowy lat osiemdziesiątych, odśpiewaniem *Międzynarodówki*.

Konferencje sprawozdawczo-wyborcze miały dosyć rozbudowany program. W 1977 r. składał się on z dziewiętnastu punktów i został zrealizowany w godz. 13.00–21.30:

⁹⁴ APW, 2663/5, Referat KZ PZPR przy MSZ na konferencję sprawozdawczo-wyborczą, 6 X 1970 r., k. 86.

- 1) wybór przewodniczącego,
- 2) powołanie prezydium,
- 3) powołanie protokolantów,
- 4) wybór Komisji Mandatowej,
- 5) wybór Komisji Wnioskowej,
- 6) wybór Komisji Wyborczej,
- 7) zatwierdzenie liczby członków KZ i Komisji Rewizyjnej,
- 8) wystąpienie I sekretarza KZ,
- 9) wystąpienie ministra spraw zagranicznych,
- 10) sprawozdanie Komisji Rewizyjnej,
- 11) sprawozdanie Komisji Mandatowej,
- 12) dyskusja,
- 13) propozycje Komisji Wyborczej kandydatów do KZ, Komisji Rewizyjnej i Delegatów na Konferencję Dzielnicową oraz wybór Komisji Skrutacyjnej,
- 14) wybory,
- 15) przyjęcie uchwały,
- 16) ogłoszenie wyników wyborów,
- 17) ukonstytuowanie się nowo wybranego KZ,
- 18) wolne wnioski,
- 19) zakończenie konferencji.

Szkolenie partyjne prowadzono z różną intensywnością, często stawiano sobie nieco abstrakcyjne cele, by dobrze wyglądało to później w sprawozdaniach. W 1972 r. były to: „a) pogłębianie wśród pracowników ministerstwa znajomości oraz umiejętności twórczego stosowania w praktyce teorii marksizmu-leninizmu, dokonywania prawidłowych ocen procesów zachodzących w krajach kapitalistycznych i rozpoznania dywersyjnych teorii burżuazyjnych, b) gruntownej znajomości problematyki krajowej”⁹⁵. Od połowy 1972 r. stosowano system seminaryjny – powołano do życia trzynaście grup (średnio po 35 osób), a wszyscy uczestnicy dostali wcześniej tezy i wskazówki metodyczne do tych zajęć. Kontynuowano także akcję wykładów, wysoko ocenianych przez partyjnych decydentów. Mówców z MSZ szczególnie chwalił Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego. Na liście lektorów w centrali znajdowało się 96 osób, w tym 49 lektorów KC, 26 Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego i 21 Stołecznego Ośrodka Propagandy Partyjnej. Członkowie POP w MSZ pracowali także „na dzielnicę” – piętnastu uczestniczyło w organizowaniu życia partyjnego na osiedlu Latawiec, inni pełnili funkcje w Zespole Frontu Jedności Narodu, w Komitecie Osiedlowym i komitetach blokowych. Ponad siedemdziesiąt osób pomagało przy obsłudze VII Zjazdu PZPR w charakterze tłumaczy i opiekunów delegacji partii z krajów socjalistycznych.

Uporządkowano kwestie pragmatyki w MSZ, współdziałał w podejmowaniu decyzji kadrowych stał się faktem dzięki zarządzeniu ministra spraw zagranicznych z 31 grudnia 1969 r. w sprawie przyjmowania do pracy, awansowania i nadawania stopni dyplomatycznych i konsularnych w centrali oraz wytycznych do opiniowania pracowników

⁹⁵ *Ibidem*, 2663/5, Materiał sprawozdawczy KZ na konferencję zakładową, 9 XII 1972 r., k. 159.

centrali i na placówkach. W dokumencie tym wprowadzono obowiązek uwzględnienia opinii partyjnych przy sporządzaniu łącznych ocen zawodowych. Okazał się on skutecznym narzędziem dyscyplinowania członków PZPR.

Opinie sporządzano kolektywnie, były jawne, zainteresowani mogli się z nimi zapoznać. Występowały dwa rodzaje opinii: wszystkim członkom partii wystawiała je Egzekutywa POP, a tym należącym do nomenklatury KC PZPR, ważne przez trzy lata, wydawały specjalne zespoły składające się z przedstawicieli Wydziału Zagranicznego, Biura Spraw Osobowych KC oraz reprezentantów POP przy MSZ.

Na samym początku lat siedemdziesiątych organizacja partyjna żyła głównie dyskusją przedjazdową oraz realizacją zadań wskazanych w liście Biura Politycznego z grudnia 1969 r. na temat przewyższania trudności gospodarczych kraju. Stała przed trudnym wyzwaniem – jak przy mniejszych środkach finansowych i redukcji etatów (w centrali zlikwidowano ich 28, w placówkach kolejnych 180) wykonać plany resortu. Skoncentrowano się na poprawie organizacji pracy (obieg informacji, sprawozdawczość, priorytet działań placówek), co nie przyniosło spodziewanych efektów⁹⁶. Przedstawiono inicjatywy oszczędnościowe, takie jak lepsze wykorzystanie środków łączności⁹⁷, ograniczenie wydatków administracyjnych czy zwiększenie dochodów konsularnych.

Sytuacja gospodarcza Polski stale się pogarszała. Na zebraniach członkowie partii otrzymywali wyselekcjonowane informacje, w jednym z protokołów czytamy: „Nie mamy dziś problemów, takich jak dawniej na Uniwersytecie Warszawskim, w Akademii Nauk lub u literatów [w 1968 r.]. Mamy jednak trudną sytuację rynkową, brak jest np. mięsa. Ilość mięsa dla Warszawy jest ta sama co w ubiegłym roku. Przerzucono 8 proc. mięsa z przydziałów dla gastronomii na sprzedaż dla ludności. W IV kwartale [1970 r.] będzie mięsa trochę mniej niż w poprzednich kwartałach”⁹⁸. Wydarzenia z grudnia 1970 r. były dla partyjnych dużym wstrząsem, skierowanie sił wojskowych przeciwko robotnikom stało w sprzeczności z ideą państwa socjalistycznego. Wkrótce jednak wykonano krok do przodu, odwołano Władysława Gomułkę i na I sekretarza KC PZPR wybrano Edwarda Gierka. Później zadawano sobie pytanie o to, dlaczego poprzednie kierownictwo poniosło klęskę.

Prostej odpowiedzi nie udzielono. Winna, jak zawsze, okazała się atmosfera: brakowało dyskusji, nie wolno było krytykować aparatu władzy, „ustawiano naród jak wojsko”. Nowym głównym hasłem stała się decentralizacja. W ministerstwie zwiększono samodzielność wydziałów i referentów, w strukturze partyjnej więcej zadań przekazano komórkom niższego rządu, czyli OOP.

Dla MSZ bardzo duże znaczenie miała integracja z Ministerstwem Handlu Zagranicznego. Departament Administracyjny MSZ przejął od MHZ 34 placówki. Fuzję przeprowadzono pod względem organizacyjnym, ale nigdy nie osiągnięto efektywnej współpracy merytorycznej.

⁹⁶ *Ibidem*, 2663/5, Protokół konferencji sprawozdawczo-wyborczej POP PZPR przy MSZ, 6 X 1970 r., k. 4.

⁹⁷ Między innymi kierownictwo MSZ na wniosek POP wprowadziło dla placówek ograniczenia w przesyłaniu depesz i clarisów. W okresie I IV – 31 VIII 1970 r., w porównaniu z rokiem poprzednim, liczba słów zmalała mniej więcej o 1,3 mln, co w przeliczeniu na dewizy szacunkowo przyniosło Skarbowi Państwa 25 tys. dolarów oszczędności.

⁹⁸ APW, 2663/5, Protokół konferencji sprawozdawczo-wyborczej POP PZPR przy MSZ, 6 X 1970 r., k. 27.

Wysoko POP w MSZ oceniał KD, jego przedstawiciel, zaproszony na konferencję sprawozdawczą, powiedział: „pracę waszą cechuje duża fachowość. Stoicie w pierwszym rzędzie 46-tysięcznej organizacji śródmiejskiej. Ofensywność w działaniu i aktywna postawa członków waszej organizacji nadały wysoką rangę organizacji partyjnej w MSZ. Konsekwentnie realizowane są uchwały i wnioski podejmowane przez OOP i instancje zwierzchnie. Dobrze oceniamy pracę egzekutywy i grup partyjnych. Przy KZ PZPR skupione zostało duże grono zaangażowanego i politycznie świadomego aktywu”⁹⁹. Jeśli nawet dużo było w tym wystąpieniu kurtuazji, to z pewnością zamierzano przekazać, że na członków partii w MSZ można liczyć. Potwierdzał tę dobrą opinię m.in. fakt, że I sekretarz KZ PZPR w MSZ został delegatem na VII Zjazd PZPR (8–12 grudnia 1975 r.). W tym samym roku organizacja partyjna w centrali nawiązała współpracę z Komitetem Zakładowym KPZR radzieckiego MSZ.

Lata osiemdziesiąte

Struktura wyglądała następująco: grupa partyjna działała na szczeblu departamentu, POP w grupie departamentów, a Komitet Zakładowy w resorcie. Przez wszystkie lata było osiem POP oraz 38 grup partyjnych¹⁰⁰. Komisja Rewizyjna stale badała prawidłowość ewidencji członków i kandydatów partii, wykonanie instrukcji Sekretariatu KC w sprawie wysokości i zasad obliczania, pobierania i odprowadzania składek partyjnych, stan dokumentacji partyjnej oraz warunki jej przechowywania, realizację uchwał, wniosków i postulatów. Komisja ustaliła, że w okresie od kwietnia 1981 r. do listopada 1982 r. odprowadzono 829 022 zł składek. Jeśli podzielimy tę sumę na miesiące i liczbę członków, to otrzymamy mniej więcej wysokość składki partyjnej w MSZ – 63 zł, co nie było wysoką stawką, średnia pensja w centrali wynosiła bowiem 11 794 zł. W latach osiemdziesiątych obowiązywał dziesięcioprocentowy odpis ze składek, który pozostawał do dyspozycji organizacji partyjnej. Nie ustalono, na co wydawano te sumy.

We wrześniu 1980 r. powołano Partyjny Punkt Konsultacyjny dla kandydatów PZPR oraz aktywu ZSMP. Od grudnia 1983 r. działała piętnastoosobowa Zakładowa Komisja Kontroli Partyjnej, która rozpatrywała sprawy członków partii zarejestrowanych w MSZ (tylko przypadki sporne lub odwołania od decyzji grup partyjnych i POP). Do 1985 r. zajęła się jedenastoma sprawami, głównie związanymi z nadużywaniem alkoholu, a także spożywaniem go w godzinach pracy, wykorzystywaniem stanowiska służbowego do załatwiania prywatnych spraw lub uzyskiwania korzyści finansowych albo materialnych (przypadki handlu i spekulacji samochodami oraz innymi towarami). Kolejna grupa spraw to problemy z adaptacją na placówce, nieumiejętność współzycia w małych kolektywach oraz w warunkach „kulturowo i materialnie różnych od naszych”¹⁰¹. Żaden

⁹⁹ *Ibidem*, 2663/6, Protokół konferencji sprawozdawczej (wraz z wyborami uzupełniającymi do KZ) POP w MSZ, 26 XI 1975 r., k. 12.

¹⁰⁰ W porównaniu do lat siedemdziesiątych doszła POP nr 8, do której należeli pracownicy Polskiego Komitetu UNESCO i UNICEF.

¹⁰¹ APW, 2663/9, Sprawozdanie z działalności Zakładowej Komisji Kontroli Partyjnej w Ministerstwie Spraw Zagranicznych za okres od 8 XII 1983 r. do 15 II 1985 r., 1985 r., k. 45.

wniosek nie dotyczył niewłaściwej postawy ideologicznej lub politycznej członka partii. Od stycznia 1985 r. na czele ZKKP stał Tadeusz Wegner.

O wiele więcej kłopotów przysparzały organizacji partyjnej dezercje. Po każdej z nich zazwyczaj odbywały się zebrania, na których ten czyn potępiano, a każdy uczestnik przypominał sobie fakty z życia uciekinierów zapowiadające zdradę. Egzekutywa, już w węższym gronie, jako przyczyny wskazywała rutynowość opinii o pracownikach, akceptowanie licznych wykroczeń regulaminowych. We wnioskach pisano: „bezpośrednimi przyczynami zdrad jest chęć bogacenia się za wszelką cenę połączona z obojętnością polityczną, przeradająca się w zachwyty nad sposobem życia zachodniej burżuazji”.

Na przełomie grudnia 1980 i stycznia 1981 r. we wszystkich grupach partyjnych odbyły się zebrania z udziałem przedstawicieli Komitetu Zakładowego, na których dyskutowano o strukturze organizacji partyjnej w MSZ oraz statusie I sekretarza KZ. 79 proc. ich uczestników opowiedziało się za zachowaniem dotychczasowych rozwiązań, a także wnioskowano o okresowe spotkania całej POP w MSZ. Za zmianą pozycji I sekretarza KZ optowało 95 proc. osób biorących udział w konsultacji. Postulowano, by wybierać go spośród pracowników MSZ oraz by po objęciu funkcji pozostał on pracownikiem centrali. Ponadto miał brać udział w pracach kolegium MSZ z urzędu, a nie, jak dotychczas, na zasadzie osobistego powoływania na członka Kolegium. Komitet Zakładowy przyjął powyższe ustalenia 13 stycznia 1981 r. Nie wiem, czy wdrożono je w życie, czy też I sekretarz KZ ciągle miał etat zastępcy kierownika wydziału KC PZPR.

W 1981 r. na konferencji wyborczej delegaci nalegali, by przyjąć nowe kryteria doboru kandydatów do władz partyjnych. Chodziło o zachowanie proporcji między przedstawicielami kadry kierowniczej a pozostałymi pracownikami, tak by ci pierwsi stanowili nie więcej niż 30 proc. składu; o wprowadzenie zasady proporcjonalności zależnie od liczebności poszczególnych POP; o ograniczenie dublowania funkcji partyjnych; o zaniechanie wysuwania do władz osób, które w ostatniej kadencji były karane partyjnie lub w stosunku do których prowadzono dochodzenie wyjaśniające; o odmłodzenie władz.

W latach osiemdziesiątych wybierano 33 członków KZ i piętnastu Komisji Rewizyjnej, czyli stosowano najwyższe dopuszczalne limity przewidziane w statucie PZPR. Na konferencje wyborcze wyznaczano około dwustu delegatów z terenu centrali. Wśród członków KZ i egzekutywy panowała duża rotacja, zmieniało się nawet 40 proc. składu. Wtedy dobierano nowych członków, co trudno uchwycić w protokołach i co było głównym problemem przy sporządzeniu załączonego niżej wykazu obsady władz partyjnych w MSZ.

W latach 1981–1982 w ramach KZ działały Komisje: Organizacyjna (sześć posiedzeń), Ideowo-Wychowawcza (siedemnaście), ds. Zawodowych (szesnaście), ds. Kontaktów z Organizacjami Partyjnymi na Placówkach (cztery). W tym czasie egzekutywa odbyła osiemdziesiąt zebrań, a KZ piętnaście, w tym dwa nadzwyczajne. Z biegiem lat spotkania były coraz rzadsze, struktury coraz skromniejsze. W lutym 1986 r. KZ powołał tylko dwa Zespoły: ds. Programu Partii oraz ds. Problematyki Wewnętrznej Resortu.

Tabela 9. Upartyjnienie w latach osiemdziesiątych

Data	Liczba pracowników w MSZ	Liczba członków PZPR w MSZ	Upartyjnienie centrali (w proc.)
1 I 1980	855	567	66,30
1 IV 1980	853	568	66,50
1 VII 1980	822	546	66,40
1 X 1980	823	541	65,70
31 XII 1980	851	-	-
1 I 1981	861	575	66,70
1 II 1981	847	-	-
1 III 1981	932	636	68,20
1 I 1982	951	655	68,80
15 IV 1982	927	591	63,70
30 XI 1982	-	649	70,20 (dane PZPR)
1 I 1983	973	650	66,80
1 III 1983	964	645	66,90
1 VI 1983	-	632	-
1 IX 1983	-	618	-
1 I 1984	969	632	65,20
1 III 1984	989	653	66,00
1 VI 1984	980	633	64,50
1 I 1985	977	609	62,30
12 IV 1985	931	581	62,40
1 VI 1985	957	-	-
31 XII 1985	976	591	60,50
17 II 1986	930 (etaty)	-	-
30 VI 1986	925	591	63,80

Data	Liczba pracowników w MSZ	Liczba członków PZPR w MSZ	Upartyjnienie centrali (w proc.)
15 VII 1986	949	-	-
1 XII 1986	942	636	67,50
31 XII 1988	916	-	-
1 I 1989	910	636	69,89

Upartyjnienie utrzymywało się na stałym poziomie, a pewne różnice wynikały z dużej rotacji.

Tabela 10. Rotacja w organizacji partyjnej w MSZ (lata 1979–1986)

Okres sprawozdawczy	Przybyło członków	Ubyło członków	Nowi członkowie	Kandydaci	Skreśleni ¹⁰²
listopad 1979 – kwiecień 1981	255	224	11	8	1
kwiecień 1981 – listopad 1982	280	265	7	6	6
listopad 1982 – grudzień 1983		245	-	-	-
grudzień 1983 – listopad 1986	400	427	22	46	1

Odsetek partyjnych w MSZ wynosił powyżej 65 proc., przy czym znacząco różnił się w poszczególnych grupach zawodowych. Bardzo niskie było upartyjnienie wśród młodych pracowników. W 1980 r. koło ZSMP liczyło 70 członków, w tym 22 członków i kandydatów PZPR. 15 grudnia 1985 r. wśród 121 zatrudnionych w wieku do 30 lat tylko 25 było członkami i kandydatami PZPR. Komisja Rewizyjna uznała, że tym problemem organizacja partyjna powinna się zająć bardzo intensywnie.

Tabela 11. Dane o organizacji partyjnej w MSZ (28 lutego 1981 r.)

Liczba członków PZPR	625
Liczba kandydatów	11
Stan upartyjniienia pracowników MSZ – 68 proc.	
kadry merytorycznej	83 proc.
kadry kierowniczej	98 proc.
kobiet	30 proc.

¹⁰² Także wydalenieni i zmarli.

członków ZSMP	31 proc.
Staż partyjny	
przed zjednoczeniem	24 proc.
od 27 lat do zjednoczenia	20 proc.
od 22 lat do 27 lat	13 proc.
od 12 lat do 22 lat	26 proc.
od 5 lat do 12 lat	11 proc.
do 5 lat	6 proc.
Wiek członków i kandydatów	
do 30 lat	4 proc.
30–40 lat	14 proc.
40–50 lat	30 proc.
50–60 lat	48 proc.
ponad 60 lat	4 proc.
Wykształcenie	
pełne wyższe	63 proc.

W zmienionym statucie PZPR zapisano, że „podstawową metodą wypełniania przez partię kierowniczej roli jest oddziaływanie partii za pośrednictwem jej członków na pracę organów władzy, administracji i organizacji społecznych”¹⁰³. Egzekutywa Komitetu Zakładowego PZPR Ministerstwa Spraw Zagranicznych i kolegium resortu regularnie odbywały wspólne spotkania. Podobnie działały komórki niższego rzędu.

W 1981 r. cała zakładowa organizacja partyjna zebrała się sześć razy i podjęła następujące tematy: „Zadania resortu w drugim półroczu 1981 r.”; „Stanowisko zakładowej organizacji partyjnej w sprawie apelu zjazdu Solidarności do ludzi pracy w Europie Wschodniej”; „Stulecie ruchu robotniczego i czterdziestolecie PPR”; „Zadania organizacji partyjnej wynikające z sytuacji społeczno-politycznej w kraju”; „Omówienie zadań dla ZOP wynikających z VII Plenum KC PZPR”; „Uroczyste zebranie z okazji 37. rocznicy podpisania układu z ZSRR »O przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy«”.

We wszystkich ośmiu POP odbyło się 75 zebrań, w tym 38 szkoleniowych, a w grupach partyjnych 388 spotkań. Dyskusje ideologiczne i polityczne nie wzbudzały takich emocji, jak zagadnienia życia codziennego. Ponieważ wszyscy snuli plany związane z wyjazdem na dobrą placówkę, skąd można było przywieźć nowy samochód lub pie-

¹⁰³ Statut PZPR z uzupełnieniami i poprawkami uchwalonymi przez X Zjazd, Warszawa 1986, s. 9.

niądze na mieszkanie w Warszawie, na zebraniach często mówiono o „groszorbstwie”, a nawet skąpstwie dyplomatów, choć w rzeczywistości krytykowali głównie ci, którym się nie udało wyjechać. Kontynuowano akcje partyjne, np. od 18 do 21 oraz 25 listopada 1980 r. w zbiorze buraków cukrowych udział wzięło 237 osób. Zaniedbano z kolei sprawy socjalno-bytowe, zawsze stanowiące dla organizacji partyjnej priorytet. Zarobki nie były wysokie, a sytuacja mieszkaniowa wyglądała katastrofalnie. MSZ nie kontynuował budownictwa zakładowego z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Powstały tylko lokale rotacyjne w budynkach przy ul. Tynieckiej i ul. Obrońców.

Głównym sukcesem KZ w MSZ było zablokowanie stworzenia struktur Solidarności w centrali. W kwietniu 1981 r. członkowie PZPR w MSZ mogli stwierdzić: „w tym trudnym okresie ostatnich miesięcy nasza organizacja partyjna zdała swój polityczny egzamin, wyszła politycznie umocniona, zwarła swe szeregi, jest dobrze przygotowana do podjęcia nowych ważnych zadań związanych z działalnością partii w okresie jej przygotowań do IX Zjazdu”¹⁰⁴. Jako jedna z niewielu zachowała ona pełną spójność i sprawność. Po Sierpniu przeprowadzono wiele ważnych zebrań. Za minusy uznano brak obiegu informacji, zbyt dużą autonomię Egzekutywy względem KZ oraz alienację samego KZ. Przez pół roku Wydział Zagraniczny KC PZPR nie znalazł czasu na spotkanie z POP przy MSZ. Szeregowi członkowie nie mieli szans, aby porozmawiać z władzami partyjnymi, a przecież nurtowało ich wiele pytań, na które nie potrafili odpowiedzieć. Rodziły się wątpliwości. „Wiemy, że nasze kierownictwo nie może podołać tym nowym wyzwaniom, ponieważ dom się pali. Musimy wszyscy tworzyć wszystko jednocześnie. Rozliczać się, uczyć się demokracji, wypracowywać nowe formy działania w państwie i w partii”¹⁰⁵. Pojawiła się także krytyka, na razie czasów Edwarda Gierka: „Nie tak dawno wznoszono pałace dla polskich placówek zagranicznych, a teraz brakuje nam środków do mycia ich okien. A zatem w naszej działalności merytorycznej i administracyjno-inwestycyjnej też nie udało się uniknąć efektów okresu propagandy sukcesów, a niektóre decyzje były podejmowane poza sferą rozsądku”¹⁰⁶.

Minister na forum sejmu, przed Komisją Spraw Zagranicznych, oświadczył, że do służby dyplomatyczno-konsularnej nie będą przyjmowani ludzie skompromitowani na innych odcinkach. Opinia publiczna przyjęła to z uznaniem, choć jednocześnie pojawiły się wiadomości, że takie osoby kierowano na stanowiska radców i konsulów, o czym MSZ nie miał obowiązku informować opinii publicznej. Uczestnicy jednego z zebrań partyjnych zażądali od Józefa Czyrka, aby wyjaśnił, jak sytuacja wygląda w rzeczywistości. Minister potwierdził, że decyzje podjęto poza gmachem w alei Wojska Polskiego: „Uzyskaliśmy zapewnienie, że są to kandydaci, którzy zostali nam poleceni jako odpowiadający wszystkim wymogom służby zagranicznej. Nie było powodów, by podważać wiarygodność takiej opinii”. Kolejne głosy w dyskusji nic nie zmieniły, na koniec bowiem Józef Czyrek powiedział: „Partia jest gwarantem procesu odnowy i inaczej nie może być”¹⁰⁷.

¹⁰⁴ APW, 2663/8, Materiał sprawozdawczy Komitetu Zakładowego PZPR w Ministerstwie Spraw Zagranicznych za okres od 8 XI 1979 do 11 IV 1981 r., 1981 r., k. 93.

¹⁰⁵ *Ibidem*, Protokół konferencji sprawozdawczo-wyborczej PZPR przy MSZ, 24 IV 1981 r., k. 14.

¹⁰⁶ *Ibidem*, k. 25.

¹⁰⁷ *Ibidem*, k. 18.

W związku z kryzysem gospodarczym organizacja partyjna stanęła przed koniecznością oszczędności i redukcji. W centrali postanowiono przede wszystkim zachować „substancję ludzką”, czyli fachowców z MSZ. Krytykowano politykę kierowania na placówki ludzi z zewnątrz. Stefan Bożym, wicedyrektor Departamentu IV, powiedział: „obsadzimy niedługo kraje arabskie ludźmi ze szlifami generalskimi. Nikt mnie nie przekona, że to są właśnie ci kandydaci, na których czekała służba zagraniczna, bo jeśli tak, to mogli być do niej skierowani wcześniej, a nie w wieku emerytalnym. [...] A co powiedzieć o exodusie z aparatu partyjnego na placówki w krajach socjalistycznych?”¹⁰⁸.

W tych słowach widać pewną frustrację członków służby zagranicznej. Przedstawiciele aparatu władzy szeroko korzystali z przywilejów nomenklatury. Wystarczy wskazać kilka osób, które nigdy nie były zatrudnione w centrali. Stanisław Kociołek (I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Gdańsku – 1967–1971, wicepremier – 1970) był ambasadorem w Belgii i Luksemburgu (1971–1978) oraz w Tunezji (1980–1981), potem I sekretarzem Komitetu Warszawskiego PZPR, by następnie z nominacją ambasadorską wyjechać do Moskwy (1982–1985). Podobnie było w przypadku Józefa Tejchmy (ambasador w Szwajcarii – 1980 i w Grecji – 1984–1988), Janusza Obodowskiego (ambasador w NRD – 1985), gen. Czesława Piątkowskiego (ambasador w Jugosławii – 1986–1989) czy Tadeusza Fiszbacha (radca w Helsinkach – 1982–1986).

Mimo zmienionej sytuacji politycznej, co wynikało z pojawienia się na arenie krajowej nowego rywala, jednym z priorytetów organizacji partyjnej w MSZ pozostawała działalność ideowo-wychowawcza (szkolenia, rozmowy indywidualne, praca lektorów). W 1979 r. 140 lektorów wystąpiło z około sześciuset odczytami, a w 1980 r. organizacja dysponowała 150 lektorami KC i KW. Sukcesy Solidarności sprawiły, że takiej aktywności niemal zaniechano, ze względu na jej nieskuteczność. Bezpośrednio po podpisaniu porozumień sierpniowych liczba spotkań lektorskich dotyczących problematyki międzynarodowej spadła niemal do zera. Do odczytów wrócono w styczniu 1981 r.

W partii uważano, że sytuację w kraju pozwolą uzdrowić zmiany personalne. W uchwale organizacji partyjnej w MSZ z 3 czerwca 1981 r. czytamy: „Wyrażamy przekonanie, iż kampania przedzjazdowa i sam zjazd doprowadzą do konsekwentnego oczyszczenia szeregów partyjnych z osób, które przyniosły szkodę partii, wraz z wyłączeniem konsekwencji politycznych i prawnych wobec ponoszących odpowiedzialność za obecny katastrofalny stan kraju i jego gospodarki. Ich miejsce powinni zająć towarzysze kompetentni i uczciwi, rozumiejący zachodzące obecnie procesy społeczne, którzy potrafią wyprowadzić kraj z kryzysu ekonomicznego, społecznego i politycznego i z zaangażowaniem dążyć będą do urzeczywistnienia tego celu”¹⁰⁹.

Wprowadzenie stanu wojennego było dla pracowników MSZ zaskoczeniem. W komórkach organizacyjnych ministerstwa odbyły się zebrania. Największą presję wywierano na Departament Łączności, który kilkanaście miesięcy później chwalono: „w następstwie okazanego zaangażowania, przejawionych inicjatyw pracownicy służby łączności w pamiętną niedzielę 13 grudnia 1981 r. po dwunastu godzinach wyte-

¹⁰⁸ *Ibidem*, k. 28.

¹⁰⁹ APW, 2663/8, Uchwała konferencji sprawozdawczo-wyborczej organizacji partyjnej w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, 3 VI 1981 r., k. 101.

zonej pracy nawiązali łączność ze wszystkimi placówkami. Znaczenie poniesionego wysiłku i wykazanego zaangażowania staje się zrozumiałe, gdy zdamy sobie sprawę, że jedynie z 43 placówkami utrzymywano łączność za pośrednictwem radia, podczas gdy z około pozostałymi sześćdziesięcioma utrzymywano tę łączność za pomocą dalekopisów, które zostały – jak wiadomo – wyłączone. Stało się faktem, że przez długi okres MSZ-owski system łączności stanowił jedyny ośrodek telekomunikacji dla krajowych central dyspozycyjnych z zagranicą. O ważności wymienianej korespondencji towarzysze wiedzą lepiej¹¹⁰. W ministerstwie pojawił się gen. Czesław Dęga, jako pełnomocnik Komitetu Obrony Kraju. Z chwilą wprowadzenia stanu wojennego zawieszono działalność wszelkich organów przedstawicielskich kolektywu pracowniczego MSZ. Powołano Tymczasową Radę Pracowniczą, później przemianowaną na Radę Pracowniczą.

W związku z tym, że ambasadorzy Romuald Spasowski i Zdzisław Rurarz poprosili o azyl i odmówili powrotu (zanotowano też dziewiętnaście innych przypadków nie-subordynacji), padło hasło weryfikacji członków korpusu służby zagranicznej. Zgodnie z zaleceniami VI Plenum KC PZPR wykonano postanowienia Sekretariatu KC PZPR w sprawie przeglądu i oceny kadr kierowniczych w Ministerstwie Spraw Zagranicznych i w styczniu 1982 r. powołano zespół, który dokonał generalnego sprawdzenia wszystkich pracowników zatrudnionych w centrali i na placówkach.

Jak wyglądały ruchy kadrowe? Od lutego do grudnia 1982 r. do pracy w MSZ przyjęto 164 osoby (w tym czternastu stażystów i stu po odwołaniu z placówek), zwolniono 48, na placówki wyjechały 192. Z placówek odwołano 288 osób i 169 z nich wyrzucono ze służby zagranicznej. Na renty i emerytury odeszło 44 pracowników. Moim zdaniem, w resorcie nie było większej czystki personalnej, liczby wskazują na zwykłą rotację. Oto – dla porównania – dane za okres od listopada 1982 do grudnia 1983 r.: do pracy przyjęto 200 osób, w tym 87 po powrocie z placówek, a spoza resortu 93; zwolniono 150 ludzi, w tym 122 wracających z placówek, za granicę wyjechało 245 osób.

Politykę personalną prowadzono według wytycznych partyjnych, a jej podstawą stały się przyjęte na XIII Plenum KC PZPR „Główne założenia polityki kadrowej PZPR”. Także na inne sfery pracy resortu organizacja partyjna zyskała większy wpływ. Od 1982 r. na dobre utrwaliła się praktyka załatwiania wszystkich ważniejszych spraw departamentu w porozumieniu i z udziałem przedstawicieli POP danej komórki. Najpierw rozpatrywała je egzekutywa, a potem dyrekcja. W kolejnych latach organizacja partyjna utrzymywała wpływy polityczne, ale traciła zapał. Wiele jej komórek nie zbierało się w komplecie od lat, na spotkania przychodził tylko aktyw. Powoli uświadamiano sobie, że partia nie zdoła odbudować gospodarki ani odzyskać zaufania społeczeństwa. Na posiedzeniach koncentrowano się na konkretnych problemach resortu możliwych do rozwiązania. Oczywiście w wystąpieniach krytykowano aktualne zjawiska (np. wskazywano, że trzeba położyć kres „żebractwu paczkowemu kompromitującemu nasz kraj i nas jako Polaków”¹¹¹), ale nie miało to żadnej mocy sprawczej.

¹¹⁰ *Ibidem*, Protokół rozszerzonego zebrania sprawozdawczego (konferencji sprawozdawczej) KZ PZPR przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych, 2 XII 1982 r., k. 139.

¹¹¹ *Ibidem*, k. 134.

W latach osiemdziesiątych coraz mniej młodych pracowników zostawało kandydatami PZPR (w 1986 r. 25 proc. osób w wieku do 35 lat), nawet wśród absolwentów MGIMO upartyjnienie wynosiło 90–92 proc.¹¹² Etatowi działacze przechodzili na emeryturę. W tabeli poniżej pogrubiałem liczby dotyczące grupy wiekowej dominującej w PZPR. Widać wyraźnie, że w latach osiemdziesiątych większość miała 50 lat i więcej – w tym wieku jest się mało elastycznym, jeśli chodzi o ideologię. Członkowie partii nie chcieli i nie zdołali przeprowadzić reformy, do rewolucji roku 1989 doprowadziły działania Solidarności.

Tabela 12. Członkowie PZPR według wieku (lata 1951–1988)¹¹³

Rok	Do 25 lat	25–29 lat	30–39 lat	40–49 lat	50–59 lat	60 i więcej lat	Razem
1951	78	294		80	25		467
1952	54	288		85	26		449
1953	66	279		76	26		447
1959	9	103	224	89	48		473
1960	9	90	228	90	62		479
1961	7	48	242	131	66	17	510
1962	3	25	292	120	72	17	529
1963	3	28	284	132	93	21	561
1964	9	55	283	135	66	27	530
1965	7	64	242	153	67	22	555
1966	9	82	252	157	63	19	582
1967	5	42	266	169	82	39	603
1968	5	42	250	152	84	37	570
1969	7	13	162	257	78	42	559
1970	6	20	156	304	91	55	632
1971	8	18	148	291	93	70	628
1972	20	15	153	349	51	1	589
1973	1	35	92	318	129	12	586

¹¹² APW, 2663/16, Protokół posiedzenia Komitetu Zakładowego PZPR w MSZ, 11 XII 1986 r., k. 217.

¹¹³ Dane zaczerpnięto z formularzy partyjnych, które się zmieniały, dlatego w zestawieniu występują komórki łączone – tylko takie liczby ustalono.

Rok	Do 25 lat	25–29 lat	30–39 lat	40–49 lat	50–59 lat	60 i więcej lat	Razem
1975	2	51	92	318	128	12	603
1976	4	21	88	282	190	24	609
1977	7	33	111	275	154	16	596
1978	2	19	78	263	226	15	603
1981	2	22	90	194	303	25	636
1982	2	25	118	124	323	58	650
1984	–	17	99	106	293	94	609
1988	1	19	129	116	249	115	636

Końca organizacji partyjnej w MSZ nie obwieszczono w żadnym dokumencie, nie wyprowadzono sztandaru. Podpis I sekretarza Komitetu Zakładowego PZPR Romana Chałaczkiwicza widnieje jeszcze w dokumentach 14 lipca 1989 r., kiedy pełnił już nową funkcję kierownika Wydziału Kontroli w Gabiniecie Ministra (od 1 czerwca 1989 r.). Wtedy zwracano się do niego jeszcze *per* towarzyszy dyrektor.

Zmiana nastąpiła, gdy na stanowisko prezesa Rady Ministrów nominowano Tadeusza Mazowieckiego (24 sierpnia 1989 r.) oraz powołano rząd pod jego kierownictwem (12 września 1989 r.). 11 września 1989 r. minister spraw zagranicznych podpisał zarządzenie zmieniające regulamin ministerstwa z 17 lutego 1988 r., które opublikowano tylko w „Informatorze MSZ”¹¹⁴. Z racji ograniczonego dostępu do niego przytoczę szersze fragmenty zarówno regulaminu, jak i zarządzenia.

W rozdziale pierwszym, dotyczącym zadań ministra, zmieniono następujące zapisy:

- § 3, ustęp 2. „Do decyzji ministra zastrzega się następujące sprawy: 1) zatwierdzanie materiałów i opracowań przeznaczonych dla kierownictwa państwowego i partyjnego” – usunięto wyrazy „i partyjnego”.

- § 4. „Do podpisu ministra zastrzeżone są: 1) pisma kierowane do:

- przewodniczącego i zastępców przewodniczącego Rady Państwa, marszałka i wice-marszałków Sejmu, prezesa i wiceprezesów Rady Ministrów, prezesa Trybunału Konstytucyjnego, przewodniczącego Trybunału Stanu, prezesa Najwyższej Izby Kontroli, Rzecznika Praw Obywatelskich, prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego, ministrów oraz kierowników centralnych urzędów administracji państwowej,

- osób zajmujących kierownicze stanowiska w centralnych instancjach partii i stronnictw politycznych oraz Radzie Krajowej Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego”

otrzymał brzmienie:

¹¹⁴ Zarządzenie nr 23 Ministra Spraw Zagranicznych z 11 IX 1989 r. zmieniające zarządzenie w sprawie nadania regulaminu Ministerstwu Spraw Zagranicznych, „Informator MSZ” 1989, nr 120 – lipiec, sierpień, wrzesień, s. 33–34.

§ 4. „Do podpisu ministra zastrzeżone są: 1) pisma kierowane do:

– prezydenta, marszałków i wicemarszałków Sejmu i Senatu, prezesa i wiceprezesów Rady Ministrów, ministrów stanu, prezesa Trybunału Konstytucyjnego, przewodniczącego Trybunału Stanu, Rzecznika Praw Obywatelskich, I prezesa Sądu Najwyższego, prokuratora generalnego, prezesa Najwyższej Izby Kontroli, prezesa Narodowego Banku Polskiego, prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego, ministrów oraz kierowników centralnych urzędów administracji państwowej,

– osób zajmujących kierownicze stanowiska w centralnych instancjach partii politycznych oraz instytucji wskazanych przez ministra”;

• § 7. „Minister współdziała z Komitetem Zakładowym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Radą Pracowniczą i innymi organizacjami społeczno-politycznymi działającymi w Ministerstwie”

otrzymał brzmienie:

§ 7. „Minister współdziała z Radą Pracowniczą i organizacjami społeczno-politycznymi działającymi w Ministerstwie”.

Kolejne zmiany:

• § 14. „Dyrektor departamentu współdziała z organizacją partyjną i pracowniczą”

otrzymał brzmienie:

§ 14. „Dyrektor departamentu współdziała z Radą Pracowniczą i organizacjami społeczno-politycznymi”;

• § 19.1. „Gabinet Ministra: 1) koordynuje opracowywanie materiałów dla Sejmu, Rady Państwa, Rady Ministrów, partii i stronnictw politycznych”

otrzymał brzmienie:

§ 19.1. „Gabinet Ministra: 1) koordynuje opracowywanie materiałów dla Sejmu, Senatu, Prezydenta i Rady Ministrów”;

• § 26.1. „Departament Studiów i Programowania [...] 8) współdziała w przygotowaniu materiałów do wizyt partyjno-państwowych, rządowych i ministra”

otrzymał brzmienie:

§ 26.1. „Departament Studiów i Programowania [...] 8) współdziała w przygotowaniu materiałów do wizyt państwowych, rządowych i ministra”;

• § 29.1. „Departament Prasy i Informacji [...] 9) pełni funkcję stałego Sekretariatu Zespołu KC PZPR ds. Propagandy na Zagranicę”

cały punkt 9 usunięto;

• § 33.1. „Departament Kadr i Szkolenia [...] 4) organizuje przeglądy kadrowe w ministerstwie i na placówkach zagranicznych oraz dokonuje oceny postaw ideowych i kwalifikacji zawodowych pracowników” – usunięto wyraz „ideowych”;

§ 33.1. [...] 7) nadzoruje pracę Centrum Kształcenia Służby Zagranicznej w Akademii Nauk Społecznych” – usunięto wyrazy „w Akademii Nauk Społecznych”;

• § 34.1. „Protokół Dyplomatyczny: 1) przygotowuje plany i programy wizyt na najwyższym szczeblu partyjnym, państwowym i rządowym (I sekretarzy KC partii komunistycznych i robotniczych, głów państw, szefów rządów) oraz ministrów spraw zagranicznych – w Polsce i za granicą; odpowiada za ich realizację”

otrzymał brzmienie:

§ 34.1 „Protokół Dyplomatyczny: 1) przygotowuje plany i programy wizyt na najwyższym szczeblu państwowym i rządowym oraz ministrów spraw zagranicznych – w Polsce i za granicą; odpowiada za ich realizację”;

§ 34.1. [...] 4) „prowadzi korespondencję protokolarną przewodniczącego Rady Państwa, prezesa Rady Ministrów i Ministra w stosunkach z zagranicą” – wyrazy „przewodniczącego Rady Państwa” zastąpiono wyrazem „prezydenta”;

• § 35.1. „Departament Łączności, obsługując Ministerstwo oraz kierownictwo partyjne i naczelnne organy władzy i administracji państwowej:” – usunięto wyrazy „oraz kierownictwo partyjne”.

W ten sposób usunięto ostatnie zapisy wskazujące na wpływ PZPR na struktury Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Dodatkowo 24 listopada 1989 r. wszystkie placówki zagraniczne otrzymały szyfrogram podpisany przez dyrektora generalnego MSZ Bogusława Miernika, w którym czytamy: „Informuję, że zgodnie z decyzją ministra system łączności szyfrowej i clarisowej MSZ nie może być wykorzystywany przez partie i organizacje społeczne”¹¹⁵.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych stanowiło specyficzne miejsce pracy, gdzie nie można było dystansować się od komunizmu ani kwestionować jego zasad. Marcin Kula, zatrudniony od 1968 r. w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk, napisał po latach: „mnie też nie śniło się, powiedzmy, aspirować wówczas do pracy w MSZ”¹¹⁶. Dlatego przez wiele lat Bronisław Geremek był zatrudniony w IH PAN, a nie w MSZ, do którego trafił dopiero w 1997 r. Wśród zatrudnionych w centrali nie było działaczy opozycyjnych, zebrała się tam grupa osób z legitymacjami PZPR nastawionych na karierę zawodową¹¹⁷. Wraz z upływem czasu i pogarszaniem się sytuacji ekonomicznej coraz więcej członków partii spoza MSZ chciało zdobyć nominację i wyjechać za granicę. Apogeum tego zjawiska przypadło na drugą połowę lat osiemdziesiątych. Charakterystyczne, że do pracy w samej centrali nikt z działaczy partyjnych się palił.

Kierownictwo partyjne w MSZ

Szefowie organizacji partyjnej byli pracownikami ministerstwa, ich teczki osobowe można znaleźć w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Niestety w dokumentach tych nie ma prawie żadnych informacji o tym, jakie funkcje pełnili w POP, wzmianki znajdują się tylko w opiniach zawodowych lub partyjnych. Czegoś więcej o członkach Egzekutywy Komitetu Zakładowego próbowałem dowiedzieć się z mate-

¹¹⁵ AMSZ, Depesze 1989, Okólne, k. 677.

¹¹⁶ M. Kula, *PRL zniuansowany...*, s. 101.

¹¹⁷ Ministerstwo Spraw Zagranicznych miało swoją „afery opozycyjną” – 29 XI 1968 r. Służba Bezpieczeństwa aresztowała Mieczysława Millera, Ireneusza Saneckiego, Antoniego Stachowicza i Mirosława Gałczyńskiego (członka komitetu zakładowego), podejrzanych o to, że popełnili przestępstwo z artykułu 24 dekretu z 13 VI 1956 r., czyli przechowywali „w swoim mieszkaniu pisma zawierające fałszywe wiadomości, mogące wyrządzić istotną szkodę interesom Państwa Polskiego i obniżyć powagę jego naczelnnych organów”. Ireneusz Sanecki został zwolniony z aresztu 11 I 1969 r., w kwietniu tego roku śledztwo umorzono wobec braku podstaw do wniesienia aktu oskarżenia (AMSZ, BSO, 24/09, wiązka 5, teczka 27336, Pismo zastępcy prokuratora wojewódzkiego dla miasta stołecznego Warszawy E. Banańskiego do Departamentu Kadr MSZ, 11 IV 1969 r., b.p.).

riałów KC PZPR. Mimo wsparcia pracowników Archiwum Akt Nowych pamiętających jeszcze czasy Archiwum KC PZPR i przejrzenia wszelkich pomocy ewidencyjnych udało się znaleźć zaledwie kilkanaście nazwisk. Niniejszy wykaz łączy się z zadaniem Instytutu Pamięci Narodowej polegającym na tym, aby przygotować katalog osób, które zajmowały kierownicze stanowiska w Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej do 23 sierpnia 1989 r.

Komitet Partyjny PZPR (10 stycznia 1949 – 14 grudnia 1949 r.¹¹⁸)

Halina Olszańska (I sekretarz, radca); Włodzimierz Paszkowski (II sekretarz referendarz); Zygmunt Bielski (kierownik referatu); Jan Byliniak (kierownik warsztatu); Adam Conrad-Meller (naczelnik); Janina Imielska (dyrektor); Józef Jachimczak (podreferendarz); Maria Kowalczyk (kierownik referatu); Karol Lapter (naczelnik); Wiesław Sobierajski (dyrektor); Leon Szybek (dyrektor); Janina Bąk (zastępca członka); Anna Łużnicka (zastępca członka); Idalia (Juryś) Szacht (zastępca członka)

Komitet POP PZPR przy MSZ (15 grudnia 1949 – 13 kwietnia 1951 r.)

Włodzimierz Paszkowski (I sekretarz); Eugenia Brun; Henryk Brzeziński (magazynier); Maria Kowalczyk; Marian Kurlandzki; Karol Lapter; Dora Lasman; Bogdan Lewandowski; Adam Meller

Komitet POP PZPR przy MSZ (14 kwietnia 1951 – 10 kwietnia 1952 r.)

Jerzy Fidler (I sekretarz; sekretarz POP); Włodzimierz Paszkowski (II sekretarz referent); Eugeniusz Cerekwicki (kierownik samodzielnego referatu); Zbigniew Czaplinski (referent); Zygmunt Kościelak (referent); Maria Kowalczyk (naczelnik); Bogdan Lewandowski (referent); Zygmunt Matczak (referent); Adam Meller (wicedyrektor); Franciszek Mliczek (referent); Franciszek Niedziałek (referent)

Komitet POP PZPR przy MSZ (10 kwietnia 1952 – 1 czerwca 1953 r.)

Jerzy Fidler (I sekretarz; sekretarz POP); Bogdan Lewandowski (II sekretarz; naczelnik); Jan Brożek (wicedyrektor); Henryk Brzeziński (magazynier); Wanda Kacprzykowska (referendarz); Maria Kowalczyk (kierownik samodzielnego referatu); Adam Meller (wicedyrektor); Zbigniew Miron (wicedyrektor); Eliasz Wajsbart (kierownik referatu); Anna Wielgopolan (referendarz); Mieczysław Zabawa (asystent)

Komitet POP PZPR przy MSZ (1 czerwca 1953 – 26 czerwca 1954 r.)

Jerzy Fidler (I sekretarz do 18 XI 1953 r.); Jerzy Durajczyk (I sekretarz od 18 XI 1953 r.); Anna Bętkowska; Henryk Brzeziński; Alfred Friedman; Idalia Juryś; Jan Kocieliński; Helena Lejwodowa; Bogdan Lewandowski; Władysław Miaškiewicz; Milewski; Zbigniew Miron; Piwowarczyk; Stanisław Południak; Henryk Puchalski; Eleonora Ratuszniak; Zygmunt Rawicz; Anna Rejment; Jerzy Tomczyński; Marian Zajbert

¹¹⁸ W zestawieniach nazwiska zostały ułożone według następującego porządku: najpierw I i II sekretarz, później członkowie egzekutywy, następnie pozostali członkowie Komitetu Zakładowego, na końcu osoby dokooptowane w trakcie kadencji. Informacje dodatkowe umieszczono w nawiasach.

Komitet POP PZPR przy MSZ (26 czerwca 1954 – 2 czerwca 1955 r.)

Jerzy Durajczyk (I sekretarz; sekretarz POP); Alfred Friedman (II sekretarz; naczelnik); Anna Bętkowska (radca); Marian Bratosik (urzędnik); Stanisław Jewdoruk (referendarz); Idalia Juryś (naczelnik); Bogdan Kajdy (radca); Mieczysław Klimas (referendarz); Józef Knapik (wicedyrektor); Bogdan Lewandowski (naczelnik); Zygmunt Rawicz (naczelnik)

Komitet POP PZPR przy MSZ (2 czerwca 1955 – 21 czerwca 1956 r.)

Bolesław Koperski (I sekretarz; sekretarz POP); Alfred Friedman (II sekretarz; naczelnik); Henryk Brzeziński (naczelnik); Euzebiusz Dworkin (naczelnik); Gustawa Kamińska (naczelnik); Zygmunt Kościelak (radca); Kazimierz Krawczyński (starszy radca); Bogdan Lewandowski (naczelnik); Władysław Miałkiewicz (urzędnik); Romuald Poleszczuk (wicedyrektor); Janusz Szarewicz (starszy radca)

Komitet POP PZPR przy MSZ (21 czerwca 1956 – 4 czerwca 1958 r.)

Bolesław Koperski (I sekretarz); Janusz Lewandowski (II sekretarz); Józef Antosiewicz; Anna Bętkowska; Jan Boberski; Marian Ciechanowski; Bolesław Jeleń; Stanisław Jewdoszuk; Idalia Juryś; Gustawa Kamińska; Erwin Klimczak; Bogdan Lewandowski; Stanisław Matosek; Bogdan Michalski; Waław Myszyński; Włodzimierz Natorf; Marian Noga; Jadwiga Pastecka; Stanisław Pawlak; Romuald Poleszczuk; Henryk Sokołowski; Kazimierz Szablewski; Jan Szelubski; Kazimierz Żaba

Komitet POP PZPR przy MSZ (4 czerwca 1958 – 26 listopada 1959 r.)

Bolesław Koperski (I sekretarz; 37 lat); Janusz Lewandowski (II sekretarz; 27 lat); Józef Czyrek (30 lat); Edward Kasztan (33 lata); Marian Komański (46 lat); Janina Kowalikowa (41 lat); Bogdan Lewandowski (32 lata); Stanisław Matosek (24 lata); Włodzimierz Natorf (27 lat); Stanisław Pawlak (25 lat); Maria Wierna (43 lata)

Komitet POP PZPR przy MSZ (26 listopada 1959 – 26 października 1961 r.)

Stanisław Południak (I sekretarz); Józef Antosiewicz; Henryk Birecki; Eugeniusz Ciupek; Kazimierz Cześnik; Józef Czyrek; Kazimierz Dorosz; Jan Druto; Kazimierz Haładus; Bogdan Kajdy; Józef Klasa; Bolesław Koperski; Ernest Kucza; Franciszek Lach; Stanisław Matosek; Zygmunt Pietrusiński; Kazimierz Szablewski; Bogdan Wasilewski; Zygryd Wolniak

Komitet Zakładowy POP PZPR przy MSZ (26 października 1961 – 25 października 1962 r.)

Bronisław Musielak (I sekretarz); Florian Bartosz; Bogdan Czarnecki; Józef Czyrek (członek egzekutywy); Adam Dębiński; Kazimierz Dorosz (członek egzekutywy); Euzebiusz Dworkin; Janusz Fekecz (członek egzekutywy); Irena Gałat; Zofia Gumkowska; Jankowski; Bolesław Koperski (członek egzekutywy); Ernest Kucza (członek egzekutywy); Władysław Napieraj (członek egzekutywy); Eugeniusz Noworyta; Przemysław Ogrodziński; Jerzy Roszak (członek egzekutywy); Jerzy Siedlecki; Józef Sławiński; Stefan Staniszewski (członek egzekutywy)

Komitet Zakładowy POP (26 października 1962 – 10 grudnia 1963 r.)

Bronisław Musielak (I sekretarz); Władysław Napieraj (II sekretarz); Stefan Staniszewski (II sekretarz); Bolesław Koperski (członek egzekutywy); Jerzy Roszak (członek egzekutywy); Ryszard Habdas (członek egzekutywy); Janusz Kochański (członek egzekutywy); Władysław Dłuski (członek egzekutywy); Edward Waszczuk (członek egzekutywy); Florian Bartosz; Adam Dembiński; Euzebiusz Dworkin; Irena Gałat; Zofia Gumkowska; Stanisław Karkut; Mieczysław Klimek; Bogdan Kozłowski; Marian Komański; Henryk Leśniewski; Andrzej Makarewicz; Jerzy Michałowski; Eugeniusz Milnikiel; Antoni Nowaczyk; Eugeniusz Noworyta; Jerzy Siedlecki; Józef Sławiński; Jerzy Starecki

Komitet Zakładowy (10 grudnia 1963 – 20 listopada 1964 r.¹¹⁹)

Tadeusz Wegner (I sekretarz); Stanisław Karkut (II sekretarz do 3 IV 1964 r.; zastąpiony przez Hannę Biernacką); Edward Malczyk (II sekretarz); Władysław Dłuski (członek egzekutywy do 3 IV 1964 r.; zastąpiony przez Jana Boberskiego); Bogdan Kozłowski (członek egzekutywy do 3 IV 1964 r.; zastąpiony przez B. Piaskowskiego); Lucjan Lik (członek egzekutywy); Antoni Nowaczyk (członek egzekutywy); Jerzy Roszak (członek egzekutywy); Kazimierz Szewczyk (członek egzekutywy); Aleksy Dębnicki; Leon Gołębiowski; Janusz Kochański; Ryszard Krakowski; Czesław Limont; Andrzej Makarewicz; Jerzy Michałowski; Eugeniusz Milnikiel; Stanisław Parzymies; Jadwiga Pastecka (członek egzekutywy od 3 IV 1964 r.); Henryk Sokołowski; Alojzy Walaszek (członek egzekutywy od 3 IV 1964 r.); Henryk Wendrowski; Edward Wychowaniec (członek egzekutywy od 3 IV 1964 r.); Hanna Biernacka (od 3 IV 1964 r.); Jan Boberski (od 3 IV 1964 r.); B. Piaskowski (od 3 IV 1964 r.)

Komitet Zakładowy (20 listopada 1964 – 13 maja 1966 r.)

Bernard Bogdański (I sekretarz; zastąpiony przez Kazimierza Rozalicza); Edward Malczyk (II sekretarz); Edward Wychowaniec (II sekretarz); Stanisław Białkowski (zastąpiony przez Andrzeja Wawrzyniaka, potem Juliana Tworóga); Hanna Biernacka; Jan Boberski; Henryk Brzeziński; Janusz Czerwiński; Bogumił Dąbrowski (członek egzekutywy); Henryk Łaszcz (zastąpiony przez Tomkowskiego); Jerzy Michałowski; Eugeniusz Milnikiel; Zbigniew Miron (członek egzekutywy; zastąpiony przez Zygmunta Krawczyka); Jadwiga Pastecka (członek egzekutywy); B. Piaskowski; Bolesław Połec; Lesław Porębski (członek egzekutywy); Karol Rodek; Edmund Sagała (członek egzekutywy); Michał Sieczkowski (zastąpiony przez Tadeusza Wujka); Henryk Sokołowski; Romuald Spasowski (zastąpiony przez Tadeusza Hanuszka); Kazimierz Szewczyk (członek egzekutywy); Alojzy Walaszek (członek egzekutywy); Henryk Wendrowski; Jadwiga Wentel; Władysław Wojtasik (członek egzekutywy)

¹¹⁹ Z wybranych w grudniu 1963 r. dwudziestu trzech towarzyszy w kwietniu 1964 r. zostało tylko dziewięciu, więc dokooptowano trzech, a w listopadzie wybrano kolejnych jedenastu, nie były to zatem nowe wybory, ale uzupełniające.

Komitet Zakładowy (13 maja 1966 – 17 września 1968 r.)

Tadeusz Janicki (I sekretarz); Edward Malczyk (II sekretarz); Michał Sieczkowski (II sekretarz); Stanisław Turbański (II sekretarz do 1967 r.); Stanisław Bejm (członek egzekutywy); Janusz Czerwiński (członek egzekutywy); Józef Kustra (członek egzekutywy); Henryk Łaszcz (członek egzekutywy); Romuald Spasowski (członek egzekutywy); Stanisław Białkowski; Juliusz Biały; Bernard Bogdański; Stanisław Mamaj; Eugeniusz Milnikiel; Zbigniew Miron; Zdzisław Pachowski; Kazimierz Pluta; Lesław Porębski; Ewa Osmańska (członek KZ, potem egzekutywy); Kazimierz Sidor; Bogumił Sujka (członek KZ, następnie II sekretarz / I sekretarz); Kazimierz Szewczyk (członek KZ, następnie egzekutywy); Władysław Wojtasik (członek KZ, następnie egzekutywy); Ryszard Frąckiewicz (członek egzekutywy / II sekretarz); Stanisław Pawliszewski (członek egzekutywy / II sekretarz); Kazimierz Blicharz (członek egzekutywy); Bogusław Rękas (członek egzekutywy); Julian Tworóg (członek egzekutywy); Stefan Zwadziszewski (członek egzekutywy); Hanna Biernacka; Kazimierz Ciaś; Dębski; Zygmunt Krawczyk; Ryszard Liczmański; Włodzimierz Natorf; Karol Rodek; Kazimierz Rozalicz; Andrzej Wawrzyniak; Tadeusz Wujek

Komitet Zakładowy (17 września 1968 – 6 października 1970 r.)

Kazimierz Ciaś (I sekretarz; zastąpiony przez Eugeniusza Noworytę); Stefan Bożym (II sekretarz); Stanisław Pawliszewski (II sekretarz); Ryszard Fijałkowski (II sekretarz od grudnia 1969 r.); Eugeniusz Kułaga (członek egzekutywy); Stanisław Mamaj (członek egzekutywy); Eugeniusz Noworyta (członek egzekutywy, później I sekretarz); Eugeniusz Wiśniewski (członek egzekutywy); Kazimierz Żybylski (członek egzekutywy); Stanisław Bejm; Janusz Czerwiński; Jan Helbin; Władysław Klaczyński; Józef Klasa; Erwin Klimczak; Jan Młynarski; Kazimierz Sidor; Jan Socha; Bogumił Sujka; Julian Tworóg; Jadwiga Wentel; Władysław Wojtasik; Stanisław Woźniak; Mirosław Gałczyński (aresztowany przez MSW); Marek Janikowski; Bolesław Połec; Eugeniusz Trzepizur

Komitet Zakładowy (6 października 1970 – 9 grudnia 1972 r.¹²⁰)

Eugeniusz Noworyta (I sekretarz; ekspert rzeczoznawca); Marek Janikowski (II sekretarz; naczelnik); Ryszard Fijałkowski (II sekretarz; st. radca); Władysław Spyła (II sekretarz; st. radca); Stanisław Mamaj (członek egzekutywy; naczelnik); Józef Czyrek (członek egzekutywy; dyrektor); Józef Chmiel (członek egzekutywy; wicedyrektor); Stefan Bożym (członek egzekutywy; wicedyrektor); Kazimierz Janiszewski (członek KZ); Jan Kinast (członek egzekutywy; wicedyrektor); Andrzej Bednarski (członek KZ; technik); Romuald Czubacki (członek KZ; pracownik umysłowy); Adam Dembiński (członek KZ; st. radca); Zbigniew Dembowski (członek KZ; st. radca); Kazimierz Koś (członek KZ; st. radca); Władysław Książek (członek KZ; rzeczoznawca); Lucjan Lik (członek KZ; naczelnik); Bogusław Paszek (członek KZ; dyrektor); Antoni Pierzchała (członek KZ / I sekretarz; naczelnik); Eugeniusz Roszkowski (członek KZ; dyrek-

¹²⁰ Wyłoniono dwudziestotrzynastoposobowy KZ, w tym dziewięćosobową egzekutywę i czterech sekretarzy; wskutek odejścia kilku towarzyszy do innych organizacji 2 XII 1971 r. w wyborach uzupełniających do KZ wskazano sześć osób.

tor); Kazimierz Sidor (członek KZ; radca ministra); Stefan Staniszewski (członek KZ; dyrektor); Stanisław Stawiarski (członek KZ; rzeczoznawca); Bogumił Sujka (członek KZ; wicedyrektor); Alojzy Walaszek (członek KZ; naczelnik); Stanisław Goliszek (członek KZ od 2 XII 1971 r.; rzeczoznawca); Józef Mróz (członek KZ od 2 XII 1971 r.; naczelnik); Michał Sieczkowski (członek KZ od 2 XII 1971 r.); Roman Brodowski (członek KZ od 2 XII 1971 r.; radiotechnik); Bernard Bogdański (członek KZ od 2 XII 1971 r.; wicedyrektor); Władysław Paczyński (członek KZ od 2 XII 1971 r.; kierowca)

Komitet Zakładowy (9 grudnia 1972 – 30 października 1974 r., 18 lutego 1974 r. wymieniono osiem osób)

Antoni Pierzchała (I sekretarz; naczelnik); Leon Gołębiowski (II sekretarz; naczelnik); Władysław Książek (sekretarz; rzeczoznawca); Władysław Spyła (sekretarz; rzeczoznawca); Bernard Bogdański (członek egzekutywy; wicedyrektor); Czesław Kowal (członek egzekutywy; naczelnik); Eugeniusz Kuźniarski (członek egzekutywy; naczelnik); Waław Tomkowski (członek egzekutywy; st. radca); Stanisław Turbański (członek egzekutywy; wicedyrektor); Walerian Bołtacz (członek KZ; naczelnik); Sławomir Borowy (członek KZ; stażysta); Roman Brodowski (członek KZ; radiotechnik); Sławomir Dąbrowa (członek KZ; prawnik); Zbigniew Dembowski (członek KZ; dyrektor); Wojciech Jaskot (członek KZ; wicedyrektor); Józef Karkoszka (członek KZ; dyrektor); Stanisław Madeja (członek KZ; st. radca); Mieczysław Majewski (członek KZ; naczelnik); Karol Nowakowski (członek KZ; dyrektor generalny); Ewa Osmańska (członek KZ; rzeczoznawca); Bogusław Paszek (członek KZ; dyrektor); Michał Sieczkowski (członek KZ; naczelnik); Zdzisław Skorupski (członek KZ); Zbigniew Strzyga (członek KZ; kierowca); Jerzy Świącki (członek KZ, st. radca); Julian Tworóg (członek KZ; wicedyrektor); Stanisław Jarząbek (sekretarz od marca 1974 r.)

Komitet Zakładowy (30 października 1974 – 19 października 1977 r.)

Kazimierz Ciaś (I sekretarz; doradca ministra); Tadeusz Wujek (I sekretarz od 1 VI 1977 r.); Stanisław Jarząbek (II sekretarz; radca ministra); Stanisław Cekiera (sekretarz; st. ekspert); Stanisław Stawiarski (sekretarz; doradca ministra); Bernard Bogdański (członek egzekutywy; dyrektor); Kazimierz Haładus (członek egzekutywy; naczelnik); Eugeniusz Kuźniarski (członek egzekutywy; naczelnik); Stefan Walaszczyk (członek egzekutywy; radca ministra), Stanisław Turbański (członek egzekutywy; dyrektor), Hanna Biernacka (członek KZ; ekspert); Sławomir Borowy (członek KZ; radca); Eugeniusz Ciupek (członek KZ; księgowy); Sławomir Dąbrowa (członek KZ; wicedyrektor); Kazimierz Duchowski (st. ekspert); Wiesław Federowicz (członek KZ; inspektor); Tadeusz Janicki (członek KZ; wicedyrektor); Franciszek Jarzyna (członek KZ; st. ekspert); Wojciech Jaskot (członek KZ; wicedyrektor); Józef Karkoszka (członek KZ; dyrektor); Ryszard Liczmański (członek KZ; naczelnik); Henryk Łaszcz (członek KZ; wicedyrektor); Lucjan Łukasik (członek KZ; st. radca); Karol Nowakowski (członek KZ; dyrektor generalny); Władysław Spyła (członek KZ; wicedyrektor); Jerzy Szyszko (członek KZ; dyrektor); Konrad Toruń (członek KZ; naczelnik); Benedykt Buga (od 26 XI 1975 r.); Grzegorz Czaplicki (od 26 XI 1975 r.); Marek Czurlej (od 26 XI 1975 r.); Janusz Fekecz (od 26 XI 1975 r.); Helena Królikowska (od 26 XI 1975 r.);

Bolesław Kulski (od 26 XI 1975 r.); Eugeniusz Noworyta (od 26 XI 1975 r.); Janusz Rychlak (od 26 XI 1975 r.); Eugeniusz Trzepizur (od 26 XI 1975 r.)

Komitet Zakładowy (19 października 1977 – 8 listopada 1979 r.)

Tadeusz Wujek (I sekretarz; członek kolegium); Walenty Daszkiewicz (II sekretarz; radca ministra); Janusz Fekecz (sekretarz; wicedyrektor); Antoni Pierzchała (sekretarz; dyrektor); Kazimierz Ciaś (członek egzekutywy; dyrektor); Irena Górecka (członek egzekutywy; kierownik kancelarii); Jan Granat (członek egzekutywy; ekspert); Edward Malczyk (członek egzekutywy; doradca ministra); Karol Nowakowski (członek egzekutywy; dyrektor generalny); Czesław Aściukiewicz (członek KZ; kierowca); Edward Baradziej (członek KZ; doradca ministra); Alojzy Bartoszek (członek KZ; dyrektor); Hanna Biernacka (członek KZ; dyrektor); Roman Brodowski (członek KZ; technik); Roman Broż (członek KZ; radca ministra, kierownik wydziału); Marek Czurliej (członek KZ; dyrektor); Tadeusz Hankiewicz (członek KZ; dyrektor); Bogdan Kajdy (członek KZ; doradca ministra); Ryszard Krystosik (członek KZ; doradca ministra); Tadeusz Łukaszewicz (członek KZ; radca ministra); Piotr Majewski (członek KZ; radca); Bogusław Miernik (członek KZ; doradca ministra); Wacław Myszyński (członek KZ; st. ekspert); Włodzimierz Natorf (członek KZ; dyrektor); Jan Nowak (członek KZ; dyrektor); Irmina Olejnik (członek KZ; ekspert); Edward Polański (członek KZ; radca ministra); Zygmunt Radłowski (członek KZ; wicedyrektor); Maria Radźko (członek KZ; naczelnik); Zdzisław Rurarz (członek KZ; doradca ministra); Mirosława Wiklik (członek KZ; st. ekspert)

Komitet Zakładowy (8 listopada 1979 – 24 kwietnia 1981 r.)

Tadeusz Wujek (I sekretarz; członek kolegium); Czesław Kowal (sekretarz; doradca ministra); Ernest Kucza (sekretarz; wicedyrektor); Bogusława Orłowska (sekretarz; radca ministra); Roman Czyżycki (rotacja [wyjazd na placówkę]; doradca ministra); Janusz Fekecz (rotacja; dyrektor); Jan Gorzelańczyk (dyrektor); Irena Górecka (ekspert); Stanisław Gugąła (doradca ministra); Roman Guła (członek egzekutywy; radca ministra); Mariusz Idzikowski (doradca ministra); Zdzisław Kitliński (członek egzekutywy; wicedyrektor); Ryszard Korczewski (dyrektor); Krystyna Kruczek (rotacja; naczelnik); Mieczysław Majewski (doradca ministra); Tadeusz Marciniak (rzemieślnik); Bogusław Miernik (rotacja; wicedyrektor); Karol Nowakowski (rotacja; dyrektor generalny); Irmina Olejnik (st. ekspert); Stanisław Pichla (wicedyrektor); Bolesław Polak (radca ministra); Bolesław Połec (radca ministra); Jan Rabś (członek egzekutywy; radca ministra); Maria Radźko (naczelnik); Zenon Rządziński (naczelnik); Zdzisław Skorupski (radca ministra); Jerzy Sosenko (radiooperator); Leon Tomaszewski (dyrektor); Stanisław Turbański (dyrektor); Mieczysław Wilk (ekspert); Jerzy Wołowski (członek egzekutywy; rotacja; st. referent)

Komitet Zakładowy (24 kwietnia 1981 – 8 grudnia 1983 r.)

Mieczysław Majewski (I sekretarz); Franciszek Stachowiak (II sekretarz); Kazimierz Duchowski (sekretarz; rotacja [wyjazd na placówkę], we wrześniu 1982 r.); Janusz Nie-syto (sekretarz); Bernard Trela (członek egzekutywy, sekretarz od 21 X 1982 r.); Anna Bętkowska (członek egzekutywy); Marcin Borowiec; Zbigniew Dembowski; Irena Gó-

recka (rotacja we wrześniu 1982 r.); Wiesław Federowicz (członek egzekutywy); Stanisław Jakubowski (rotacja we wrześniu 1982 r.); Ireneusz Kossakowski (do 21 IX 1983 r.; rotacja); Herbert Kuśnierz (członek egzekutywy); Marian Łętek (rotacja w marcu 1982 r.); Czesław Muszalski (członek egzekutywy); Zbigniew Ostrowski (członek egzekutywy); Jerzy Pałasz (członek egzekutywy); Stanisław Pawelczyk (rotacja we wrześniu 1982 r.); Grzegorz Raciborski (rotacja we wrześniu 1982 r.); Waław Ratko; Maria Rodzko (rotacja w marcu 1982 r.); Zenon Rządziński (rotacja w marcu 1982 r.); Genowefa Sobczyk (rotacja we wrześniu 1982 r.); Zofia Świątkowska; Zbigniew Świdorski; Jerzy Święcki (do 21 IX 1983 r. rotacja); Michał Szlezak; Józef Toczek; Kazimierz Blicharz; Jerzy Adamusiński (od 21 X 1982 r.); Jacek Erenfeicht (od 21 X 1982 r.); Piotr Freyberg (od 21 X 1982 r.); Antoni Grzelak (21 X 1982 – 21 IX 1983 r. członek egzekutywy); Wiesław Matysiak (od 21 X 1982 r.); Janusz Rychlak (od 21 X 1982 r.); Jerzy Smoliński (od 21 X 1982 r.); Zbigniew Szymański (od 21 X 1982 r.); Zbigniew Żelazowski (od 21 X 1982 r.)

Komitet Zakładowy (8 grudnia 1983 – 13 listopada 1986 r.)

Kazimierz Rozalicz (I sekretarz; wicedyrektor); Jan Wojciech Piekarski (sekretarz do 6 XI 1984 r.; wicedyrektor); Janusz Rychlak (sekretarz do 6 XII 1984 r.; st. ekspert); Jerzy Stępień (sekretarz; radca ministra); Marian Fronczek (członek egzekutywy, od 6 XII 1984 r. sekretarz ds. organizacyjno-politycznych; doradca ministra); Jerzy Majchrzak (od 6 XII 1984 r. sekretarz; st. ekspert); Anna Bętkowska (członek egzekutywy; wicedyrektor); Krzysztof Buraczewski (st. ekspert); Zbigniew Dembowski (członek egzekutywy do 6 XII 1984 r.; dyrektor generalny); Irena Domańska (od 6 XII 1984 r. członek egzekutywy; st. ekspert); Maria Farmus (telegrafistka); Wiesław Jaroszkiewicz (do 6 XII 1984 r.; kierowca); Franciszek Jarzyna (doradca ministra); Janusz Kalisiak (członek egzekutywy; st. ekspert); Jerzy Kawiak (radca ministra); Jan Kniaż (st. radca); Bronisław Kowalczyk (doradca ministra); Jerzy Kryszak (doradca ministra); Ernest Kucza (wiceminister); Herbert Kuśnierz (do 6 XII 1984 r.; doradca ministra); Henryk Malesa (dowódca warty); (Andrzej Opaliński (do lipca 1985 r.; st. ekspert); Jerzy Pałasz (członek egzekutywy; wicedyrektor); Anna Pastuszka (tłumacz); Ryszard Potocki (st. ekspert); Antoni Przygoński (do lipca 1985 r. dyrektor); Waław Ratko (kierowca); Jerzy Smoliński (członek egzekutywy; dyrektor); Władysław Staszewski (kierowca); Zbigniew Szymański (członek egzekutywy; radca ministra); Wojciech Tomaszewski (do 6 XII 1984 r.; radca ministra); Jerzy Żbitowski (6 XII 1984 – 3 X 1985 r. członek egzekutywy; radca ministra); Janusz Bobek (od 6 II 1985 r.); Jan Granat (od 6 II 1985 r.); Zbigniew Kudaś (od 6 II 1985 r.); Mirosław Pałasz (od 6 II 1985 r.); Kazimierz Teodorczuk (od 6 II 1985 r.); Stanisław Trębicki (od 6 II 1985 r.)

Komitet Zakładowy (13 listopada 1986 – 11 września 1989 r.)

Jan Granat (I sekretarz; doradca ministra); Roman Chałaczkiwicz (I sekretarz); Piotr Majewski (sekretarz [organizacyjno-polityczny]; radca ministra); Janusz Skolimowski (sekretarz [ds. ideologicznych]; wicedyrektor); Zdzisław Góralczyk (członek egzekutywy [„dubler” sekretarza ds. ideologicznych]; doradca ministra); Stanisław Trębicki (sekretarz [ds. zawodowych]; doradca ministra); Stanisław Stawiarski (członek egzekutywy [„dubler” ds. zawodowych]; wicedyrektor); Jarzy Jackiewicz (członek egzekutywy

[sprawy młodzieży]; wicedyrektor); Irena Dembowska (członek egzekutywy [łącznik z Komisją Kobiet]; pracownik umysłowy); Kazimierz Burcicki (członek egzekutywy; radiooperator); Krzysztof Jakubowski (członek egzekutywy; radca ministra); Karol Nowakowski (członek egzekutywy; dyrektor generalny); Tadeusz Barcz (radiooperator); Janusz Bobek (radca); Mieczysław Brzeziński (wicedyrektor); Józef Chmiel (doradca ministra); Bogdan Górczyński (radiooperator); Julian Jezioro (kierowca); Józef Kamiński (radca ministra); Ryszard Klemm (radca ministra); Jerzy Kryszak (doradca ministra); Janina Krzemień (inspektor); Tadeusz Lichota (radca ministra); Waław Makuch (kierowca); Andrzej Musiał (pracownik umysłowy); Jan Padlewski (doradca ministra); Mirosław Pałasz (doradca ministra); Krzysztof Płomiński (radca ministra); Zdzisław Rapacki (wicedyrektor); Waldemar Rokoszewski (doradca ministra); Kazimierz Rurka (doradca ministra); Jerzy Sułek (doradca ministra); Maria Włodarczyk (pracownik umysłowy); Jerzy Zawalonka (wicedyrektor)

Słowa kluczowe: MSZ, ministerstwo, PZPR, partia, PRL, POP, OOP, organizacja partyjna, Marzec '68

Paweł Ceranka (ur. 1975) – absolwent Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik Oddziału Warszawskiego IPN (w latach 2002–2007), następnie Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (2007–2016).

Basic Party Organisation of PZPR in the Ministry of Foreign Affairs 1949–1989

Party organisation in the Ministry of Foreign Affairs operated during the period of 1949–1989 and was regarded as one being distinguished by the level of commitment from its members. While the degree of party dependency in the ministry ranged between 44% and 87%, when looking at the group of substantive workers it was constantly more than 90%. What was typical for party organisation in the Ministry of Foreign Affairs was a large rotation of members (approx. 50%), which was both the result of the specific nature of their work in foreign services and additionally the constant rotation of workers. Basic Party Organisation (POP) had a very strong impact on the course of personnel purges at the turn of the 1940s and 50s and during the events of March 1968. It actively participated in suppressing any protest against closing the weekly magazine “Po Prostu”. It also refused to allow for any “Solidarity” structures be formed within the ministry in the 1980s.

Key words: Ministry of Foreign Affairs, ministry, PZPR, party, Polish People's Republic (PRL), Basic Party Organisation (POP), Department Party Organisation (OOP), party organisation, March '68